ERICH FROMM

Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları

Freud'un Çalışmalarına Modern Bir Bakış

say

Erich Fromm (23 Mart 1900 – 18 Mart 1980)

Musevi kökenli Almanya doğumlu Amerikalı antropolog, sosyal felsefeci, tarihçi ve psikanalist. 1922'de Heidelberg'de felsefe doktorasını verip Berlin Psikanaliz Enstitüsü'nde çalışmaya başlayan Fromm, otuzlu yılların başında Almanya'da Nazi hareketinin güçlenmesi üzerine önce Cenevre'ye, ardından aldığı bir davet üzerine ABD'ye göç etti. 1934-1962 yılları arasında Columbia, Yale, New York gibi üniversitelerde dersler verdi. Emekli olduktan sonra yerleştiği İsviçre'de yaşamını yitirdi.

Yazarın Say Yayınları'ndaki diğer kitapları:

- *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*
- *İtaatsizlik Üzerine*
- *Kendini Savunan İnsan*
- *Marx'ın İnsan Anlayışı*
- *Özgürlükten Kaçış*
- *Psikanaliz ve Din*
- *Psikanalizin Bunalımı*
- *Rüyalar Masallar Mitler*
- *Sahip Olmak ya da Olmak*
- *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*

FREUD DÜŞÜNCESİNİN BÜYÜKLÜĞÜ ve SINIRLARI

Freud'un Çalışmalarına Modern Bir Bakış

Erich Fromm

Çeviren:
Aydın Arıtan

say

Say Yayınları
Erich Fromm Kitaplığı

Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları / Erich Fromm
Özgün adı: *Greatness and Limitations of Freud's Thought*

Bu kitap ilk kez İngilizce olarak 1980 yılında Harper & Row tarafından New York'da basılmıştır.

ISBN 978-605-02-0534-3
Sertifika no: 10962

Çeviren: Aydın Arıtan
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Yayıma hazırlayan: Selcan Karabulut
Sayfa düzeni: Mehmet İlhan Kaya
Kapak tasarımı: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Matbaa sertifika no: 22858

1. baskı: Say Yayınları, 2016

Say Yayınları
Ankara Cad. 22 / 12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22 / 4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Giriş

Freud'un psikanaliz konusunda geliştirdiği görüşlerin tümünün bilincine varabilmek için onun düşüncesini oluşturan ilkeleri anlamakla işe başlamalıyız. Ve bu ilkeler en güzel biçimiyle Kutsal Kitap'ta dile gelmiştir: "Gerçek sizi kurtaracaktır" (Yuhanna, 8: 32). Gerçeğin insanları kurtarıp özgür kılacağı düşüncesi, büyük yaşam ustalarının ve düşünürlerin de ileri sürdüğü eski, aynı zamanda en köklü görüşlerden biridir. Musevilik ve Hıristiyanlıkta olduğu kadar, Sokrat, Spinoza, Hegel ve Marx'ta da aynı inancın izlerini bulmak mümkündür. Ama bu düşünceyi en açık ve ilerici biçimde işleyen Budha olmuştur.

Budist felsefeye göre insanın acıdan kurtulabilmesinin tek yolu, kendini nefret ve ihtirastan, bir de yanılgıdan (bilgisizlikten) kurtarmasıdır. Budizm'in karşı olduğu, dünyadaki zevk ve eğlence değil çoğu kez onların kaynağı olan ihtiras ve aşırı istektir. İhtiraslı insan özgür ve mutlu olamaz. O, ona hükmeden şeylerin kölesidir ancak. Yanılgıdan, yani bilgisizlikten kurtulmak, özgürlüğe ulaştırır ve ihtirasın yarattığı acıların yok edilmesini sağlar. Tam gelişmiş bir insana en uygun yaşam ya da Spinoza'nın deyişi ile "insan doğasına en yakın gelecek yaşam" düşlerden arınmış ve yanılgıya (bilgisizliğe) yer vermeyen bir yaşam olacaktır. Gerçek kavramı ve düşlerden ayrılma zorunluluğu, Tanrı fikri ile kısıtlandığı için Hıristiyanlıkta ve Musevilikte böylesine köklü bir biçimde

yer almaz. Gelişimleri boyunca egemen güçlerle uzlaşmaya girmek zorunda kalan bu dinlerin, gerçekleri dile getirmeleri artık mümkün değildir. Bu arada ortaya çıkan devrimci mezhepler ise Hıristiyan düşünüşü ile Hıristiyanlık uygulaması arasındaki çelişkiyi çözümlemek için uğraştıklarından gerçeği araştırmak tek amaçları olmuştu, onun için de özgürlük kavramına daha yakın bulunmaktaydılar.

Spinoza'nın öğretileri birçok açıdan Budha'nınkilere benzer. Akılcı olmayan içgüdülerle (pasif etkenler) sürüklenen insan, kendisi ve dünya hakkında yeterli bilgiye sahip olamaz. Yani, yanılgılar içinde yaşar. Akıllarına uyarak yaşayan insanlar ise kendilerini duyuların (ve algıların) aldatmacalarına kapılmaktan koruyabilirler. Onlar akıl ve cesaret gibi iki aktif etkeni davranışlarına kılavuz etmişlerdir. Marx da "gerçeği, kurtuluşun tek yolu olarak görme" geleneğini sürdürür. Nitekim onun çalışmalarının ilk hedefi, iyi bir toplum düzeninin nasıl olması gerektiğini göstermek değil insanların iyi bir düzen kurmalarını engelleyen yanılgılarını eleştirmekti. Bu konuda şöyle diyordu: "Kendini yanılgılara yönelten koşulları değiştirebilmesi için insanın önce bu koşulları doğuran yanlışlıkları yok etmesi gerekir." (K. Marx, 1971, s. 208).

Freud da böyle bir tanımlama yapabilirdi. Marx'ınkine benzer bir cümle, psikanaliz teorisini kullanarak tedavi uygulayan bir bilim dalı için çok uygun bir slogan olurdu. Gerçek kavramını epeyce genişleten Freud'un en özgün yanı, gerçeğin bilinçli zihinle düşünülen ya da inanılan şey değil de, asıl düşünmek istenilmediği için bastırılan olgular olduğunu ortaya koymasıdır.

Onun buluşlarının büyüklüğü, gerçek sanılanların ötesindeki gizli ve üzeri örtülü olarak duran asıl gerçeğe nasıl varılacağının yöntemini göstermesinden kaynaklanır. Bu yöntemi de ancak o bulabilirdi. Çünkü bastırma olayını, bunun etkilerini ve onlara bağlı olarak ortaya çıkan aklileştirme sürecini keşfeden yine Freud olmuştur. Bir insanı iyi etmenin yolu,

onun ruhsal yapısını anlayıp bastırma olayını yok etmekten geçer. Bunu deneysel çalışmalarıyla kanıtlayan Freud, gerçeğin iyileştirip kurtaracak tek yol olduğu ilkesini çalışmalarında (yani pratikte) uygulamıştır.

Her ne kadar uygulamada bazı bozulmalara uğramış ve yeni yanılgılara yol açmışsa da bu ilke, onun insanlık tarihine yaptığı en önemli katkıdır bence.

Bu kitapta sizlere Freud'un buluşlarından en önemlilerini, ayrıntılı bir biçimde sunmak istiyorum. Aynı zamanda Freud'un tipik burjuva düşüncesinin sınırlarını aşamayışının, onun buluşlarını nerede ve nasıl kısıtladığını hatta anlamını örttüğünü de göstermeye çalışacağım. Freud'u eleştirmem kendi bütünlüğü içinde olacağından, gelecek bölümlerde daha önceki düşüncelerimden ve kitaplarımdan alıntılar yapmaktan da kaçınmayacağım.

Erich Fromm

1. BÖLÜM

BİLİMSEL BİLGİNİN SINIRLILIĞI

1

Her Yeni Teori Hatalı Olmak Zorundadır

Freud'un teorik sistemini veya başka bir yaratıcı düşünürün sistemini anlayabilmenin tek yolu, onların kurulup bize aktarıldığında bazı zorunlu yanlışları da içerdiklerini görmekten geçer. Bu yanlışlar ve eksiklikler bir deha yetersizliğinden, yaratıcılık noksanlığından ya da yazarın kendini eleştirmesinden doğmaz. Bunun nedeni, temelde yer alan ve kaçınılamaz olan bir çelişkidir. Yazar bir yandan daha önceleri hiç düşünülmemiş veya söylenmemiş bazı şeyleri açıklamak istemektedir. Ama öte yandan da "yeni" bir şeyden söz edince, onu yaratıcı düşünceye ters olarak kısıtlayıcı bir sınıflama içine sokarız. Yaratıcı düşünce her zaman için eleştirel bir özellik taşır. Çünkü bazı düşleri ve yanılgıları ortadan kaldırıp gerçeğin ortaya çıkmasına katkıda bulunur. İnsanın bilinç alanının genişlemesine ve insan aklının gücünün artmasına da yol açar. Eleştirel ve bu nedenle de yaratıcı olan düşüncelerin, yanılgılar içindeki düşüncenin olumsuzluğuna karşı özgürleştirici bir işlevi vardır.

Öte yandan düşünür, kendi teorisini çağının ruhuna uygun bir biçimde dile getirmek zorundadır. Değişik toplumların "sağlıklı insan aklı" anlayışları birbirlerinden farklıdır. Ayrıca düşünce biçimleri ve mantık sistemleri de birbirine

hiç benzemez. Her toplumda yalnızca belirli ideal, kavram ve deneylere izin veren, kendine özgü bir "toplumsal süzgeç" bulunur. Bilince çıkması gereken yeni düşünce ve kavramlar, ancak bu "toplumsal süzgeç"in toplum yapısıyla birlikte değişmesinden sonra kendilerini gösterebilirler. Belirli bir toplumun sosyal süzgecinden geçemeyen düşünceler "düşünülemeyen" ve bunun sonucu olarak da "söylenemeyen" düşünceler olarak kalırlar.

Ortalama bir insan için kendi toplumunun düşünce modelleri son derece mantıklıdır. Başka toplumların farklı düşünce modelleri ona mantıksız ve de saçma gelir. Ama yalnızca mantık değil, belirli düşünce modelleri ve içerikleri de "sosyal süzgeç" yani o toplumun yaşam pratiğince belirlenir. Örneğin alışılmış bir anlayışa göre, insanlar arasındaki sömürü "normal" ve önlenemez bir olgudur. Ama kadının ve erkeğin bireysel ya da grup içinde kendi el emeklerini kullanarak yaşadığı neolitik bir toplumda böyle bir şey "düşünülemezdi" bile. Toplumun kuruluş ve işleyişi açısından insanların başka insanlar tarafından sömürülmeleri olayı, "delice" bir düşünce olurdu. Çünkü toplumsal üretimde bir artık değer oluşmadığı için başkalarını kendi hesabına çalıştırmanın hiçbir anlamı olmayacaktı. (Bu tür bir toplumda bir kimse diğerini kendisi için çalışmaya zorlayacak olsa bu olay üretimin artmasına yol açmaz. Ancak "işverenin" işsizlik ve sıkıntı içinde kalması sonucunu doğururdu.) Bir başka örnek, modern anlamda mülkiyet kavramını tanımayan toplumlardır. Böylesi toplumlarda "fonksiyonel mülkiyet" vardır. İhtiyacı olduğu için bir üretim aracını kullanan ve o kullanım süresi içinde o araca sahip olan, başkalarının ihtiyaçları olduğunda aracı onlara vermeye yani paylaşmaya hazırdır.

Düşünülemeyen şey aynı zamanda söylenemeyendir. Çünkü dilde onun karşılığı olan bir sözcük yoktur. Bazı dillerde "sahip olmak" sözü bulunmaz ve mülkiyet kavramı-

nı başka biçimlerde açıklamak gerekir. Buna bir örnek, özel mülkiyeti değil de, fonksiyonel mülkiyeti anlatan "o benim için" sözüdür. (Buradaki özel (private) kelimesi, Latincedeki "privare" anlamındadır. Yani bu sözle, sahibi dışında herkesin mahrum olduğu kullanılan mal belirtilir.) Birçok dilin başlangıcında "sahip olmak" sözcüğü yoktur. Ama gelişimleri süresince, özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla bu sözcük de gelişip dillere girmiştir. (E. Benveniste 1966 ile karşılaştırınız.)

Örnekleri artırmak mümkün. Avrupa'da 10. ve 11. yüzyıllarda Tanrı kavramına bağlı olmayan bir dünya görüşü düşünülemezdi. Bu yüzden "Ateizm" gibi bir sözcüğün var olması da mümkün değildi. Dil, toplum yapısına uymayan bazı deneylerin, toplumsal olarak bastırılmasının bir sonucudur. Farklı diller, bastırılmış değişik deneylerin başka başka oluşları ve açıklanamayışları ile birbirlerinden ayrılırlar.*

Bu açıklamalar, yaratıcı düşünürün, ancak kendi kültürünün izin verdiği tasarımlar, düşünce modelleri ve mantık içinde kalıp düşünebileceğini gösteriyor bize. Yani, düşünür kendi yaratıcı, yeni ve özgür kılıcı fikirlerini anlatıp açıklayacak yeterli ve gerekli sözcükleri bulmaktan yoksundur. Kendi dilinde yer almayan sözcüklerle kendi düşünce ve kavramlarını ifade etmek için çözülmesi mümkün olmayan bir sorunu çözmeye çalışır. (Bu yaratıcı düşünce toplum tarafından kabul edilirse bir süre sonra belki de bu sözcükler o dile girmiş olur. Ama işin zor olan yanı, bilinmeyeni zorlayan düşünürün, başlangıçta verdiği uğraştır.) Bu çabanın sonucunda ortaya çıkan yeni düşünce, gerçekten yeni öğeler ile geleneksel düşünce kalıplarının bir karışımıdır. Yeni teoriyi ortaya koyan düşünür ise bu çelişkinin farkında değildir. İçinde bulunduğu kültürün düşünce kalıpları, kendisi için tartışılamaz derecede gerçektir. Bu nedenle, kendi düşüncesindeki gerçek

* Burada dildeki ince ve karmaşık duyguları tek anlatma imkânını sunan sanatı ve şiiri konu dışı bırakıyorum.

yaratıcı bölümler ile geleneksel düşüncenin bir tekrarı olan varsayımlar arasındaki ayrımı göremez.

Tarihsel süreç içinde, toplumsal değişiklikler toplumun düşünce kalıplarına yansıdığı zaman yaratıcı düşünürün düşüncelerinin ne ölçüde yeni ne ölçüde de geleneksel düşüncenin tekrarlanması olduğu açıkça ortaya çıkar. Başka bir düşünsel çevrede yaşayan izleyicilerine düşen görev de "ustanın" görüşlerindeki "yeni" bölümleri diğerlerinden ayırarak yorumlamaktır. Onlar yeni ile eski arasındaki farkları inceleyebilirler. En büyük avantajları da "ustanın" yaptığı gibi, toplumsal düşünüşle kendi sistemleri arasındaki uzlaştırılamaz çelişkileri gidermek için bir sürü cambazlık yapmalarına gerek olmamasıdır.

Bir yazarın, herhangi bir düşüncedeki yeni ve önemli olan öğeleri, eski olanlardan ayırma yönündeki çabası bile, bu yorumu etkileyen belirli tarihsel bir dönemin ürünüdür. Bu yaratıcı yorumda da gerçekten yeni ve geçerli öğelerin yanı sıra, rastlantısal ile zamanın getirdikleri yine yan yana, birbirine karışmış olarak bulunacaklardır. Nasıl ki eleştirilen kaynak düşünce, tümüyle yanlış sayılamazsa, bu yeni eleştirel çalışma da tam doğru olma iddiasında değildir. Yapılan yenileştirme eski düşünceyi, bağlı olduğu geleneksel düşüncenin yanlışlarından kurtardığı oranda değerlidir.

Eski teorileri eleştirel bir gözle yeniden incelemek bizi gerçeğe daha çok yaklaştırır. Ama toplumsal çelişkiler ve zorlamalar ideolojik aldatmacılığı ön plana çıkardıkça toplumsal yaşantıdaki düzensizlik ve akıldışılık insanların garip tutkulara kapılıp akıllarını kullanmalarını engelledikçe, gerçeğe daha fazla yaklaşmak ve de ulaşmak mümkün olmaz.

İnsanlara, sömürünün bulunmadığı, bu nedenle de bunu gizlemek ya da haklı göstermek için akıldışı birtakım ideolojilerin geliştirilmediği bir toplum biçimi gereklidir. İnsan ancak, temel çelişkilerini çözmüş, toplumsal gerçeğin hiç saptırılmadan tanınabildiği bir toplumda aklını tam olarak kul-

lanabilir ve gerçeği çarpıtılmadan algılayabilir. Başka bir deyişle, ancak ondan sonra gerçeği "söyleyebilir". Yani gerçek kavramı, tarihe bağlı ve görecelidir. "Gerçek", bir toplumda akılcılığın egemen oluşu ve çelişkilerin ortadan kaldırılma oranına bağlı olarak ve o netlikte belirir.

İnsan gerçeği ancak, toplumsal yaşantısını insanca düzenlediği, korkusuz ve bunun sonucunda da ihtirassız olarak kurabildiği zaman tanıyacaktır. Bunu dinsel bir biçimde anlatacak olursak; gerçek, ancak Mesih Çağı'nda kavranabilecek ve en üst düzeyde anlaşılabilecektir.

2

Freud'un Hatalarının Kökenleri

Bu ilkeyi Freud'un düşünce sistemine uygulamak; Freud'u anlamak için hangi buluşlarının gerçekten yeni ve yaratıcı olduğunu, bu gerçekleri ne ölçüde çağının toplum süzgecinden geçirebildiğini ve gerçeği ne ölçüde değiştirerek sunduğunu, buluşlarını takıldıkları yerden ve zincirlerinden kurtaracak olursak ne denli verimli ve daha geniş kapsamlı bir duruma gelebileceklerini anlamak anlamına gelmektedir.

Konumuz yalnızca Freud düşüncesi olduğu için onun açısından "düşünülemez" ve bu nedenle de "aşılamaz" olan gerçekleri araştırmakla işe başlayalım. Bunları iki ana maddede toplayabiliriz:

Bunlardan birincisi, özellikle Almanya'da yaygınlaşmış olan burjuva materyalizmi teorisidir. Vogt, Moleschott ve Büchner gibi kişilerce geliştirilen bu teori, maddesiz güç ve güçsüz madde olamayacağını savunuyordu. (L. Büchner, *Kraft und Stoff* (Güç ve Madde), 1855) Freud'un hocaları ve bunlardan en önemlisi olan von Brücke de bu burjuva materyalizminin temsilcileriydiler. Bu nedenle Freud, bu düşünce akımının etkisinde fazlasıyla kalmıştı. Böyle bir etki altında bulunması nedeniyle de, insanda fizyolojik bir kaynağı olmayan etkili ruhsal güçlerin bulunabileceğini bir türlü kavrayamıyordu.

Freud'un gerçek hedefi, insana özgü tutkuları anlayabilmekti. O güne dek filozoflar, oyun yazarları ve romancılar böylesi tutkularla ilgilenmişler ama psikologlar ve nörologlar hiç oralı olmamışlardı. Oysa Freud psişe üzerindeki hormonal etkiler konusunda pek az şey bilindiği bir dönemde, fizyolojik ve psikolojik ilişkinin en belirgin olduğu bir olayı gözlemlemişti: Cinselliği. Cinselliğin insana özgü tüm tutkuların kaynağı olduğu kanıtlanabilirse psişik güçlerin fizyolojik temelleri bulunmuş olacak ve teori doğrulanacaktı. Sonraları bu ilişkinin gerçekten doğru olarak kurulup kurulmadığını araştıran Jung, bu çalışmasıyla Freud düşüncesine önemli katkılarda bulunmuştur.

İkincisi, düşünülemeyen düşüncelerin ikinci bölümü, Freud'un dünyaya otoriter-ataerkil bir burjuva gözüyle bakmasından doğar. Kadının erkeğe eşit olduğu ve erkeklerin sözüm ona hem psikolojik hem de fizyolojik açıdan kadınlara üstün olmalarına rağmen bunu bir egemenlik aracı olarak kullanmadıkları bir toplum biçimi, Freud için düşünülemezdi. Hayran olduğu bir bilimadamı olan John Stuart Mill'in kadınların erkeklerle eşit olduğunu açıklaması üzerine Freud, bir mektubunda şöyle der: "Mill bu noktada açıkça çılgının biridir." "Çılgın" sözü, düşünülemeyen bir şeyi ifade eden çok karakteristik bir sözcüktür. İnsanların birçoğu, yalnızca kendi geleneksel düşünce çerçeveleri içindeki şeylerin normal olduğuna inandıkları için bunun dışında kalan her şeyi saçma, çılgınca ve delice bulurlar. (Ama yazar veya artist gibi birinin başarıya ulaşması halinde durum farklıdır. Halbuki başarının ruhsal sağlığın bir göstergesi olması gerekmez mi?) Kadınla erkeğin eşit olmadıkları inancı, Freud'un kadın psikolojisini, teorisindeki biçimiyle kurmasına yol açmıştır. İnsanlığın bir bölümünün, diğer yarısına oranla biyolojik, anatomik ve psişik açıdan üstün olduğu düşüncesi, erkeksi ve şoven bir tavrın ürünüdür.

Freud düşüncesinin burjuva karakteri taşıması yalnızca bu konuda ortaya çıkmaz. Tarih boyunca kendi sınıfının düşünce kalıplarını aşabilecek derecede "radikal" yani, köklü değişimleri göze alabilen pek az düşünür çıkmıştır. Freud'da ise ait olduğu sınıfın düşünce kalıpları, sisteminin her yerinde gözlemlenebilir. Zaten o, radikal bir düşünür değildi. Onun bu tutumu yüzünden, insanlık bilincinin eleştirisini kapsayan düşünce sistemi, bunca önemine rağmen ancak birkaç politik ilerici düşünürün yetişmesini sağlayabilmiştir. Freud'un teori ve varsayımlarının onun sınıfına bağlılığı açısından incelenmesi çok uzun sürer. Bu da kitabımızın kapsamını aşacağından birkaç önemli örnek vererek konuyu kapatmak istiyorum.

1. Freud'un geliştirdiği terapinin, yani tedavi sisteminin ana hedefi, denetlenemeyen güdüleri, benliği güçlendirerek baskı altına almak ve denetleyebilmekti. Bu yaklaşımı ile Freud, ortaçağ teolojik düşüncesine benzerlik gösterir. Ama onun sisteminde ortaçağ düşüncesinden farklı olarak, ne bağışlanmaya ne de çocuğun beslenmesi dışında anne sevgisine yer vardır. Çünkü Freud teorisinin anahtar sözcüğü "denetleme"dir.

Onun bu psikolojik kavrama verdiği anlam, toplumsal bir gerçeğe karşılıktır. Nasıl ki toplumda güce sahip olan azınlık, bu güce sahip bulunmayan çoğunluğu denetleyip yönetiyorsa insanın psişesini de benlik ve üst benliğin otoritesi ile denetim altına almak mümkün olabilirdi. Bilinçaltı içeriğinin ortaya çıkması, toplumda sosyal bir devrim tehlikesini de beraberinde getirir. Denetlemek ve bastırmak, iç ve dış statükoyu korumak için kullanılan ezici otoriter yöntemlerdir. Ama baskı uygulamak, toplumsal değişimi çözümlemekte tutulacak tek yol değildir. "Tehlikeli" olanın başını ezebilmek için onu tehdit etmek ve korkutmak da otoriter sistemler için bir zorunluluktur. Çünkü böyle toplumlarda amaç, yalnızca statükoyu, yani eski düzeni korumaktır. Başka toplumsal ve

bireysel yapılar da incelenebilir. Ama sonuçta önemli olan nokta tektir: Bir toplumsal yapının değerlendirilmesinde yönetici azınlığın, yönettiği çoğunluğun mutluluğuna ne ölçüde engel olduğunun bilinmesi en geçerli ölçüdür. Bunun ölçülebilmesi, toplumdaki üretken güçlerin gelişmişliklerine ve buna bağlı olarak bireylerin yapmak istediği işlere yönelmelerinde ne kadar az engellendiklerine bağlıdır. "Üst ben, ben ve es"den oluşan düşünce şeması, hiyerarşik bir düzen taşır. Böylelikle ruhsal yaklaşım ve anlayış, sömürmeyen ve sömürülmeyen özgür insanlardan oluşan ve uyum içinde yaşayan bir topluma ulaşılması imkânını ortadan kaldırıp kendini yaygın toplumsal sisteme uydurmuş olur.

2. Freud'a göre kadın, doğası gereği narsist, yani yalnızca kendini seven, bu nedenle de aslında, sevme yeteneği olmayan ve cinsel açıdan da soğuk bir varlıktır. (Freud 1933 a, 33. Konferans ile karşılaştırınız.) Freud'un kadınlar hakkındaki bu görüşlerinin, bir erkek propagandasından başka bir şey olmadığı açıktır. Onun içinde yaşadığı dönemde, orta sınıftan kadınlar genel olarak soğuklardı. Çünkü burjuva evliliklerinin sahip olmacı karakteri, kadınları cinsel açıdan soğuk olmaya itiyordu. Kocalarının "malları" olduklarını ancak bu yolla kanıtlayabiliyorlardı. Yalnızca üst sınıftan kadınlar ile kibar fahişelerin, cinsel açıdan aktif olma ya da en azından böyle görünme hakları vardı.

O dönemlerde erkeklerin cinsel hazzı, bir zapt etme ya da ele geçirme olayı olarak yaşamış olmalarına şaşmamak gerek. Nitekim kadınlara gösterilen aşırı ilgi, aslında "avlamanın" getireceği hazzı artırmanın bir ön hazırlığı gibiydi.

Ele geçirmenin bir kanıtı olan ilk cinsel birleşmeden sonra ise kadın çocuk doğurma ve çalışkan bir ev kadını olma görevlerini üstlenir böylece bir av nesnesinden, kişiliksiz bir insan haline dönüşürdü. Eğer Fransız ve İngiliz aristokratlarının ait olduğu üst sınıflardan bazı kadın hastaları olsaydı Freud belki de bu çarpık kadın inancını değiştirirdi.

3. Tasarladıkları ve ortaya koydukları arasında Freud'un burjuva özelliklerini en açık belirten şey, sevgi konusundaki düşünceleridir. Freud kendinden sonra gelen tutucu öğrencilere oranla sevgiden daha çok söz etmiştir. Ama acaba sevgi ile neyi anlatmak ister Freud?

Onun ve öğrencilerinin bu konuda, narsist sevginin karşıtı olan "nesne sevgisi"nden ya da "sevilecek nesne"den bahsetmeleri dikkat çekicidir. "Sevilecek nesne" tanımı ile sevilen kişi kastedilir. Ama gerçekten de böyle bir sevilecek "nesne" var mıdır? Oysa işin içine sevgi girince sevilen kişi "benim dışımda" ya da "benden ayrı" demek olan "nesne" niteliğini yitirmez mi? Sevgi iki insanı bir eden ve böylece onları, birinin diğerine sahip olması anlamına gelen "nesne"ler olmaktan çıkaran içsel bir etkinlik değil midir? Sevgi nesnelerinden söz etmek "olmak" kavramını parantez dışına alan bir "sahip olmak" durumunu doğurur. (Fromm, 1976a ile karşılaştırınız.) Bu, bir işadamının sermaye yatırımından bahsetmesinden pek de farklı değildir. İşadamı sermayesini yatırım olarak ortaya koyar. Yukarıdaki anlayışta ise yatırım aracı olan, Libido, yani insandaki temel cinsel güçtür. Bu yüzden psikanaliz literatüründe sık sık bir nesneye yöneltilen sevgiden sanki bir yatırım malıymışçasına söz edildiğini görmekteyiz. Ama Tanrı'ya olan sevgiyi, erkek ile kadın arasındaki sevgiyi, insanlara duyulan sevgiyi, bir Rumi'nin, bir Eckhart'ın, mistik coşkunluklarını ve bir Shakespeare ile bir Albert Schweitzer'in yüce insanlık sevgilerini, yaşamlarının tek amacı sermaye yatırımı ve kazanç olan bir sınıfın ve o sınıfın dar görüşlü insanlarının basit kültürüne indirgemek ve sevgiyi bu ilkel, bu yanlış biçimde tanımlamak çok hatalıdır.

Teorik varsayımları nedeniyle Freud, sevgi "nesneleri"ni kabul etmek zorundaydı çünkü "Libido nesnelere de, insanın kendi benliğine de yönelse, yine Libido olarak kalır" (Freud, 1916-17, s. 435 ve devamı) inancını taşıyordu. Bu inanca göre sevgi de, bir nesneye bağlı olan cinsel bir enerjidir. Yani bir

nesneye yönelmiş, fizyolojik kökenli bir içgüdüden başka bir şey değildir. İnsan soyunun devamını sağlayan biyolojik bir zorunluluğun artığıdır. Erkekler için "sevgi", onların yeme-içme gibi ihtiyaçlarını da giderdikleri için değerli olan kişilere karşı duyulan bir bağlılıktır. Yani yetişkinlerin sevgisi, çocuklarınkinden hiç de farklı değildir. İkisi de kendilerini besleyenleri severler. Bunun birçok insan için doğru olduğu şüphesizdir. Onların sevgisi, kendilerini besleyip koruyanlara karşı duydukları bir şükran hissinden ibarettir. Güzel, ama bunu "işte sevgi budur" diye ileri sürmek, basitliktir. Freud'un (1933 a, s. 142 ve devamında) söylediği gibi, kadınlar "narsist" bir sevgi biçimine sahip oldukları, yani başkalarını severken bile aslında yine kendilerini sevdikleri için yüksek bir düzeye erişemezler. "Sevmek, özlem duymak ve yokluğunu hissetmek, benlik duygusunu azaltır. Ama sevilmek ve sevgisine karşılık bulmak, hele sevilen nesneye sahip olmak, onu yine yükseltir." (Freud, 1914 c, s. 167)

Bu açıklaması, Freud'un sevgi anlayışı için bir anahtardır. Sevgi, özlemi doğurur. Ulaşamamak ve yokluğunu hissetmek ise benlik duygusunu, yani kendine güveni azaltır. Böyle davranmakla Freud, sevginin sevgiliye verdiği hayranlığı ve gücü ortaya koyanlara, "Hepiniz yanlıştasınız" demek istiyor gibidir. Ona göre: "Sevgi sizi zayıflatıyor, asıl mutlu kılan şey sevilmektir." Sevilmek ise sevilen nesneye sahip olmaktır! Bu, klasik burjuva sevgisinin en açık tanımından pek farklı bir şey değildir. Bu anlayış şöyle der: "Sahip olmak ve denetim altında tutmak mutluluğa götürür. Bunun bir mal ya da bir kadın olması da bu gerçeği değiştirmez. Çünkü kadın erkeğe ait olduğu için ona sevgi borçludur ve onu sevmek zorundadır."

Sevgi, annenin çocuğunu beslemesi ile başlar ve erkeğin kendini beslemesi, sevmesi ve cinsel doyuma ulaştırması için kadınla evlenmesi, yani ona sahip olması ile sona erer. Ola-

ya böyle bakacak olursak burada Oedipus Kompleksi'nin bir kaynağını bulmamız mümkündür.

Aile içi cinsel ilişki yasağının ardında Freud, bir erkeğin gerçek sevgisi olarak gördüğü şeyi gizlemeye çalışmıştı belki de: Bir yandan onu besleyen ama öte yandan onu denetiminde tutan bir anneye duyulan sürekli bağlılığı.

Freud'un bu anlatmak istedikleri, gerçekten de büyük ölçüde doğrudur. Böylesi toplumlarda erkek, her zaman bağımlı ve asalak bir tip olarak kalır. Ama bunu kabul etmek istemez. O çok övündüğü gücünü kanıtlamak için de kadını kendine bir mal kılar ve ona sahip olmak ister.

Kısaca, ataerkil bir erkeğin temel davranışları; anneye olan bağlılığı ve diğer kadınlara sahip olmaya çalışarak, bu bağlılığı yalanlama ve reddetme çabası biçiminde belirir.

Birçok yerde yaptığı gibi burada da Freud, ataerkil toplumlardaki erkeklerin sevgi biçimleri gibi özel bir durumu, evrensel ve her zaman, her yerde geçerli olan bir olgu haline dönüştürme yanlışına düşmüştür.

3

Bilimsel "Gerçek" Sorunu

Freud teorisinin "bilimsel olmadığını" iddia etmek özellikle akademik psikoloji uzmanları arasında moda olmuştur. Böyle bir tavır takınmak, aslında bilimsel yöntemden ne anlaşıldığına bağlı olan bir şeydir. Sosyolog ve psikologların genelde duygusal bir bilimsel yöntem anlayışları vardır. Bu yöntemi, veri toplamak sonra bunları çeşitli sayısal ölçüm ve biçimlerle (bilgisayarların da büyük yardımlarıyla) incelemek, sonuçta da herhangi bir bilimsel teori veya en azından bir varsayıma ulaşmayı beklemek olarak tanımlayabiliriz. Aynı anlayışa göre bir teorinin gerçeğe yakın olması, onun doğabilimsel deneylerdeki gibi tekrarlanabilmesine ve hep aynı sonucu vermesine bağlıdır. Böyle sayısal olarak sınıflanıp istatistik ölçümlerle değerlendirilemeyen olaylar ise bilim-dışı olarak adlandırılır ve bilimsel psikoloji dışına atılır. Bu türlü bir bilimsel anlayışta, o araştırmayı yapan kişinin önyargıları ve inanmak istediği şeylerle, doğrulamak istediği teori önem kazanır. Böylesi bir çaba içine girince yaratıcı düşünce, yeni şeyler bulma gibi özgün nitelikler ortadan kalkar. Çağımızın bilim insanları ve fizikçiler, kimyacılar, biyologlar, astronomlar gibi doğabilimcilerin çoğu ise kendi akıllarındaki bir teoriyi doğrulamak ya da bir diğerinin yanlışlığını

göstermek amacıyla sürdürülen bu türlü bilimsel çalışmaları çoktan aşmışlardır.

Günümüzün yaratıcı düşünürlerini diğer bilim insanlarından ayıran özellik, onların insan aklına duyduğu güven ve görünen gerçekler dünyasını aşarak onların ardında ya da altındaki asıl gerçeklere ulaşacakları inancıdır. Bu uğraşlarında en son bekledikleri şey ise kesin bir sonuca ulaşmaktır. Çünkü onlar gerçeğe hiçbir zaman tam olarak ulaşılamayacağını bilmektedir. Ayrıca her yeni teori ve her yeni varsayımın, bir öncekini reddetmese bile, onu aşıp geliştireceğinin farkındadırlar.

Bilim insanları sürekli bir bilinmezlik içinde olmalarına ve kesinliğe ulaşılamayacağını fark etmelerine rağmen insan aklına olan inançları nedeniyle durumlarına göğüs gererler. Onlar için önemli olan, kesin bir sonuca varmak değil yanılgıları ve hayalleri ortadan kaldırabilmek, bir de sorunların nedenlerine biraz daha yaklaşabilmenin hazzını tatmaktır. Bu uğurda yanılmaktan ve yanlış yapmaktan bile korkmazlar. Eksikler ve yanlışlar olsa da bildikleri tek şey, yaratıcı ve üretici düşüncelerden oluşmuş olan bilim tarihidir. Bu düşüncelerin ve teorilerin açtığı yoldan ilerleyenler, değişik ve eskisinden daha ileride olan yerlere varmışlar, eski teorilerin yanlış yönleri onlar için bir engel olmamıştır. Tam tersine yanlışlı her teori, bir sonrakini destekleyen ve onu ileriye iten özellikler taşımıştır.

Eğer bilim insanları yanlış yapmamak tutkusunda olsalardı vardıkları bu göreli (izafi) gerçeklere bile ulaşamazlardı. Dikkatini temel sorunlara çevirmemiş bir bilim insanının bilimsel yöntemi de bir sonuca ulaşır ve belki akademik kariyerini yükseltecek birçok makale yayımlaması için de yararlı olur.

Ama böyle bir tutum hiçbir zaman sosyal bilimlerin yöntemi olamaz. Durkheim, Mayo, Max, Alfred Weber ve Tönnies gibilerini düşünecek olursak onların tüm çabalarını temel

sorunlara yönelttiklerini görürüz. Araştırmaları ve vardıkları sonuçlar hiçbir zaman duygusal değildi, yalnızca istatistiki verilerin derlenmesi sonucunda da oluşmamıştı.

Büyük doğabilimciler gibi, onlardaki en önde gelen öğe de insan aklının gücüne inanmak ve bu güce güvenmekti. Ama sosyal bilimlerin bu görüntüsü yakın zamanlara gelindikçe değişmiştir. Birçok sosyal bilimci gelişen büyük endüstri toplumunun gücüne sığınıp, bu sistemi tehlikeye düşürmeyecek sorunlar ve bunların çözümleri ile uğraşmaya başlamışlardır.

Şimdi, gerek doğabilimler gerekse de ciddi sosyal bilimlerde gerçek bilimsel yöntemin hangi aşamalardan geçtiğini inceleyelim:

1. Bilim insanının çıkış noktası, kendinden önce kurulmuş olan teorilerin bilgisi ile araştırılmamış konuların çekiciliğinin birleştiği yerdir. Yani o, işe sıfırdan başlamaz.

2. Olayları ayrıntılı ve titiz bir biçimde araştırmak, nesnel (objektif) olabilmenin ilk ve ön koşuludur. Gözlemlenebilen olayların tümüne, gerçek bilim insanı yüksek bir ilgi ve saygı gösterir. Hiçbirini küçümsemez veya abartmaz. Birçok büyük buluş, herkesin her gün gördüğü ama önemsemediği küçük ve bilinen olayların üzerinde düşünülerek yapılmıştır.

3. Bilim insanı, önceden tanıdığı teoriler ve kendi ayrıntılı bilgileri ile bir hipotez formüle eder. Hipotezin görevi, incelenen konuya ve elde edilen verilere bir düzen getirmek ve yapılacak deneylere anlamlı bir yön vermektir. Ancak burada önemli olan, araştırmacının katı bir biçimde kurduğu hipoteze bağlı kalmayarak, her ayrıntıyı ve yeni oluşacak tüm verileri, hipotezle çelişseler bile gözlemleyip değerlendirmeyi bilmesidir. Gerekirse, bu yeni veriler doğrultusunda hipotezde değişiklikler yapılmasından da kaçınılmamalıdır.

4. Yukarıda söylenenleri uygulayabilmek için bu araştırmacı bilim insanının narsisizmden ve bazı tutkulu düşüncelerden arınmış olması temel şarttır. Gerçekleri, kendi hipotezinin doğruluğunu gösterecek biçimde çarpıtan bir bilim

insanının teorisi, hiç de güvenilir olamaz. Bir araştırmacı için çok önemli olan geniş düş gücü ile birlikte bulunması gereken nesnellik, bilim insanlarında oldukça ender olarak bir arada bulunmaktadır. Böylesi araştırmacılar için gerekli olan bir diğer öğe de, yüksek bir zekâdır. Ama tek başına zekâ, bilimsel açıdan yeterli değildir. Aranılan özellik olan tam nesnellik ise hiç erişilemeyen bir noktadadır. Çünkü bilim insanları her zaman biraz önce değindiğimiz gibi çağlarının "sağlıklı insan aklı" anlayışının etkisi altındadır. Narsisizm tutkusundan arınabilmiş olan insanların sayısı oldukça azdır. Tüm bunlara rağmen genel olarak bakıldığında, kültürel yaşam içinde, nesnellik yönünden en gelişmiş alanın yine de disipline edilmiş bilimsel düşünce olduğu görülür. Bilim insanlarının diğer herkesten daha çok insanlığı tehdit eden tehlikeleri görüp bu konuda uyarıda bulunmaları da onlarda gelişmiş olan nesnelliğin bir kanıtıdır. Ayrıca bu düşüncelerin diğer üstün yanları da yanlışa yönelmiş bir toplumsal kargaşa ve insanları engelleyen kamuoyu baskısı gibi etkenleri aşmayı bilmeleridir.

Bilimsel yöntemin yukarıda sıraladığımız; nesnellik, titiz gözlem, hipotez oluşturmak ve olayları inceledikçe bu hipotezi yeni bulgular doğrultusunda yenilemek ilkeleri, her bilimsel araştırma için geçerlidir. Ancak bunların, bilimsel düşüncenin her nesnesi için ayrı oran ve biçimde uygulanacağını söylemek yanıltıcı olur. Örneğin bir insanı, bütünlüğü ve canlılığı içinde gözlemlemek ile kişiliğinin bazı bölümlerini, onun toplam kişiliğinden ayırarak incelemek arasında büyük fark vardır. Bütünden ayrılarak incelenen özellikler bize hatalı olarak yansıyacaktır. Çünkü insan denilen sistemin bölümleri birbiriyle sürekli bir alışveriş içindedir. Bütünden ayrılmış bölümleri tek tek anlamak da bu yüzden imkânsızdır ya da hatalı olmak zorundadır. Kişiliğin belirli bir yönünü tüm kişilikten ayırmak, onu zedelemek ve bozmak anlamına gelir. Bu nedenle, insanı bütünlüğü içinde ele almayan bütün ince-

lemeler hatalıdır. Böyle yapıldığında ölü bir madde gibi ele alınan parçalarını araştırmakla, canlı bir organizmayı doğru olarak anlamak hiçbir zaman mümkün olmaz.

Yaşayan insan, ancak bir bütün olarak ve kendi canlılığı, yani sürekli değişim süreci içinde oluşuyla kavranırsa anlaşılabilir. Her insan bir diğerinden farklı olduğu için elde edilen verileri ve gözlemleri genelleştirmek ve tüm insanlık için geçerli saymak konusunda da dikkatli olmak gerekir. Her ne kadar bireylerin çeşitliliği ve farklılıkları içinde bazı genel eğilimler, ilkeler ve kanunlar bulunsa da yine de genelleştirme olayı yanıltıcı olabilir.

Bilimsel yöntemler aracılığıyla insanı anlama çabasının önünde bir güçlük daha vardır. Bir insanın gözlemlenip incelenmesi sırasında elde edilen bilgiler ve veriler, başka bilimsel araştırmalar sonucunda elde edilenlere hiç benzemez. İnsanı anlayabilmek için onu tüm öznelliği (sübjektifliği) içinde ele almak ve öylece anlamaya çalışmak gerekir. Her sözcük, herkes için aynı sözcük değildir. Kişiler sözcükleri kendilerine göre yorumlayıp kullanırlar. Sözlükteki anlamları ile sözcükler, onu kullanan kişinin onlara verdiği anlamlar ile kıyaslandığında, birer soyutlamadan başka bir şey değildir. Bu anlattıklarımız, daha çok duygusal ve zihinsel alanda kullanılan sözcükler içindir. Fiziksel nesnelerle ilgili sözcükler için de böyle bir ayrım yapmak mümkündür. Ama genelde onlar herkes için aynı anlamı verme özelliğini taşırlar.

Yirminci yüzyıl başlarında yazılmış bir aşk mektubu bize duygusal, abartılı ve hatta biraz da budalaca gelir. Aynı duyguları ifade etmek için günümüzde yazılmış bir mektup ise elli yıl öncesinin insanına soğuk ve duygusuz gelecekti. Sevgi, inanç, cesaret ve nefret gibi sözcükler, herkes için özel ve apayrı anlamlar taşır. Bu tür sözcüklerin iki ayrı insan için tamamen aynı anlama gelmesi imkânsızdır demek pek de abartılı olmaz. Çünkü birbirine tıpatıp benzeyen ve aynı olan iki insan yoktur yeryüzünde. İkizlerin bile duygu evrenleri bir-

birinden ayrıdır. Hatta aynı sözcük, aynı insan için bile, farklı zamanlarda değişik anlamlar taşıyabilir. Kendini değiştiren, günden güne yeni deneylerin ışığında başkalaşan ve olgunlaşan bir insan, aynı sözcüğe on yıl sonra, eskisinden çok daha başka bir anlam verebilir.

Aynı durum, rüyalar için de söz konusudur. İçerikleri aynı olan iki rüya, onları gören kişinin farklılıkları oranında, bambaşka anlamlar taşıyabilir. Sanatçılar, kendi deneyimleri sonucu, sözcüklerin ve her türlü ifade aracının (resim, müzik vb.) öznel olduğunu, ortalama insanlardan daha iyi bilir.

Freud'un bilimsel çalışmasının övgüye değer bir yanı da, hiçbir zaman açıklamaları ve söylenenleri olduğu gibi kabul etmeyişidir. İnsanların ifadelerindeki öznelliğin farkında olan Freud, bunların hangi insan tarafından, nerede ve ne türlü bir durumda dile getirilmiş olduğunu araştırmayı ilke edinmişti. Bu çabası, onun yönteminin güvenilirliğini artırmış ve ona nesnel olma özelliğini kazandırmıştır.

Bir sözcüğün, yalnızca bir sözcük olduğunu düşünen bir psikoloğun diğer insanlarla girişeceği bir ilişki, çok soyut ve gerçekdışı olacaktır. Çünkü her sözcük, bir kerelik ve bir daha yinelenemeyen deneylerin, duyguların ve düşüncelerin ifade edilmesidir.

4

Freud'un Bilimsel Yöntemi

Bilimsel yöntem sözünden; aklın gücüne olan inanç üzerine kurulmuş, kişisel önyargılardan arınmış, olayların titiz gözlemlerine dayalı, oluşturulan bir hipotez doğrultusunda yürütülen ve elde edilen yeni verilerle, o hipotezin düzeltilmesinden kaçınılmayan bir yöntemi anlıyorsak Freud'un bir bilim insanı olduğunu doğrulayabiliriz. Freud, yalnızca kendi bilimsel görüşlerine uygun olan olayları inceleyen sosyal bilimcilerin aksine yöntemini, incelediği nesneye ve olaya uydurmaya çalışırdı.

Onun düşünce biçiminin diğer önemli bir noktası da, bilgi edineceği nesneyi bir sistem ya da bir yapı olarak ele alması ve böylece sistem-teori denilen konudaki ilk örneklerden birini vermiş olmasıdır. Freud'a göre, bir kişilikte yer alan öğeleri tüm kişilik anlaşılmadan anlamak mümkün değildir. Çünkü bir tek öğenin değişimi, ufak çaplı da olsa, sistem içindeki diğer öğelerin de değişime uğramasına yol açar. Pozitifleştiren ve parçaları inceleyen yeni psikolojinin tersine, Freud Spinoza'da olduğu gibi, eski psikolojik sistemler doğrultusunda, bireyi, tek tek parçaların toplamından daha fazla olan kendi bütünlüğü içinde ele alıyordu.

Şimdiye dek bilimsel yöntem ve bunun pozitif anlamından söz ettik. Bir düşünürün bilimsel yönteminden ve bunun doğruluğundan bahsetmekle, onun vardığı sonuçlara katılmak ayrı şeylerdir. Zira bilimsel düşünce tarihi, verimli olmakla beraber yanıltıcı düşüncelerle de doludur.

Freud'un bilimsel yaklaşımına örnek olarak "Dora" olayı üzerine yazdığı bir raporu (Freud, 1905'e) nakletmek istiyorum: Dora adlı bayan hastasına üç ay süreyle histeri tedavisi uygulayan Freud'un anlatımı ile hastalığın öyküsünden aldığım kısa notlarda, onun nesnel yaklaşımını göstermeye çalışacağım:

"Üçüncü oturuma şu sözlerle başladı:

– Doktor Bey, bugün son kez buradayım, biliyor musunuz?

– Nereden bilebilirim ki, bana bundan hiç söz etmemiştiniz.

– Yıl sonuna kadar (o gün 31 Aralık idi) dayanmayı planlamıştım. Ama daha uzun bir süre iyileşmeyi bekleyemem.

– İstediğiniz zaman tedaviye son vermek sizin elinizde. Ama bugün burada olduğunuza göre, çalışabiliriz demektir. Bu kararı ne zaman aldınız?

– On dört gün önce sanırım.

– Bu, bir hizmetçiye ya da mürebbiyeye on dört günlük işten ayrılma süresi vermeye benziyor.

– K...'ları L...'deki göl kenarında ziyaret ettiğimde, işten ayrılacağını bildiren mürebbiye de vardı yanımızda.

– Ya, öyle mi? Bana ondan hiç söz etmediniz, isterseniz şimdi anlatın bir şeyler." (Freud, 1905 e, s. 268).

Daha sonra Freud tedavi süresinin geri kalan bölümünü, hizmetçinin işten ayrılma kararının, hastası üzerindeki etkisinin ne olacağını araştırmakla geçirir. Burada benim için önemli olan, Freud'un vardığı sonuçlar değildir. Göstermek istediğim, onun bilimsel davranış biçimidir. Öncelikle kızıp sinirlenmiyor. Sonra hastasına konuyu bir daha düşünmesi,

onunla bir süre daha birlikte çalışması halinde durumunun düzeleceği konularında hiçbir baskı yapmıyor. Son kez de olsa, onunla beraber olmasını ve zamanı iyi değerlendirip kadının aldığı kararın nedenlerini bulmak için çaba gösteriyor.

Ancak Freud'un akla olan inancına ve bilimsel yöntemine hayran olurken onun sık sık zorlama bir rasyonalistliğin (akılcılığın) içine düştüğünü de gözden uzak tutmamak gerek. Geliştirdiği düşünceler çoğu kez öylesine küçük kanıtlara dayanır ki, vardığı sonuçlar saçma olmaktan öteye gidemez. *Bir Çocukluk Nevrozu Hikâyesi** adlı yapıtından söz ediyorum. Freud'un da belirttiği gibi, bu olayı yazarken "Jung ile Alfred Adler'in psikanaliz sonuçları konusunda değişik yorumlara yönelmelerinin taze etkisi" altındaydı (Freud, 1918 b, s. 29). Ondaki zorlayıcı akılcılık sözüyle neyi anlatmak istediğimi belirtmek için yazmış olduğu bu tutanağa daha ayrıntılı bir biçimde değinmek istiyorum.

Bu olaydaki gerçekler ve sorunlar nelerdi? 1910 yılında genç ve çok zengin bir Rus, Freud'a gelerek yardımını ister. Temmuz 1914'e kadar onu tedavi eden Freud, bu tarihte tedavinin bittiğine karar verdikten sonra olayı kaleme alır: "Hastalanmadan önceki son on yılda normal olarak yaşamış ve ortaöğrenimini büyük bir güçlük çekmeden tamamlamıştı. Ama ondan önceki yıllar, ağır nevrotik bir bozukluğun etkisi altında girmişti. Hayvanlara karşı duyduğu bir korku ve fobi ile dört yaşından önce başlayan bu rahatsızlık, giderek dinsel içerikli zorlayıcı bir nevroza dönüşmüş ve çeşitli yan etkileri ile birlikte hastanın onuncu yaşına dek uzanmıştı." (aynı yapıt, s. 29 ve devamı).

---

* Freud, 1918 b. Hastalığın öyküsünü Kasım 1914'te bitiren Freud, bunu yayımlamak için tam dört yıl bekledi. Olay " Wolf Man" (Kurt Adam) adı ile tanınmıştır. Bu konuda yayıncı M. Gardiner'in 1971'de yayımladığı ve Wolf Man'in otobiyografisinden, Freud'un bu konudaki tutanaklarından ve Ruth Mack Brunswick'in de bir son yazısından oluşan "The Wolf Man" adlı yapıtla karşılaştırılması ilginç ve yararlı olur sanırım.

Bazı tanınmış psikiyatrlar, hastada manik depresif delilik olduğunu söylemişlerse de, Freud bunun yanlışlığını hemen fark etmişti. (Bu büyük otoritelerden biri de, o zamanlar Münih'te yaşayan Profesör Oswald Bumke idi. Hastanın kendisine geldiğinde bazen neşeli bazen de derin bir hüzün içinde oluşu onu bu teşhise götürmüştü. Oysa aslında bu duruma yol açan gerçek yaşamdaki olayları araştırmak gerekiyordu. Nitekim hasta, yatmakta olduğu sanatoryumdaki bir hemşireye âşıktı. Hemşire sevgisine karşılık verdiğinde sevinçli, ondan kaçtığı zamanlardaysa hüzünlü ve üzgün oluyordu.) Freud yerinde bir görüşle, bu genç adamın asıl sorununun manik depresif bir psikozdan çok zengin, boş gezen ve canının sıkılıyor olmasından doğduğu teşhisini koymuştu. Ayrıca bir çocukluk dönemi nevrozunu da ortaya çıkarmıştı. Hasta, dört veya beş yaşındayken ona resimli bir çocuk kitabındaki kurtları gösterip duran kız kardeşi, onda kurtlardan korkma duygusunun doğmasına yol açmıştı. Bu korku öylesine gelişmişti ki kitaba baktığı anda, kurtların gelip onu yiyeceğini sanıp korkuyla bağırmaya başlıyordu. Rusya'da geniş bir arazideki bir çiftlikte yaşayan bir çocuğun kurtlardan korkması doğaldı, hele kız kardeşi de bu korkuyu artırıcı biçimde davranırsa. Ama bir yandan da, atları dövmenin çok hoşuna gittiğini de anlatmıştı. Bu arada hasta daha beş yaşında bile değilken, sonradan intihar eden ve kendisinden iki yaş büyük olan ablasının onu cinsel oyunlar oynamak için baştan çıkardığını hatırlamaktaydı. Ayrıca çok sevdiği dadısı Nanja, onun kendi kendini tatmin etmesine karşı sert ve yasaklayıcı tavırlar sergiliyordu. Küçük çocuğun başından geçen bütün bu olayları Freud şöyle yorumlar: "Genital bölgelerden haz almanın başlaması ile birlikte ortaya çıkan cinsel yaşam, dış çevrede oluşan engellemeler sonucunda cinsel dönem öncesi bir aşamaya geri döner" (Freud, 1918 b, s. 50). Ama tüm bu notlardan çok, Freud'un ana yorumunu oluşturan olay, Wolf-

man rüyasıdır. Hasta Freud'a şöyle bir rüyasını anlatmıştır: "Geceydi ve yatağımda yatıyordum. (Yatağımın ayak tarafı pencereye bakıyordu, dışarıda bir sıra yaşlı ceviz ağacı vardı. Rüyayı gördüğümde, mevsim kıştı ve de geceydi.) Pencere birdenbire kendiliğinden açıldı ve karşımdaki ceviz ağacının üzerinde altı-yedi tane kurdun oturduğunu büyük bir korkuyla gördüm. Kurtlar bembeyazlardı ve kurttan çok tilkiye veya çoban köpeğine benziyorlardı. Çünkü tilkilerinki gibi büyük kuyrukları vardı ve kulakları da köpeklerinki gibi havaya dikilmişti. Kurtların beni yiyecekleri korkusuyla, bağırarak uyanmıştım" (Freud, 1918 b, s. 54).

Şimdi, Freud'un bu rüyayı nasıl yorumladığına bakalım: Rüya, bir buçuk yaşlarında olan çocuğun, tahminen akşama doğru beş buçuk sıralarında yatağında uyurken uyandığını göstermektedir. "Uyandığı sırada üç kere art arda yinelenen Cotius a tergo'yu (cinsel birleşmeyi) seyretmiş ve anne ile babasının cinsel organlarını görüp bu davranışı tanımış hem de anlamını kavramıştır. Sonuçta bir ağlama ile kendini belli ederek anne babasının ilişkilerini kesmiştir" (aynı yapıt, s. 64).

Freud daha sonra şöyle yazar: "Burada, analizin gidişinden sağladığım desteği terk edeceğim. Korkarım ki, okuyucu da bana olan inancını yine burada terk edecek" (aynı yapıt, s. 63). Evet, Freud'un bu tahmini doğrudur. Çocuğun bir buçuk yaşlarındayken gördüğü ve birkaç kurdun belirdiği bir rüyayı, hipotezine kaynak yapması, onun gerçeği saptırmasına yol açıyor. Freud bu rüyayı, olayı bütün bir dokunun içine oturtmak amacıyla kullanıyor. Ama kurmak istediği dokunun gerçekle bir ilişkisi bulunmamaktadır. Wolfman'ın rüyasının bu yorumu, Freud'un rüya yorumu sanatının klasik bir örneğidir. Gerçeği, yüzlerce küçük veriden yararlanarak oluşturmak onun yeteneği ve en sevdiği şeydi. Ancak bu küçük veriler çoğu zaman ya tahminlere ya da yorumlama

yoluyla saptırılan özelliklere dayanıyorlardı ve böylelikle Freud, onları kullanarak önceden kafasında kurduğu modele uygun sonuçlara varabiliyordu. Ünlü Wolfman rüyasında olduğu kadar gerçeğe uzak olan bir sürü rüya örneği bulunabilir. Ancak Freud'un bu türlü yorumladığı diğer rüyalarına, yerimizin darlığı nedeniyle değinemeyeceğim.

Freud sonuçta saçma rüya yorumlarına varsa bile hem rüyalarda hem de hastanın çağrışımlarında en küçük bir ayrıntıya bile dikkat edip yorumlamada hesaba katması, onun hayranlık duyulacak yeteneklerinden biridir. Bunları ince ince ve tüm ayrıntıları ile not etmiş olması da övgüye değer.

Ama onun öğrencilerinden birçoğu için aynı övgüleri tekrarlamak mümkün değildir. Freud'un olağanüstü derinleşebilen anlayış ve kavrama gücü ile ayrıntıları kaçırmayan dikkati kendilerinde eksik olduğu için onlar kolay olan yolu seçmişlerdir. Saçma rüya yorumları yapmışlar, ayrıca yaptıkları asılsız kurgularla olayı aşırı derecede basitleştirme hatasına da düşmüşlerdir. Freud ise hiçbir zaman basitleştirme yanlısı olmamış, tam tersine yorumlarını karmaşıklaştırdıkça insanda sanki bir labirentte kalmış hissini uyandırmıştır. Freud'un düşünce yöntemiyle hareket edildiğinde herhangi bir olayın göründüğü gibi olabileceğini, yani dışa yansıyan anlamının aynısını taşıyabileceğini, ancak bazen de görünen anlamın bir maske olup ardındaki gerçek anlamı gizlediğini fark etmek mümkün oluyordu. Freud, her sevgi belirtisinin ardında bastırılmış bir nefretin bulunabileceğini, güvensizliğin gurur, korkunun ise saldırganlık maskeleri ile gizlenmiş olabileceğini ve daha buna benzer birçok şeyi ilk bulan düşünür olmuştur. Bu, çok önemli ama aynı zamanda da tehlikeli bir buluştu. Bir davranışın, gerçekte tam karşıtı bir anlama gelebileceğini ileri sürmek, bunu doğrulayacak bazı kanıtların bulunması gerekliliğini doğuruyordu çünkü. Ve Freud, tüm çabası ile bu kanıtları aramış durmuştu. Ama kendinden

sonra gelen öğrencilerinden çoğu, onun gösterdiği bu titizliği göstermeyince bilimsel düşünceye yıkıcı etkilerde bulunan sonuçlara varılmaya başlandı. Hastaya ne denli bilgili olduğunu göstermek isteyen doktorlar, onun motive olduğunu ve etkilendiğini sandığı şeyin değil de, tam tersinin gerçek motivasyon nedeni olduğunu kolayca söyleyivermektedirler. Bu konuda en iyi örnek bilinçsiz homoseksüelliktir. Freud teorisinin yanlış uygulanmasına örnek olarak gösterilebilecek bu konu, birçok insanın zarara uğramasına ve yanlış taraflara yönelmelerine yol açmıştır. Görünenlerin ardındaki gerçekleri sezebildiğini kanıtlamak isteyen psikiyatr, hastasına gerçek sorunun bilinçsiz homoseksüellik olduğunu açıklamaktadır. Eğer hastanın çok aktif ve normal (heteroseksüel) bir cinsel yaşamı varsa, bu çok canlı ve aktif oluşun, homoseksüelliği gizlemek amacından kaynaklandığı ileri sürülecektir. Ya da hastanın kendi cinsinden olan insanlara karşı hiçbir cinsel arzu duymaması halinde, homoseksüelliğe karşı görülen bu tam ilgisizlik halinin, gerçekte homoseksüelliğin bastırılması sonucunda doğduğu söylenecektir. Veya bir erkek, diğer bir erkeğin kravatının rengini övecek olsa bu, bilinçsiz homoseksüelliğin göstergesi sayılacaktır. Buradaki sorun, bu yöntemle homoseksüelliğin kanıtlanmasının mümkün olmayışıdır. Ayrıca bilinçsiz homoseksüelliği ortaya çıkarmaya çalışan bir psikanalitik çözümlemede, her türlü kanıt buna karşı çıkıyor olsa bile "her şey göründüğünün tersi anlamına gelir" inancındaki psikiyatrın inadı ile yanlış sonuçlara varıldığı çok görülmüştür. Bu tür uygulamalar, kişilere istenilen biçimde yorum yapma imkânı verdiği için psikoloji alanında çoğu kez yanlış çözümlere varılmasına yol açmış ve bu da ruhbilimine çok zarar vermiştir. (Kaba Freudculuk ile kaba Marksizm arasında gözle görülür bir paralellik vardır. Marx da Freud gibi, herhangi bir şeyin göründüğünün tam tersi bir anlama gelebileceğini ileri sürmüştü. Marx için mutlaka kanıtlanması

gereken bu tür varsayımlar, kaba Marksizm'in uygulayıcısı olan Sovyetler Birliği'nde, her türlü düşünceyi kendi dogmatik amaçları doğrultusunda çarpıtmak için kullanılmaktadır. Onlara göre, olması gerektiği gibi olmayan veya dış görüntüsüne uymayan her şey, gerçekte vermek istediği anlamın karşıtı olma özelliğini taşımaktadır.)

II. BÖLÜM

FREUD'UN BULUŞLARININ BÜYÜKLÜĞÜ VE SINIRLARI

Bundan sonraki incelemenin amaçları kısaca:

1. Freud'un en önemli buluşlarının neler olduğunu;

2. Felsefi ve kişisel önyargılarının onun buluşlarını nasıl daraltıp çarpıttığını;

3. Buluşlarını bu bağlarından kurtardığımızda anlamlarının ve önemlerinin ne denli arttığını;

4. Freud teorisini başka bir biçimde formüle etmeyi başarırsak ondaki gerçekten önemli olan temel ve sürekli öğelerin, zaman ve toplum yapısına bağlı, yani geçici olanlardan ayrılabileceğini göstermektir.

Belirtelim ki, bu çalışma ne Freud'a getirilen bir "revizyon" ne de bir "Neo Freudianizm" (Yeni Freudculuk) deneyidir. Bu araştırmamda daha çok, Freud düşüncesinin özünü (onun zamanının burjuva materyalizminin yerine) tarihsel açıdan eleştirmek ve yeni klinik bulgular ışığında geliştirip gerçek yerine oturtmak hedefini güttüm.

1

Bilinçdışı

Freud, içimizde farkına varamadığımız eğilimlerin ve düşüncelerin olduğunu ilk fark eden kişi değildir. Ama bu buluşu, kendi psikolojik sistemine temel alan ve bilinçdışı olayları büyük bir titizlikle inceleyerek şaşılacak sonuçlara vardıran ilk düşünür Freud'dur. O, "düşünmek" ile "olmak" arasındaki karşılıklı ilişkinin birbirinden farklı oluşu bilgisinden yola çıkar. Sevgi, kendini adamak, görev duygusu gibi şeyler tarafından bazı davranışlar doğrultusunda motive edildiğimizi düşünürüz. Ama gerçekte, güçlü olma arzusu, mazoşizm ve bağlılık ihtiyacı tarafından etkilenip yönlendirildiğimiz bilince hiç çıkmaz.

Freud'un buluşunun önemi, bizim her zaman düşündüğümüz gibi olmadığımızı ortaya koymasındadır. Bir insanın kendi hakkındaki düşünce ve görüşleri ile onun gerçek hali, birbiriyle çoğu kez uyuşmaz. Birçoğumuz kendimizi aldatıp kandırmakta ve kendi düşüncelerimizin gerçek olduğunu sanmaktayız. Freud, çağlardan beri "düşünülen" ile "insanın kendisinin" birbiriyle özdeş olduğu inancını yıkması nedeniyle, belki de insanlık tarihi için en önemli işlevini yerine getirmişti. Hatta idealizmin aşırı uçları, yalnızca düşüncenin (düşünceler ve sözcükler) gerçek olduğunu, görünen

dış dünyanın ise reel olmayıp aldatıcı ve ancak düşüncede yansıyarak belirdiğini iddia etmişlerdi.* Freud bilinçli düşünceye içgüdüleri aklileştirme görevini vermekle, temsilcileri arasında olduğu aklileştirme olayının temellerini sarsmaya yönelmiştir. Düşünmek ile olmak arasındaki çelişkiyi bulan Freud, yalnızca Batı'nın idealizm geleneğinin filozofik ve popüler biçimini zayıflatmakla kalmayıp aynı zamanda ahlak konusunda da derin sonuçlara yol açan etkiler yaratmıştır. Bu buluşun ortaya koyulmasına kadar, bir kimsenin ne düşünüyorsa onu söylediği rahatlıkla ve samimiyetle savunulabilirdi. Ama Freud'dan sonra samimiyet yeterli olmaktan çıktı. Çünkü söylenilen ve hatta inanıldığı sanılan şey, aslında bilinçdışı güdüler ve etkiler tarafından belirlenmiş olabilirler. Yani, bizim "gerçek" yönlerimizi yansıtmaz bir durum alabilirler. Böylece gerçeğe bakış yeni bir boyut kazanır. Kişi gerçekten de kendi fark etmediği etkilerin ve güdülerin baskısı altındadır. Yani onun samimiyetinden şüphe edilemese bile, yine de söylediği şey yanlış veya gerçek nedeni gizliyor olabilir. Çocuğunun gelişimine ceza yoluyla bir biçim vermeyi düşünen ve buna gerçekten inanan ana-babalar Freud zamanında, son derece namuslu oldukları için övgü alabilirlerdi. Ama Freud'un buluşundan sonra insanın aklına, bu görüşün sadist eğilimlerin bir aklileştirilmesi, yani çocuğu dövmekten belki de zevk alındığı ve bunun çocuğun yararına olduğunu savunmanın da bir perdeleme ve gizleme çabası olabileceği geliyor. Kısaca Freud'dan önce namuslu bir insan sayılan birinin, Freud'dan sonra bu özel durumu göz önünde tutulduğunda, hiç de böyle olmayabileceği ortaya çıkıyor. Bunun

* Düşünce ve fikirlerin, maddesel gerçekliğe üstün olduğuna inanmak, ataerkil sistemin anaerkile olan galibiyetinin de bir sonucudur. Erkekler kadınlar gibi doğal bir yolla yeryüzüne çocuk getiremedikleri için başka bir yolla, zihinsel olarak bir yaratışta bulunmak iddiasındadırlar. *"The Forgotten Language"* (Rüyalar Masallar Mitler) adlı yapıtımdaki Yaratılış Miti yorumumla karşılaştırınız.

ahlaki sonuçları da ilginç. Ahlak açısından, hiç değilse davranışının gerçek nedenini ortaya koyan bir insanın, bunu gizleyenlerden daha iyi bir ahlaka sahip olduğu ileri sürülebilir. Çünkü bu hem daha ahlaki hem de daha az tehlikeli bir davranıştır. Tarih boyunca görülen bir yığın zalimlik ve işkencenin, bireyler ya da tarihsel süreç tarafından iyi niyetli çabalar olarak aklileştirildikleri çok görülmüştür. Ama Freud'dan sonra "benim kötü bir niyetim yoktu" deyişi, artık bir özür dileme yerine geçmemektedir. İyi niyetli olmak, kötü davranışın en etkili aklileştirme yoludur. Kişinin bu kendi aklileştirmesine inanmasından daha kolay bir şey de yoktur.

Freud'un buluşlarının bir üçüncü sonucu daha vardır. Sözcüklerin böyle önemli bir rol oynadığı uygarlıklarda, sözcükler genellikle yaşanılan deneylerin ihmal edilmesine hatta yozlaştırılmasına yol açacak bir biçimde kullanılır. "Seni seviyorum", "Tanrı'yı seviyorum" veya "Yurdumu seviyorum" türünden şeyler söyleyen biri, kendi söylediklerine yürekten inanıyor olsa bile, bu sözleri belki de; güçlü, şöhretli, başarılı olmak, paraya kavuşmak ya da içinde bulunduğu gruba bağlılığını belirtmek gibi bilinçdışı arzularının aklileştirilmesi sonucunda söylemektedir. Ama çoğu kez bunlar kalıplaşmış sözler olarak öylesine söylenirler ve içsel açıdan o an ve o kişi için hiçbir değerleri yoktur. Freud'un bu buluşu, henüz iyi niyet açıklaması, örnek davranışlar ve bunların abartılması gibi konularda eleştirel bir tavır takınılmasını sağlayacak kadar yaygın kabul görmemiştir. Halbuki Freud teorisinin özellikle bu yanı, Marx'ın teorisi gibi eleştirel bir özellik taşır. Freud, ileri sürülen şeyleri doğrudan kabul etmez ve söyleyenin iyi niyetinden hiç şüphelenmese bile, söylenenlerin dikkatle izlenmesini öngörür. Çünkü bilinçli iyi niyet ve samimiyet, bir insanın tüm kişiliği göz önüne alınırsa, pek de öyle önemli değildir.

Bence Freud'un en büyük buluşu, kültürel ve felsefi sonuçları ile düşünmek ve olmak arasındaki çelişkiyi ortaya

koymasıdır. Ama çocukluk dönemi cinsel eğilimlerin bilinçli zihin aracılığıyla bastırıldığını ve düşünmek ile olmak arasındaki çelişkinin gerçekte, düşünmek ile bastırılmış çocukluk dönemi cinselliği arasında olduğunu kabul etmesi, onun bu büyük buluşunun anlamını daraltmış ve sınırlamıştır. Bu yaklaşımın bizi şaşırtmaması gerek. Az önce de söylediğimiz gibi Freud, zamanının materyalist görüşünün etkisi altındaydı. Yaptığı çalışmalar ile yalnızca psişik ve fizyolojik kökenli olanların değil, içinde yaşadığı toplum tarafından bastırılan şeylerin içeriklerini bulduğuna da inanıyordu. Burada söz konusu olan, hem Freud'un hem de hastalarının mensubu oldukları sınıfın, Victoria çağı ahlak anlayışıdır. Freud, histeri gibi patolojik belirtilerin, bastırılmış cinsel arzulardan kaynaklandığı yolunda bazı kanıtlar bulmuştu. Ama hatası, bu özel durumu genelleştirmesindeydi. Kendi dönemini ve kendi sınıfının toplumsal yapısı ile sorunlarını, tüm insanlığa özgü ve her zaman var olan sorunlarmış gibi ele alıyordu. Bu, onun kör noktasıydı sanırım. Burjuva toplumunu tüm uygar toplumlarla özdeş kabul ediyor ve burjuva toplumundan farklı yapıdaki toplumları, gelişmemiş ve ilkel olarak açıklıyordu.

Materyalist felsefe ve cinsel arzuların bilinçli zihin tarafından bastırılması, Freud için bilinçdışının içeriğini oluşturan çıkış noktalarıdır. Ayrıca Freud, cinsel güdülerin çoğu kez cinselliğin fizyolojik özü ile benzeşmediklerini ve hatta karşıt duygularca beslendiği gerçeğini de fark edememişti. Sadizm, narsisizm, mazoşizm ve can sıkıntısı gibi nedenler pekâlâ cinsel arzuları harekete geçiren kaynaklar olabilirler. Ayrıca güçlü olmak ve zenginlik de, karşı tarafın cinsel arzularını kamçılayan önemli öğeler olarak dikkat çekmektedir.

Freud'dan iki veya üç nesil sonra, günümüzde kesinlikle bilinmektedir ki, şehir kültüründe cinsellik, bastırmaların tek ve ana konusu değildir artık. Tam tersine, insan kitleleri homo consumens, yani bir tüketim insanı olma çabasına gir-

diğinden beri cinsellik (hem de en ucuz) tüketim maddelerinden biri haline gelmiştir. Görevi de, insanlara doyum ve mutluluk aldatmacasını vermektir.

Bilinç ile bilinçdışı çelişkisine daha bir sürü örnek vermek mümkün. Aşağıda bunlardan en çok rastlanılan birkaçını belirtmeye çalıştım:

Özgürlük bilinci	— Bilinçsiz bağımlılık
İyi vicdan bilinci	— Bilinçsiz suçluluk duygusu
Mutluluk duygusu bilinci	— Bilinçsiz bunalım
Bilinçli dürüstlük	— Bilinçsiz sahtekârlık
Bilinçli kişilik	— Bilinçsiz etkilenebilirlik
Güçlü olma bilinci	— Bilinçsiz çaresizlik ve güçsüzlük duygusu
Bilinçli inanç	— Bilinçsiz şüphecilik ve tam bir inanç eksikliği
Sevme bilinci	— Bilinçsiz ilgisizlik ya da bilinçsiz nefret
Bilinçli aktivite	— Bilinçsiz psişik pasiflik ve tembellik
Bilinçli gerçekçilik	— Bilinçsiz gerçekçilik eksikliği

Bu saydıklarımız çağımızın bastırılan ve aklileştirilen gerçek çelişkileridir. Bunlar Freud döneminde de var olmalarına rağmen bu kadar belirgin ve etkili değillerdi. Ama Freud bunları pek önemsememiştir çünkü o, cinsellik ve onun bastırılmasıyla ilgilenmiştir. Freud psikanalizinin gelişimi içinde çocukluk dönemi cinselliği, sistemin temel taşı olarak kalmıştır.

Böylelikle psikanaliz, aslında kendi inancına tam ters bir hal almış ve insanlardaki (ve insanlar arasındaki) gerçek ve önemli çelişkilerin ortaya çıkmasını önleyen bir direnç, bir karşı koyucu öğe haline dönüşmüştür.

2

Oedipus (Oidipus) Kompleksi

Freud'un büyük bulgularından bir diğeri de Oedipus Kompleksi olarak adlandırdığı şeydir. Ona göre her nevrozun temelinde çözümlenemememiş bir Oedipus Kompleksi yatar.

Oedipus Kompleksi'nin Freud için ne anlama geldiğini söylemek kolaydır: Dört veya beş yaşlarında cinsel arzuları uyanan erkek çocukta, annesine yoğun bir cinsel istek ve bağlılık gelişir. Onun bu isteği, babasını hem karşıtı hem de rakibi olarak görmesine yol açar. Bu durumda babasının yerine geçmek ve onu ortadan kaldırmak isteyen çocukta, babasına karşı büyük bir düşmanlık duygusu doğar. Babasını rakibi olarak görmesi, aynı zamanda onda iğdiş (hadım) edilme korkusunu da geliştirir. Freud'un bu düşüncesine Oedipus Kompleksi adını vermesi, Yunan mitolojisinde Kral Oedipus'un öyküsünden esinlenmesinden dolayıdır. Evlendiği kadının annesi olduğunu öğrenince tüm dünyası yıkılan Oedipus, kendi gözlerini kör eder (kendi kendini hadım etmenin sembolü) ve yanına iki kızını alarak ülkesini terk eder.

Freud'un bulgusunun önemi, küçük erkek çocuğun annesine veya bir anne figürüne olan bağlılığını ortaya koymasındadır. Çocuğun anneye olan ihtiyacı ve sevilme, beslenme ve

korunmayı kaybetmeme çabası, gerçekten de küçümsenecek bir şey değildir. Hatta birçok yetişkin insanda, annelerine olan bağlılığın sürdüğünü ve eşlerinde bile annelerinin bir devamını aradıkları görülebilir. Bu bağlılık kızlarda da gözlemlenir. Ancak onların bağlılıkları, Freud'un pek düşünemediği değişik sonuçlara yol açar.

Erkeğin annesine olan bağlılığı anlaşılır bir olgudur. Daha doğmadan önce, bir ceninken anne onun her şeyidir. Anne onu sarar, korur ve besler, doğumdan sonra bile durum değişmez. Annenin yardımı olmadan yaşaması mümkün değildir. Onun şefkat dolu ilgisi eksikse çocuğun ruh sağlığı bozuk olur. Çocuğa hayat veren ve onun dış dünya ile arasındaki tek bağ olan kişi yine annedir. Hatta isterse ona verdiği hayatı geri bile alır. Annenin bu çelişik konumunu en iyi Hint Tanrıçası Kali simgeler. Nitekim Kali hem yaratıcı hem de yok edicidir.

Baba, çocuğun ilk yıllarında önemsiz bir rol oynar. Zaten çocuğun oluşmasındaki rolü de rastlantısaldır. Bilimsel açıdan bakıldığında çocuğun var olabilmesi için erkek sperminin kadının yumurtasıyla birleşmesi bir zorunluluktur. Ama çocuğun dünyaya gelebilmek için geçirdiği evrimde ve sonrasındaki dönemde üstlendiği görev yok denecek kadar azdır. Psikolojik açıdan varlığı gereksizdir ve onun yaptığı şeyi suni döllenme ile de yerine getirmek mümkündür. Baba, dört ila beş yaşlarından sonra çocuğu eğitmek, onun ahlaksal ve zihinsel gelişimini sağlama görevlerini üstlenerek yeniden önemli bir duruma geçer. Ama çoğu kez bu sorumluluğunu kötüye kullanarak ona; sömürü, akıldışılık ve ahlaksızlık konularında örnek olur. Oğlunu kendi gibi yetiştirerek, işlerinde kendine yardım etmesini ve mirasını devralmasını ister. Ayrıca babanın başaramadığı şeylerin ve erişemediği hedeflerin de çocuk tarafından elde edilmesi ve başarılması beklenir.

Anne figürüne olan bağlılık ve bağımlılık, herhangi bir insana olan bağlılıktan farklıdır. Anneye bağlılık, çocuğun hiç-

bir sorumluluğu olmadan ve bir çaba göstermeden korunup sevildiği duruma olan bir özlemdir. Ama bu özlemi duyan yalnızca çocuk değildir. Dünyayı göz önüne alacak olursak her insan tıpkı bir çocuk gibi çaresiz ve güçsüzdür. İnsan kendini koruyabilir ve bir ölçüye kadar da kimseye muhtaç olmadan yaşayabilir. Ancak karşı karşıya kaldığı tehlikeler, riskler ve bilinmezlikler düşünülür; hastalıklar, fakirlik ve haksızlıklarla mücadele gücünün ne denli az olduğu göz önüne alınırsa, belki de yetişkinlerin çocuklardan daha güçsüz ve yardıma muhtaç oldukları ortaya çıkar. Çünkü çocuğun, onu her türlü tehlikeye karşı koruyan, sevgi dolu bir annesi vardır. Yetişkin bir insanın ise kimsesi yoktur. Arkadaşları, karısı ve bazı sosyal güvenlik önlemleri ona hayatı boyunca yardımcı olur. Ama yine de, kendini korumak ve istediklerini elde etme imkânları son derece kısıtlıdır. Bu durumdaki bir insanın, yeniden çocuk olabileceği bir dünya arayışı içinde olmasına şaşırmamak gerek. Çocukluğun o cennetsi dünyasına olan özlem dolu istek ile yetişkin olmanın getirdiği zorluklar arasındaki çelişkiyi, tüm nevrotik olayların kaynağı olarak değerlendirmek mümkündür.

Freud'un yanıldığı ve varsayımları yüzünden de yanılmak zorunda olduğu nokta, anneye olan bağlılığın cinsel yönde olduğu inancıydı. Çocukluk dönemi cinselliği teorisi nedeniyle, erkek çocuğun yaşamındaki ilk kadın olan annesine, ihtiyacı doğrultusundaki cinsel nesneleri sunduğu için bir bağlılık duyması Freud'a mantıklı geliyordu. Geniş açıdan bakılınca doğrudur da bu. Annenin erkek çocuk için yalnızca bir yakınlık kaynağı değil de, aynı zamanda cinsel arzuların bir nesnesi olduğunu kanıtlayan birçok olay bilinmektedir. Ama anneye olan o içten ve yoğun bağlılık, bu cinsel istekten doğmaz. İşte Freud'un en büyük yanılgısı da buradadır. Çünkü bu bağlılığın asıl nedeni, az önce belirttiğimiz o cennetsi duruma duyulan özlemdir. Ayrıca anne figürü yalnız çocuk-

lukta değil bazı insanlar için tüm yaşamları boyunca süregelen bir önem taşır.

Freud, cinsel arzuların yapıları gereği dengesiz ve süreksiz olduğu gerçeğine dikkat etmemişti. Eğer cinsel bir beraberlik, sempati ve sevgi gibi güçlü duygusal bağlarla desteklenmezse en yoğun biçimi bile kısa ömürlü olur. Cinselliğin bu süreksizlik karakteri, macera heveslisi erkeklerde, çocuğa yönelik bir sorumluluk taşıyan kadınlarınkinden çok daha belirgindir. Erkeklerin kökü yirmi, otuz ve belki elli yıl öncesine dayanan bir cinsel tutku nedeniyle annelerine bağlılıklarını sürdürmeleri iddiası saçmadır. Hele birçok erkeğin, üç yıllık doyurucu bir evlilikten sonra bile eşlerine bağlı kalmadığı düşünülecek olursa. Anne, küçük erkek çocuğun arzularına bir nesne olabilir. Ama Freud'un da bir olay raporunda belirttiği gibi, o yaşlardaki erkek çocuklar kendi yaşlarındaki bir kız çocuğa âşık olup annelerini unutabilir ve o kızla doludizgin bir gönül macerası da yaşayabilirler.

Bir erkeğin aşk yaşamını doğru olarak anlayabilmek için onun hem başka kadınlarda annesini bulmaya çalışmasını hem de bu anne figüründen kopabilmek amacıyla bambaşka yapıdaki kadınlara yönelmesini birlikte değerlendirmek gerekir. Bu çelişki, boşanmaların temel nedenlerinden biridir. Bazen kadın, evliliğin başlangıcında bir anne sembolü olmadığı halde, evlilik yaşamı süresince ev idaresini üstlenmesiyle annelik rolüne bürünür. Ondan sonra da erkeğin yeni maceralar arama ve eski çocuksu dünyasını bulma yolundaki arzularını engelleyen bir anneye benzemeye başlar. Artık erkek için o, arzulanan ama aynı zamanda da korkulan ve istenmeyen biridir. Yaşlı erkeklerin genç kızlara âşık olduğunu görürüz. Tüm anne özelliklerinden arınık olan bu genç kız, yaşlı erkeğe âşık olduğu sürece, o kişi, anne figürüne olan bağlılıktan kurtulduğu hayali içinde yaşar.

Freud, anneye duyulan Oedipus tipi bir bağlılığı açıklarken erkeğin annesine olan bağlılığının yanı sıra, onu kaybetme korkusunu da ortaya koyarak önemli bir noktayı daha belirtiyordu.

Ama bu büyük buluşunu, yalnızca cinsel boyutlu bir olay olarak görmesi nedeniyle çarpıtmıştır. Ayrıca böyle yapınca, anneye duyulan özlemin, insan varlığının en temel özelliklerinden biri olduğu gerçeği de arka plana atılmış oluyordu.

Oedipus Kompleksi'nin babayı rakip olarak görmek, ona düşmanlık beslemek ve onu öldürmek istemek biçiminde gelişen diğer bölümü de gerçek hayatta rastlanabilen olaylardandır. Ama bunun anneye olan bağlılıkla bir ilişkisi olması gerekmez. Freud burada, ataerkil toplum düzenine özgü bir olaya evrensel bir anlam ve geçerlilik vermek yanlışına düşmektedir. Ataerkil bir toplumda oğul, babanın arzularına teslim olmuştur. Babanın malı gibi olan erkek çocuğun kaderi de, babası tarafından belirlenir. Babanın mirasına hak kazanmak ve onun yerini almak (ki bu, başarılı olmanın göstergesidir) için, çocuk babayı sevindirmek, ona uymak ve babanın arzularını kendi görüş ve isteklerinin yerine koymak zorundadır. Bu tür bir bastırma, her bastırma olayında olduğu gibi nefrete, baskıyı oluşturan kişiden kendini kurtarma isteğine ve sonuçta, onu yok etme arzusuna neden olabilir. Buna benzer bir durumu, ölümüne kadar karısı ve çocukları üzerinde bir diktatör gibi baskı yapan yaşlı köylülerin ailelerinde görmek mümkündür. Ama ölüm günü uzaktaysa ve erkek çocuk da otuz, kırk veya elli yaşındaysa, bu tür bir baskı altında babasına nefret duyması doğaldır. Modern iş dünyasında ise bu olay ortaya böylesine açıklıkla çıkmamaktadır. Bazı özel durumlar dışında, baba oğluna bırakacak bir şeye sahip değildir. Bu nedenle babasının yerini alma durumu doğmayan çocuğun gelişimi, kendi yeteneklerine bağlı kalmaktadır. Bazen de büyük bir işletmeye sahip olan babanın uzun yaşama-

sı, oğlunu hep geri planda kalmaya mahkûm bırakmaktadır. Ancak yeni dönemlerdeki bu gelişmelere rağmen binlerce yıllık geçmişte egemen olan ataerkil toplum düzeninde, baba ile oğul arasında önemli çatışmaların olduğunu belirtmek doğru olur. Babanın yönetimi ve bunun altında ezilen erkek çocuğun isyanından oluşan bu çelişkiyi gören Freud, olayı ataerkil toplum yapısından doğan bir şey olarak değil de cinsel düşmanlık sonucunda ortaya çıkan bir olay olarak değerlendirir.

Cinsel olmayan korunma ile güvenlik arzusunu, cennetsi ortama duyulan özlemi ve ataerkil toplum düzeninin bir yan ürünü olan baba-oğul çelişkisini Freud, tek bir nedende toplamıştır: Anneye duyulan cinsel tutku ve bunun sonucunda rakip hale gelen babadan korkulup nefret edilmesi. Buna "kanıt" olarak da, bazı küçük erkek çocukların annelerine söyledikleri şu söz gösterilmiştir: "Babam ölünce seninle ben evlenirim anne." Bu deyiş, küçük çocuğun kafasının içinde oluşan baba rekabeti ve öldürme düşüncesinin dile gelişi olarak yorumlanır. Ama bence bu söz hiç de o anlama gelmez. Çocuğun içinde babası gibi büyük olmak ve annesinin sevgisini kazanmak türünde güdüler vardır. Dört yaşlarındaki çocuklar artık tam çocuk değillerdir ama bir yetişkin de sayılamazlar. Bu ikilem içinde, yetişkin bir insan olabilmenin özlemi ile söylenmiş "babam ölürse" sözüne, onun gerçekten bunu istediği anlamını vermek işi fazlaca abartmaktır. Çünkü o yaştaki bir çocuk, ölümün ne olduğunu bile bilemez. Söylediği sözün anlamı daha çok: "Babam burada olmasa da bütün ilgiyi ben toplasam" yolunda olsa gerektir. Bu sözü, çocuğun babadan nefretini ve onun ölümünü istediğini belirten bir kanıt olarak alanlar, hem bir çocuğun hayal dünyasına hem de çocuk ile yetişkinler arasındaki farklılığa dikkat etmeyenlerdir.

Şimdi de, Freud'un kendi teorisini doğrulamak ve küçük erkek çocuğun ensest arzuları ile babasını rakip olarak görüşünü belirtmek için kullandığı Oedipus mitosunu incele-

yelim. (Fromm 1951 a, 7. Bölüm ile de karşılaştırın.) Freud, Sophokles'in Kral Oedipus ile ilgili yazdığı üçlemesinin ilk bölümünü, kendi açıklamalarına temel alır. Trajedinin bu bölümünde olaylar şöyle gelişir:

Kâhinler Thebai kralı Laios'a doğacak çocuğunun erkek olursa, ileride babasını öldürerek annesi Jokasta ile evleneceğini söyler. Doğan çocuğun erkek olması üzerine Jokasta, bu acı kaderden kurtulabilmek için Oedipus adını verdiği oğlunu bir çobana verir. Çobanın Oedipus'u, ayakları bağlı olarak ormanın en ıssız yerine bırakması gerekmektedir. Böylece vahşi hayvanlar tarafından parçalanarak öldürülmesi sağlanacaktır. Ama çoban Oedipus'a acır ve onu Korinth kralının adamlarından birine teslim eder. Onu oğluymuş gibi büyütür Korinth. Delphi şehri kâhini, onun kaderinde babasını öldürüp annesiyle evleneceğinin yazılı olduğunu söyleyince kaderinden kaçabilmek için anne ve babası sandığı Korinth kralı ve kraliçesinden ayrılır. Delphi'den uzaklaşırken yolda yaşlıca bir adamla kavgaya tutuşur. Kendine hâkim olamayan Oedipus, bu adamı ve uşağını öldürür. Öldürdüğü bu adam, gerçek babası olan Thebai kralı Laios'tur.

Yolculuğu onu Thebai'ye dek götürür. Orada genç erkekleri ve kızları yutan dev bir Sfenks herkese dehşet saçmaktadır. Sorduğu bilmeceye doğru cevap verecek biri çıkana kadar da şehri terk etmeyeceğini belirtmiştir. Oedipus, "Önce dört, sonra iki, son olarak da üç ayağının üzerinde yürüyen şey nedir?" sorusuna "insandır" cevabını verir. "Çocukken dört, gençken iki, yaşlılığında ise (bastonu ile birlikte) üç ayak üzerinde yürür." Bunun üzerine Sfenks denize düşüp ölür. Thebai şehri sakinleri aralarında önceden almış oldukları karar uyarınca, Sfenks belasını def edenin, kraliçe Jokasta ile evlenmesini öngörmüşlerdir. Böylece Oedipus, annesi olduğunu bilmeden Jokasta ile evlenip Thebai şehrinin kralı olur.

Oedipus bir süre mutluluk ve başarı ile şehri yönettikten sonra birden bir veba salgını başlar. Vatandaşların çoğu ölür. Theiresias adlı medyum, bu salgının Oedipus'un işlediği ikili günahın sonucu olduğunu bildirir. Hem babasını öldürmüş hem de annesi ile evlenerek aile içi cinsel ilişki yasağına karşı gelmiştir. Bu gerçeğe direnmek isteyen Oedipus, önce bu kehanete inanmaz. Ama zor durumda kaldığını görünce kendi gözlerini kör eder, Jokasta ise intihar yolunu seçer. Trajedi, Oedipus'un bilmeden işlediği hem de engellemek için çaba gösterdiği bir suçun cezasını çekmesiyle sonuçlanır.

Freud, bu trajediyi kendi teorisini desteklemekte kullanışında haklı mıydı? Bilinçsiz ensest eğilimlerin varlığını ve bunun sonucunda baba ile oğul arasında bir nefretin ve bir rekabetin izlerini, her küçük erkek çocukta bulmak mümkün mü acaba? İlk bakışta Freud'un haklı olduğu ve mitosun onun teorisini desteklediği izlenimi uyanıyor insanda. Ama mitosu daha dikkatlice inceleyecek olursak bu anlayışa hemen "doğru" damgasını vurmamak gerektiği çıkar ortaya. Eğer Freud'un yorumu doğru olsaydı, mitolojik olayların şöyle gelişmesi gerekirdi: Oedipus'un önce Jokasta'ya rastlaması, annesi olduğunu bilmeden ona âşık olması ve sonra da yine bilmeyerek babasını öldürmesi beklenmeliydi. Ama mitos bize Oedipus'un Jokasta'ya ilgi duyduğunu veya âşık olduğunu söylemiyor ki. Oedipus'un Jokasta ile evlenmesinin tek nedeni, tahta çıkanın taçla birlikte ona da sahip olması gerekliliğidir. Ana fikri oğul ile anne arasındaki yasak ilişkiyi belirtmek olan bir mitosta, bu iki kişi arasında hiçbir duygusal yakınlık olduğunun belirtilmemesi mümkün mü? Nitekim bu fikri doğrulayan bir incelemeyi Carl Robert (Robert, 1915) yapmıştır. Kehanetler kitabında, anne ile evlenme olayına çok eski bir kaynağa dayanan Damaskos'lu Nikolaus'un öyküsünde rastlanır.

Mitosu başka türlü yorumlamak da mümkün. Olayların gelişimine bakacak olursak, anlatılmak istenenin anne ile oğul arasındaki yasak cinsel sevgi değil, babanın ataerkil bir aile düzeni içindeki egemenliğine başkaldıran oğlun öyküsü olduğunu anlarız. Oedipus'un Jokasta ile evlenmesinin aslında ikinci derecede bir önemi vardır. Burada vurgulanmak istenen, oğlun babaya galip gelmesi ve tüm görkemiyle onun yerini alması olayıdır.

Bir tek *Kral Oedipus* trajedisini ele alırsak bu iddia biraz havada kalmışa benzemektedir. Ama Sophokles'in diğer yapıtları olan *Oidipus Kolonos'ta* ve *Antigone*'yi de değerlendirmeye katacak olursak, ortaya bambaşka bir Oedipus mitosu çıkar.* Olaya böyle bakınca çok değişik bir mücadeleyi fark edebiliyoruz: Anaerkil ve ataerkil kültürlerin mücadelesini.

Oidipus Kolonos'ta adlı oyunda, Kreon tarafından ülkeden sürülen Oedipus'un oğulları Eteokles ve Polyneikes kör babaları ile gitmeyi reddederken kızları İsmene ve Antigone'nin Oedipus'a destek olup onunla birlikte gittiğini görürüz. Sonra iki oğul, babalarının tahtı için birbirleriyle mücadeleye başlar. Mücadeleyi Eteokles kazanır. Ama taht hırsından vazgeçmeyen Polyneikes başka şehirlerin yardımlarını alarak bu dış güçler aracılığı ile kardeşini yenmeye çalışır.

Üçlemenin bu oyununda işlenen konu da, ataerkil bir toplumda baba ile oğul arasındaki çatışma ve nefrettir. Ama üç oyunu birlikte incelersek Sophokles'in eski anaerkil dünya anlayışı ile ataerkil görüş arasındaki çelişkiyi ve çatışmayı vurguladığını sezinleyebiliriz. Ataerkil bir dünyada oğullar

---

* Bu üç yapıt yukarıda verdiğim sırada yazılmamıştır. Bazı yazarlar üç trajediyi Sophokles'in bir üçleme olarak düşünmemiş olduğunu da ileri sürüyorlar. Ama bence bunların üçünü bir bütün olarak ele almak en doğrusudur. Sophokles'in bu üç trajedi hakkında bütünleyici bir düşüncesi olmadan, her birinde Oedipus ile çocuklarının başlarından geçenleri anlatması, pek inandırıcı gelmiyor bana.

babalarına karşı ve birbiriyle savaşırlar, zaferi kazanan ise faşist bir diktatörü tipleyen Kreon'dur. Oedipus'a eşlik edenler oğulları değil, kızları olur. Oğullarıyla arasında nefret dolu bir ilişki varken kendini teslim ettiği ve güvendiği kişiler kızlarıdır. Tarihsel açıdan baktığımızda Oedipus mitosu ve onun çeşitli versiyonları arasında kurulacak bir bağ bize önemli ölçüde bilgi verecektir. Mitosun değişik yorumlarında Oedipus tipi, anaerkil dinlerin temsilcisi olan dünya tanrıçalarıyla ilişkiye girer ve son günlerini onların yanında geçirir. Mitosun hemen tüm değişik yorumlarında, çocukluk döneminden ölümüne dek bu ilişkilerin izlerini bulmak mümkündür. (Schneidewein, 1852, s. 192 ile karşılaştırın.) Örneğin öykünün geçtiği yer olarak tahmin edilen Eteonos şehrinde Oedipus'un tapınağının yanı sıra, yer Tanrıçası Demeter'in de bir türbesi vardır. (C. Robert, 1915, s. 1 ve devamı ile karşılaştırın.) Oedipus'un son dinlenme yeri olan Atina yakınlarındaki Kolonos'ta da tahminen Oedipus mitosunun doğuşundan önce yapılmış olan Demeter ve Erinyes adına bir anıt vardır. Az sonra da göreceğimiz gibi, Sophokles, *Oidipus Kolonos'ta* adlı oyunda Oedipus ile tanrıçalar arasındaki ilişkileri iyice vurgular.

Oedipus'un tanrıçaların mezarlarının olduğu yere dönüşü çok önemli ama anaerkil düzenin temsilcisi pozisyonunu açıklığa kavuşturan tek ipucu değildir. Oedipus kızlarını överken Mısır anaerkilliğine değinir ve bu yolla Sophokles, anaerkil düzene olan ilgisini ortaya koyar. (Sanırım Sophokles burada Heredot, II, 35'teki bölümü kaynak almış kendisine):

"Oh, tıpkı Mısır'daki geleneksel yaşamı sürdüren bu çocuklar.

Orada erkek, evde dokuma tezgâhı başında oturur,
Kadın ise dışarıda günlük ekmeği kazanmaya çabalar.
Ve siz kızlarım, bu sıkıntıları çeken sizler,
Kızlar gibi evde oturacağınıza,

Benim dertlerimi çekiyor,

Yaşam eziyetinizin üzerine benimkini ekliyorsunuz." (Sophokles, 1957, s. 405)

Oedipus aynı duygularını, kızları Antigone ve İsmene'yi oğulları ile karşılaştırırken de dile getirir:

"Yalnızca bu güçsüz kızlar
Veriyorlar bana güçlerinin yettiğini,
Bedenimin ihtiyacı olanı.
Bir rahat ev, bir sıcacık köşe.
Ama oğullarım taht kavgasında,
Babalarını düşünen yok.
Artık geçti benden de, onlara rakip olamam.
Ama kızlarım, siz oğullarıma benzemezsiniz,
Krallık sizlere kalmalıydı." (Aynı yapıt, s. 409)

Antigone'de ataerkil ve anaerkil ilkeler en açık biçimde dile gelmiştir. Sert ve otoriter Kreon, kendini Thebai tiranı yapmıştır. Oedipus'un oğulları ise tahtı ele geçirme savaşında birbirlerinin ölümüne yol açmışlardır. Kreon, Yunan geleneklerine göre bir insana gösterilecek en büyük saygıyı, şehrin kralı iken karşı saldırıda ölen Eteokles'e göstererek cesedinin gömülmesini buyurur. Dış güçlerin yardımıyla şehri ele geçirmek için saldıran Polyneikes'in cesedi ise en aşağılayıcı olay olan, gömülmeme cezasına çarptırılmıştır.

Kreon'da biçim bulan ilke, devletin yasalarının, kan bağına ve otoriteye karşı itaatin de, insanca değerlere bağlı olmaya üstünlüğü inancıdır. Antigone, kan bağını ve tüm insanların el ele olmaları arzusunu, otoriter ve hiyerarşik bir ilkeye uyarak zedelemek istemez. O, insanların özgürlük ve mutluluğu adına, erkeklerin keyfi davranışlarına direnmenin sembolüdür. Koro burada şöyle söyler: "Heyecan verici çok şey vardır ama hiçbiri de insandan daha görkemli değildir" (aynı yapıt, s. 275). İsmene ise, Antigone'den farklı olarak, kadının erkeğin gücünü kabul etmesi gerektiğini ileri sürer. Ancak

Antigone ataerkil ilkeye karşı koymaktadır; eşitlik ilkesinin duygusu ve her şeyi kapsayan bir anne sevgisiyle: "Kadının doğası nefret değil, sevgidir" diye bağırır (aynı yapıt, s. 281). Erkeksi yöneticiliğine saldırıldığı duygusuyla Kreon da ona şöyle cevap verir:

"Evet oğlum, işte doğrusu bu.

Babanı her şeyden çok sevip, yüceltmen" der ve devam eder:

"Ama itaat etmeyiş, kötülüklerin en kötüsüdür!

O şehirleri yok eder, evleri parçalar.

Sağlam düzenleri ise bedenine ve yaşamına sadık kalanlar ile

İtaat edenler kurtaracaklardır.

Hep düzen için mücadele ver.

Hiçbir zaman bir kadının kölesi olma,

Erkek elinden ölümü yeğle de,

Kadın uşağı dedirtme kendine." (Aynı yapıt, s. 187).

Ataerkil Kreon ile buna direnen ve kadınların eşitliğini savunan oğlu Haimon arasındaki çatışma, Haimon'un babasının: "Kendim için değil de, başka kimin için ülkeyi yöneteceğim ki?" (Sophokles, 1974, s. 37) sorusuna, "Bu yalnız sana ait bir devlet değil, o halde git de boş bir ülkeyi yönet, kendin için ve kendince" (aynı yapıt, s. 37) cevabını vermesiyle doruk noktasına ulaşır. Şöyle bağırır Kreon: "Bak sen, o kadının aklına uyuyorsun demek!" Bunun üzerine Haimon, anaerkil tanrısal güçlere işaret ederek, "Senin, benim ve Tanrılar için," der. (Bu tanrılar da kadın tanrıçalardır.) Nihayet bu çatışma bir sonuca ulaşır. Önce Antigone'yi diri diri mezara gömdüren Kreon, (ki bu da yer tanrıçalarına olan bağlılığının sembolik bir ifadesidir) daha sonra kâhin Theiresias'ın uyarısı ile büyük bir korkuya kapılır ve Antigone'yi kurtarmaya çalışır. Bu arada babasını öldürmek isteyen Haimon, bunu başaramayınca kendini öldürür. Kreon'un karısı Eurydike de

oğlunun ölümünü duyunca intihar eder. Ölmeden önce de kocasını çocuklarının katili diye lanetler. Fizik planda Kreon zaferi kazanmıştır. Kendine karşı gelen oğlu ile onun karısı Antigone'yi öldürtmüştür, onu lanetleyen karısı da hayatta yoktur artık. Ama Kreon da moral olarak bitmiş ve ruhsal alanda savaşı yitirmiştir. Bunu kendi de kabul eder:

"Ah ben! Bu benim işim,
Bu benim suçum.
Sana vuran, zavallı oğlum
Sana vuran bendim.
Evet bendim. Gelin hizmetçiler,
Götürün buradan beni.
Götürün, çünkü her şeyi mahveden bu adam,
Bir hiçtir...
Alın beni, uzaklaştırın buradan.
Sevgili yavrum, sana acımasızca ben vurdum.
İşte şimdi bilemiyorum,
Nereye bakacağımı?
Nereye gideceğimi? Bilemiyorum.
Bu kaderin tokadı bana,
Hem de en sert, en acı tokadı
Ben oldum yiyen.
Her şey acı veriyor şimdi bana." (Sophokles, 1957, s. 310 ve devamı).

Sophokles'in bu üç trajedisini birlikte incelediğimizde, aile içi cinsel ilişki yasağının değil ana fikir, üçleme içinde çok önemli bir motif olmaktan bile uzak olduğunu görürüz. Eğer yalnızca Kral Oedipus'u okuyacak olursak, bu tür bir düşünceye yönelebiliriz belki. (Ayrıca Oedipus Kompleksi üzerine bu kadar yazıp çizen ve konuşup fikir yürüten kişiden, acaba kaçı bu üç oyunu birlikte okumuştur?) Ama üç trajediyi bir arada değerlendirirsek bu üçlemenin gerçekte, Oedipus'ta simgelenen eşitlik ve demokrasi yanlısı anaerkil

ilke ile Kreon'un temsil ettiği yasa ve düzene dayalı ataerkil diktatörlük ilkesi arasındaki çelişkileri ve çatışmaları yansıttığını fark ederiz.

Güç açısından zaferi kazanan, ataerkil diktatördür. Ama bu ataerkil ilkeler, onun temsilcisi Kreon'un ruhsal çöküntüsü ve pişmanlığında en büyük yenilgisini yaşamaktadır. Çünkü Kreon bütün çabalarına rağmen sonuçta ölümden fazlasına erişemediğini görmüş ve bu onu yıkmıştır.*

* Sophokles, en iyi sofistlerin öğretilerinde dile gelen o eski dinsel geleneğin yalanlanıp reddedilmesine karşıdır. Buna karşı ileri sürdüğü tezinde ise, eski anaerkil dinlerin sevgi, eşitlik ve adalet yanlarını vurgulayarak, o öğretilerin yeni bir yorumunu sunmaktadır.

3

Yansıtma

Freud'un düşünce sisteminin temel kavramlarından biri de yansıtma denilen olgudur. Klinik araştırmaları sırasında Freud, psikanaliz tedavisine gelen hastaların doktorlarına büyük bir bağlılık gösterdiğini fark etmişti. Bu bağlılık sevgi, hayranlık ve inanç biçiminde ortaya çıkarken "negatif transfer" denilen olayda ise nefret, muhalefet ve saldırganlık olarak belirmektedir. Analizi yapan (doktor) ile analiz edilen (hasta) farklı cinse sahipse ya da hastanın homoseksüel olduğu hallerde, bu bağlılık ve yansıtma olayı, doktora âşık olmak durumunu da doğurabilir. Çünkü analizci doktor sevgi, hayranlık ve bağlılık için en uygun nesne biçimindedir. Hastanın ona olan bağlılığı, derin bir kıskançlığı da beraberinde getirir. Hep yeni bir rakibin çıkıp kendi yerini alacağı kuşkusu vardır hastada. Yani hasta, bir âşığın sevgilisine hissettiği duygular ve takındığı tavırlarla doludur doktoruna karşı. Bu yansıtma olayının ilginç yanı, onun doktorun özelliklerinden değil de, içinde yaşanılan olaydan doğmuş olmasındadır. Bir psikiyatr aptal ve çekicilikten uzak bile olsa, hasta bunun farkına varmayabilir. Halbuki aynı hasta, aynı doktora onun bir analizci olduğunu bilmese, en ufak bir ilgi göstermezdi belki de.

Böylesi bir ilgi ve yansıtma olayını birçok doktor kendi hastalarında fark etmiştir. Ama bu konuya özellikle eğilen ve yapısını titizlikle ilk inceleyen Freud olmuştur.

Vardığı sonuca göre, analiz edilen kimse, doktoruna bir çocuğun ana ve babasına karşı hissettiği duygularla doludur. Freud psikiyatrist figürüne gösterilen bu sevgi dolu (ya da düşmanca) bağlılık olayının, çocukluk çağlarında anne ve babaya duyulan bağlılığın bir tekrarı olduğunu ileri sürer. Bir başka deyişle Freud, doktora karşı hissedilen duyguların gerçek nesnelerinden ayrılıp doktorun kişiliğine transfer edildiğini (yansıtıldığını) savunmaktadır. Yine Freud'a göre bu yansıtma olayı, çocuğun ebeveynine karşı almış olduğu tavırların incelemesi sonucunda daha kesin olarak açıklanabilmektedir. Hasta, psikiyatr doktora duyduğu hislerini öylesine yoğun bir biçimde yaşar ki bunların doktorun kendi kişiliğine mi yoksa doktor tarafından temsil edilen ebeveyne doğru mu yönlendiğini anlamak oldukça güç olur.

Bu bulgu, Freud'un o büyük dehasının bir sonucudur ve bilime kazandırdığı özgün ve ilginç konulardan biridir. Çünkü ondan önce hiç kimse, hastanın doktoruna karşı duygularını ve düşüncelerini araştırma zahmetine katlanmamıştı. Hastaların kendilerini "tanrılaştırmalarını" büyük bir zevkle karşılayan doktorlar, bunu yapmayanlara "kötü hasta" damgasını vurmuşlardır. Gerçekte bu yansıtma olayı, psikiyatrların narsist duygularını güçlendirdiği için onlara zararlı bile olmaktaydı. Hastaların kendilerine hayran olmalarının tadını çıkarırken çoğu kez bunu gerçekten de hak edip etmediklerini hiç düşünmüyorlardı. Freud ise bu olayı incelemiş ve onun hak edilmiş bir hayranlık belirtisi olarak değil de çocuğun ebeveynine duyduğu hayranlığın bir tekrarı ve yansıtılması olduğunu ortaya koymuştur.

Yansıtma olayının psikanaliz sırasında oluştuğunu fark eden Freud, bu buluşu ile kendi çalışmalarında kullandı-

ğı özel düzenlemeyi de geliştirmiştir. Bu düzenlemeye göre hasta rahat koltukta uzanırken psikiyatr, onun arkasında ve onun göremeyeceği bir yerde oturarak sessizce onu dinler, zaman zaman da söze karışarak hastanın anlattıklarını yorumlar ve konuşmaya bir yön verir. Freud bir keresinde böyle bir düzenlemeyi neden gerekli gördüğünü şöyle açıklamıştı: "Ben saatlerce yüzüme bakan bir insana tahammül edemem." Buna ek olarak psikiyatrlar, doktorun hastası için beyaz bir kâğıt gibi boş ve görüntüsüz olması gerektiğini de söyler. Böylelikle hastanın bütün reaksiyonlarını bir yansıtma olarak almak mümkün olur ve doktorun kişiliğine olan ilgi ve beğeni, bunun dışında tutulabilir. Ama bunların hepsi bir kuruntudan başka bir şey değildir. Çünkü bir insana bakmak, onun elini sıkmak, sesini duyup konuşurken davranışlarını gözlemlemek gibi davranışlar içindeyken kişi, onun hakkında bir sürü bilgi edinmiş olur. Bu yüzden, sohbet sırasında hastaya görünmemekle, tanınmaz kalmak iddiası çocukçadır.

Yeri gelmişken, Freud'un tedavi yöntemindeki teknik düzenlemeye kısa bir eleştiri getirmenin yararlı olacağına inanıyorum. Bütün bu düzenlemeler; suskun, tanınmadığı varsayılan, hiçbir soruya cevap vermeyen ve hastanın arkasında oturan (dönüp de doktora bakmak kesinlikle yasaktır)* bir doktor, hastanın bu tedavi süresi boyunca kendini bir çocuk olarak hissetmesine yol açar. Başka hiçbir yerde, yetişkin bir

---

* Berlin Enstitüsü'ndeki hocalarımdan bazıları tedavi seansları sırasında zaman zaman uyuyakaldıklarını anlatmışlardı. Bazıları da bu sırada hastayı rüyalarında gördüklerini ve bu rüyaların hasta hakkında, onun anlattıklarından daha çok bilgi verdiğini ileri sürmüşlerdi. Ama horlama alışkanlığı olanlar için bu, denenmemesi gereken bir şeydir. Ben de Freud tekniği ile analiz yaptığım sıralarda, aramda hiçbir bağ olmayan birinin önümde mırıltı halinde bir şeyler anlatıp durması sonucu, nasıl dayanılmaz biçimde uykumun geldiğini bilirim. Böyle pasif ve sus-pus oturmanın verdiği sıkıntı, daha sonra tekniğimi değiştirmeme neden olmuştur.

insan böylesine bir pasiflik içinde ve bütün yetkileri bir başkasına (doktora) aktararak, en gizli duygu ve düşüncelerini açıklamaz. Aslında bu davranışa kendi isteği ile de uymaz, doktorla baştan bir analiz yapmak için anlaşırken verdiği söze uymak adına, yani bir görev anlayışı içinde katlanır böyle bir duruma. Freud'a göre hastanın böyle bir çocuk durumuna dönüştürülmesi, ona en yararlı olan durumdur. Çünkü zaten amaç, çocukluktaki gizleri ortaya çıkarmak, gerekiyorsa, onları yeniden canlandırarak yönlendirmektir.

Hastanın tedavi sırasında yeniden bir çocuk haline getirilmesine karşı ileri sürülebilecek olan bir görüşe göre bu yöntem ile sorunları olan yetişkin insan önemini kaybetmektedir. Hasta belki çocukken hissettiği duygu ve düşüncelerini açıklamaktadır ama bu arada yetişkin insan olarak hastanın, kendi çocuk yanı ile bir ilişkiye girmesi de önlenmiş olmaktadır. Başka türlü söylemek istersek; böyle davranmakla, hastanın çocuksu ve yetişkin yanları arasındaki çatışmanın farkına varmasını engellemiş oluruz. Oysa aslında iyileşmeye ya da değişmeye yol açacak olan tek öğe de, bu çatışmanın bilincine ulaşmaktır. Yalnızca çocuğu dinleyecek olursak, ona karşı duran, cevap veren ve dengeleyecek tek araç olan kişinin yetişkin yanından başka, psikiyatra kim yardımcı olabilir? Niyetim, yansıtma olayını incelerken bunu terapik (tedavi) yönden eleştirmek değil (bu daha çok psikanaliz tekniği üzerindeki bir tartışmanın konusu olabilir). Benim sözünü etmek istediğim, Freud'un yansıtmaya konu olan duygu ve düşüncelerin çocukluk döneminden getirildiği inancının, bu konudaki bulgularını engelleyici bir özellik taşımasıdır.

Bu açıklamayı bir yana bırakacak olursak, Freud'un düşündüğünden de büyük bir buluş yapmış olduğunu görürüz. Yansıtma olayı, yani bir insanın kendi isteği ile başka bir otoriter kişiliğe bağlanması ya da bireyin kendini yalnız ve çaresiz hissederek daha çok güce ve otoriteye sahip olan bir

lidere teslim olması gibi olaylar, toplumda sıkça rastlanılan özelliklerdir. Hatta bu davranış biçiminin, bireysel ve psikanalitik araştırmaların ötesinde, toplumsal yaşamın en önemli öğelerinden biri olduğunu bile ileri sürebiliriz. Gözlerini açan herkes, yansıtmanın toplumsal, politik ve dinsel yaşamda ne denli büyük bir etkinlik taşıdığını görebilir. Hitler ya da De Gaulle'ü alkışlayan, onlara tezahürat yapan kalabalıktaki insanların yüzlerine bir kez bakmakla, onlardaki körce bir saygı, yüceltme ve ilginin hep aynı olduğu anlaşılacaktır. Bağlanılan otoriter nesnenin ille de sesi ve cüssesi ile De Gaulle veya etkileyiciliği ile Hitler de olması gerekmez. Amerika Birleşik Devletleri başkanı adayına ya da devlet başkanına bakan insanlarda da, dindar diye nitelenebilecek aynı yüz ifadesini bulmak mümkündür. Psikanalitik yansıtmada olduğu gibi, burada da hayranlık duyulan şey, o mevkideki insanın kişisel özellikleri değil, mevki ya da üniformadır. O kişileri "tapınılacak derecede yüce" kılan şey, bir kalıp veya kılıftır.

Bizim bütün toplum yapımız, bu saygıdeğer mevkilere sahip insanların yarattığı olağanüstü etkiler üzerine kurulmuştur. Psikanalitik bir tedavi sırasındaki "yansıtma" ile yaşamda her yetişkinin yaptığı "lideri yüceltme" birbirinden hiç de farklı değildir: Her iki durumda da, çocuğun yalnızlık ve çaresizlik duygusu ile ebeveynine ya da büyüklerin (psikanalizde onların yerini tutan) doktora bağımlılık duyması olayı vardır. Gerçekten de annesi veya onun yerini tutacak bir şey olmazsa, çocuğun bir gün bile ilgisiz, şefkatsiz ve besinsiz yaşayamayacağı kesindir. Çocuk ne kadar narsist duygularla dolu olursa olsun, yaşamda kalabilmek için bir yardımcıya ihtiyacı olduğu bir gerçektir. Ama çoğunlukla fark edilmeyen bir diğer gerçek ise, yetişkinlerin de genellikle çaresiz olduklarıdır. Yetişkin insanlar birçok durumda, çocuğun beceremeyeceği güçlükleri halledebilirler ama son aşamada onlar da çaresizdir. Doğal ve toplumsal güçlerle donanmış olan yetişkin insan, gerçekte

bu kendini aşan güçler karşısında, bir çocuğun kendi küçük dünyasındaki kadar etkisiz ve zayıftır. Deneyler ve bilgi, bu dış güçlere karşı bazı savunma yollarını öğretmiştir insanlara. Başka insanlarla birleşerek, tehlike ve düşmanlıklara karşı daha iyi korunabilmektedirler. Ama yine de bu, insanın yetişkin haliyle bile doğal tehlikeler, kendinden iyi donatılmış ve güçlü olan sosyal sınıf ve milletler, hastalıklar ve en sonunda da ölüm karşısında çaresiz, hem de güçsüz olduğu gerçeğini değiştirmez. Bir çocuğa oranla kendilerini koruyabilmeleri için daha çok araca sahip olan yetişkinlerin, karşılaştığı tehlikeler de aynı oranda büyüktür. Yani, zayıf çocuk-güçlü yetişkin tasarımının bir hayalden başka bir şey olmadığını rahatlıkla ileri sürebiliriz.

Yetişkin insan da yardıma muhtaçtır, o da bir çocuk gibi kendini tehlikelerden koruyacak, yanında huzur duyabileceği birinin özlemi ile yanar. Bu nedenle de, gerçekte pek akıllı ve dürüst olmasalar bile, kurtarıcı ve huzur getirici bir etki yaratan herkesi yüceltmeye, kutsamaya hazır ve isteklidirler. Toplumsal yansıtma da, tıpkı psikanalitik yansıtma gibi özündeki çaresizlik duygusundan doğar ve toplumsal yaşamın en önemli olgularından biridir. Freud psikanaliz alanındaki bu buluşunu yaparken evrensel bir sonuca ulaşmış ancak kendi yanlış önyargıları yüzünden bu büyük gerçeğin farkına varamamıştır.

Yansıtma konusunu kapatmadan önce önemli bir noktaya daha işaret etmek istiyorum. İnsan gerek çocuk gerekse yetişkin olarak yaşam boyunca hep çaresiz ve güçsüz ise bu yetersizliklerini, akıllıca organize olmuş bir toplumsal yapı içinde giderebilir. Böyle bir toplum, insanların içinde bulundukları durumu unutmalarını sağlamak amacıyla onları şaşırtıp aldatan bir yapı yerine, bağımsızlık ve akıl güçlerinin gelişmesine destek olan ve onları geliştirmeye çalışan bir kuruluş içinde olmalıdır. Bu tür bir toplumsal düzende, insanın çaresizlik

duygusu ortadan kalkar ve toplumsal yansıtma olayına da gerek kalmaz.

Bir toplumdaki insanlar kendilerini güçsüz ve çaresiz hissediyorsa birtakım ideallere ve kendilerini adayabilecekleri bazı putlara ihtiyaç duyarlar. Bu aldatıcı durumdan sıyrılabilmenin tek yolu, insanın kendi gerçek yerinin ve güçlerinin tam olarak bilincine varabilmesidir. Sonuçta ölmek zorunda oluşu bile ona bir çaresizlik vermemelidir. Çünkü bu da insanın birlikte yaşayıp hesaplaşmak zorunda olduğu gerçeğin bir bölümüdür. Aynı ilkeleri psikanaliz seansına uygulayacak olursak, doktorun gerçek kişiliğiyle ve gizlenmeden hastanın karşısına çıkması, hastaya çaresizlikten kurtulup gerçeğe yönelme konusunda daha çok yardımcı olur kanımca.

"Peki, hastanın psikanalitik tedavi sırasında çocukluk haline indirgenmesi, onun yetişkin olabilmek için gizlemek ve bastırmak zorunda kaldığı istekleri ile arzularının ortaya çıkabilmesi açısından gerekli değil midir?" diye sorulacak olursa, cevabım "Evet gereklidir ama önemli bir sınırlama ile birlikte," olacaktır. Eğer hasta seans sırasında tam bir çocuk oluyorsa kendi sözlerini anlayıp değerlendirme yeteneği ve bağımsızlığına sahip bulunmuyor demektir. Ama hasta, kendi çocuksu ve yetişkin yanları arasında sürekli bir gidiş-geliş içinde bulunuyorsa, bu durum doğrudur ve işte psikanalitik olayı hem etkili hem de yararlı kılan şey de bu süreçtir.

4

Narsisizm

Narsisizm kavramıyla Freud, insan denilen varlığın anlaşılması konusuna büyük bir katkıda bulunmuştur. Temel olarak insan kendini, iki karşıt biçimde davranmaya göre ayarlayabilir; en önemli ilgi alanı olan sevgisini ya da Freud'un tanımına göre libidosunu (cinsel enerji) ya kendi üzerine veya dış dünyaya, diğer insanlara, doğaya, düşünce sistemlerine ve insanlarca üretilmiş şeylere yöneltebilir.

1909 yılında Psikiyatrlar Topluluğu'nun Viyana'da düzenlediği bir kongrede Freud, narsisizmin "oto-erotizm" dönemi ile "nesnelere yönelmiş sevgi" arasındaki geçişi sağlayan zorunlu bir durak olduğunu söylüyordu.* Freud o zamanlar narsisizmi, bu kavramı 1899'da ilk kullanan P. Naecke gibi, insanın kendi vücuduna yönelmiş cinsel istek olarak, yani cinsel bir sapma anlamında değil de, insanın yaşam içgüdüsünü tamamlayan bir öğe olarak değerlendirmişti.

Freud'un narsisizmi kanıtlamakta kullandığı şey, şizofreninin analizi sırasında ortaya çıkan özelliklerdir. Şizofrenik hastaları belirten iki tipik öğe vardır: Bunlardan biri, megalomani; ikincisi de, dış dünya ile olan ilişkilerinin kesilip kendi

* Bu konudaki ilk detaylı araştırmasını *Narsisizme Giriş* adlı kitabında yapmıştır. (Freud, 1914 c ve S. Freud. Bir İnceleme, Cilt 3, s. 39 ve sonrası).

içlerine dönmeleri olgusudur. Dış dünyadaki insanlar ve nesnelere karşı esirgenen ilgi, bu kez kendi kişiliklerine yöneldiği için, bu tür insanlar kendilerini her şeyi bilen ve en güçlü sanmaya başlarlar.

Psikozun aşırı narsisizmin bir aşaması olarak ele alınması, narsisizm konusuna temel olan ilk düşüncedir. Bu konudaki ikinci kanıt ise küçük çocuğun normal gelişme süreci içinde aranır. Freud, çocuğun doğmadan önce bile ana karnında tam narsist duygular içinde bulunduğunu kabul eder. Doğumdan sonra yavaş yavaş çevresindeki insanlar ve eşyalara da ilgi duymaya başlayan çocuğun bu tutumu, yani "benliğin libido ile dolu oluşu" daha sonra da sürer ve "bir protoplasma hayvancığının amiplere davranışına" benzeyen ben-merkezcil bir tavır olarak kendini ortaya koyar (Freud, 1914 c, s. 141). Daha sonraları Freud, bu düşüncelerinde bazı değişiklikler yapmıştır. "Freud'un buluşu olan narsisizmin önemi nerededir?" sorusunun cevabını şu şekilde verebiliriz: Bir yandan psikozun kaynağını açıklamasında, diğer yandan da narsisizmin yalnız çocuklarda değil, genellikle yetişkinlerde de bulunduğunu ortaya koymasındadır. Yani "normal insanlar" bile az ya da çok ölçüde, psikoz oluşturan özellikleri benliklerinde taşımaktadırlar.

Ancak Freud, diğer buluşlarını yaptığı gibi, narsisizm kavramını da kendi libido teorisinin çerçevesi içine oturtmaya çalıştığından düşüncelerini kısırlaştırmış ve engellemiştir. Benlikte yerleşik olan libido, diğer nesnelerle temasa geçebilmek amacı ile sürekli dışa yollanır. Ancak bedensel ağrılar ya da "libidosal olarak sahip olunan bir nesnenin" yitirilmesi gibi nedenlerle, libido benliğe geri dönebilir. Gerçekte narsisizm, libidonun yön değiştirip benlikten dışarı akmak yerine, benliğe geri dönmesi demektir.

Eğer Freud insanı sözde bilimsel bir değerlendirme ile "psişik bir araç" olarak görme yanlışından kendini kurtara-

bilmiş olsaydı buluşunu çok daha geniş bir biçimde geliştirebilirdi.

Önce, narsisizmin yaşamda kalma olayı üzerindeki rolünü yaptığından daha fazla olarak vurgulaması gerekirdi. İnsanlarda narsisizmin azaltılması, insancıl açıdan bakıldığında zorunlu olan bir şeydir. Ama biyolojik açıdan insanı yaşamda kalmaya, yaşamaya itmesi bakımlarından da normal ve arzulanan bir duygudur. Çünkü kendi amaç ve ihtiyaçlarını başkalarınınkinin önüne almayan bir insanın hayatını sürdürebilmesi mümkün olmaz. Böyle bir durumda hayatı koruyan ve sürdüren egoizmin enerjik özellikleri yok olacağından, o insanın ölüme mahkûm olması kaçınılmazdır. Her canlının türünün devamı için biyolojik açıdan belirli ölçüde bir narsisizme ihtiyacı vardır. Ancak insanların dinsel ve ahlaksal hedefleri, bu narsisizme sınır koyar ve onun aşırıya kaçmasını önlerler.

Bundan da önemlisi, Freud'un narsisizmi sevginin karşı kutbu olarak tanımlama başarısını gösteremeyişidir. Bunu başaramamış olmasının nedeni de, onun sevgi anlayışının yanlışlığında yatar. Freud için sevgi, erkeğin kendisine yaklaşan bir kadına duyduğu ilgi ve onunla beraber olması demekti. Elde edilmiş bir kadın tarafından sevilmek, erkeğe güç verir. Ama erkeğin de aktif olması, yani kadını sevmesi, onu zayıflatır ve gücünden düşürür.

Onun çağına özgü bu ataerkil dünya görüşü, Goethe'nin *Doğu-Batı Divanı*'nı nasıl yanlış anladığını belirten yazısında iyice açığa çıkar: "Sanırım bilimin kuruluğundan, şiirin duygusallığına geçmek, sizler için de dinlendirici olacak. Goethe'nin *Doğu-Batı Divanı*'ndan aldığım şu bölüm, narsisizm ile âşık olmak arasındaki karşıtlığı çok güzel belirtiyor:

"Züleyha:
Halk ve esirler ve galipler
Her zaman derler ki,

Dünya insanı için en büyük mutluluk
Kişiliktir yalnızca.
Her tür yaşam sürülsün,
Eğer insan kendini yok hissetmiyorsa;
Kaybedebilir her şeyini insan,
Eğer kalabiliyorsa olduğu gibi.
Hatem:
Olabilir! Böyle de düşünmek mümkün,
Ama ben başka bir iz üzerindeyim:
Bütün dünya mutluluğu tek olup,
Züleyha'da toplanmış benim için.
Yanıma sokuluşu ile,
Ancak o zaman değer kazanır benliğim;
Eğer uzaklaşıp gitse,
Ben ben olmaktan çıkar, yitiririm kendimi
Hatem bitti artık derken,
Değiştirdim kararımı;
Kendimi çabukça başkalaştırıp,
Onun istediği hoşluğa büründüm." (Freud, 1916-1917, s. 433 ve sonrası).

Goethe'nin "olduğu gibi kalan insan" tanımını, Freud narsist bir insan olarak almıştır. Halbuki Goethe burada, kendi bütünlüğü içindeki olgun ve bağımsız bir insandan söz etmektedir. Şiirin ikinci bölümünde Hatem'in duygularını Freud, bir âşığın duygularının dile gelmesi olarak anlar. Ama Goethe'nin burada asıl göstermek istediği, kendi benliğinden kopup sevdiği insanda çözülen bağımlı bir insan tiplemesidir yalnızca.

Freud'a göre erkeğin sevgisi "anaklitik"tir. Yani erkek sevgisini kendini besleyen ve ona âşık olan nesneye (kadına) yöneltir. Kadının sevgisi ise narsist bir sevgidir. Yani kadınlar ancak kendilerini severler ve erkeklere özgü olan, kendilerini besleyeni sevme yeteneğini gösteremezler. Ancak Freud,

kendi toplumsal sınıfındaki kadınların genellikle cinsel açıdan soğuk, yani frijit olmak zorunda olduklarını fark edememişti hiç. Çünkü erkekler onları malları gibi görüyorlar ve yatakta bile kadınlara, kendileriyle eşdeğer bir varlık olduklarını hissettirmiyorlardı. Bir burjuva erkeği, kadını istediği ve düşlediği gibi alıyor sonra da üstünlüğünü, kadınların doyurulmak ve korunmaktan başka bir arzuları olmadığı düşüncesi ile kanıtlamaya çalışıyordu. Ama bu düşünce biçimi, cinsiyetler arasındaki mücadelede kullanılan bir propaganda aracından başka bir şey değildir. Tıpkı kadınların erkeklerden daha az gerçekçi ve daha az cesur oldukları iddiaları gibi. Gerçekten de bu her zaman yeni felaketlere gebe ve çılgınca yanlışlar içinde debelenen dünyanın idaresi erkeklerin elindedir. Cesaret konusunda ise herkes, bir hastalık durumunda kadınların, durumu annesini arayan erkeklerden çok daha cesurca göğüslediklerini bilir. Narsisizm konusunda da, kadın bir esir pazarında gösteriye çıkmışçasına kendini her zaman çekici göstermek zorunda bırakılmıştır. Ama sevdikleri zaman erkeklerden çok daha derin ve güvenilir bir biçimde severler. Erkeklerse sağda solda çapkınlık edip narsist duygularını o çok övündükleri erkeklik organları ile tatmine çalışır dururlar.

Freud, kadını bu çarpıtılmış biçimiyle tanıtırken sanmam ki tarafsız olup olmadığını düşünmüş olsun. Ama bir yandan da doğacak şüphelere karşı şu kibar cevabını hazırlamıştı: "Kadının sevgisel yaşamını tanımlarken yine tekrarlamak isterim ki kadınları alçaltıcı hiçbir amacım yoktur. Ayrıca insanlardaki ruhsal ve bedensel fonksiyonlar, karmaşık bir biyolojik yapıya ve ilişkilere sahiptir. Yani her erkek veya her kadını aynı tanım altında toplamak yanıltıcı olur. Yaptığımız kadın tiplemesinden daha çok, erkek tanımına uyan birçok kadının bulunduğunu da belirtmek gerekir" (Freud, 1914 c, s. 156).

Bu açıklama psikanalitik açıdan bir önem taşımasa bile, yine de nazik bir davranıştır. Ama aynı ifade, Freud'un kendini beğenmişliğini de ortaya koyuyor. "Ben her türlü eğilimden uzak ve tarafsızım" derken aslında, değerlendirmelerini tüm duyguların birbiriyle çarpıştığı bir alanın içinde kalarak yapmaktaydı.*

Benliğin Libido ile dolu oluşunu fizyolojik açıdan tasarlamak (çünkü bu dış nesnelere Libidosal bir biçimde sahip olmanın tersidir) narsisizmi kendi yaşantıları içinde anlamakta güçlük çekenler için kavranılması güç bir olgudur. Bu nedenle konuyu herkesin anlayabileceği bir biçimde açıklamak istiyorum:

Narsist bir insan için ona gerçek olarak gelen tek şey kendi kişiliğidir. Duyguları, düşünceleri, ihtirasları, istekleri, bedeni, ailesi, yani kısaca kendisi ve kendine ait olan her şey. İnandığı şeyler, sırf o inandığı için doğrudur. Kendi kötü özellikleri bile, kendi özellikleri oldukları için güzeldirler. Onunla ilgili olan her şey renkli ve gerçektir. Onun dışında olanlar ve diğer insanlar ise cansız, tiksindirici ve anlamsızdırlar, sanki hiç yaşamamaktadırlar.

Buna bir örnek olarak, kendi başımdan geçen bir olayı anlatayım: Bir gün bir adam benden randevu almak için beni telefonla aradı. Ona bu hafta zamanım olmadığını, gelecek hafta aramasını söyledim. Ama adam ısrar ediyordu. Muayenehaneme çok yakın bir yerde oturduğunu, gelmesinin az bir zaman alacağını söylüyordu. Bunun belki onun için uygun olabileceğini, ancak benim ona ayıracak hiç zamanım olmadığını açıklamaya çalıştıysam da, adam hiç aldırmadan hep aynı şeyleri tekrarlayıp duruyordu. Bu, şiddetli bir narsisiz-

* Bu iddia Freud'un kendini yeterince tanımadığını gösteriyor bize. Kendi kişiliği üzerinde konuşurken sahip olması imkânsız bazı özelliklerin varlığından bahsetmesi, onun bu yanılgısını gözler önüne seriyor.

me örnekti. Çünkü o insan, benim ihtiyaçlarımla, kendi ihtiyaçlarını birbirinden ayırt edecek yetenekten yoksundu.

Ancak narsist bir kimsenin zeki, yetenekli ve bilgili olması haline durum biraz değişir. Birçok sanatçı, yaratıcı yazar, orkestra yöneticisi ve dansçının hatta bazı politikacıların bile narsist oldukları bilinir. Ama bunların narsisizmleri, sanatlarını ve yaşantılarını olumsuz yönde etkilemez, tam tersine onlara destek olur. Kişisel olarak ne hissettiklerini dışa vurmak ve aktarmak durumunda olan bu kişilerin sanatları, kişisel narsisizm faktörünün büyüklüğü ölçüsünde değer kazanır ve güzelleşir.

Narsist bir insanı çekici kılan da zaten onun narsist oluşudur. Bir sahne sanatçısını ele alalım örnek olarak. O tamamen kendiyle doludur. Seyircilerine bedenini ve espri gücünü gurur duyarak değerli bir mücevhermişçesine sunar. Daha az narsist bir kimse, kendinden zaman zaman şüpheye düşebilir belki ama bu sanatçı hiçbir zaman kendinden ve becerisinden şüphe etmez. Söylediği ve yaptığı her şeyde, davranışlarında ve yürüyüşünde bile muhteşem bir gösterinin sevincini yaşıyor gibidir. Kendisine hayran olanların başında da yine kendisi gelmektedir.

Narsistlerin çekici olmalarının nedeni, ortalama insanların hep olmak istedikleri, ancak çoğu kez başaramadıkları bir görüntüyü yansıtıyor olmalarında gizlidir. Kendine güvenen, her durumda en güçlü olmayı bilen ve içinde en ufak bir kuşku bulunmayan bir tip çizmeleri, onları diğer insanlardan farklı kılar. Ortalama insanlar genellikle kendilerine böyle güven duyamazlar. Çünkü akılları hep şüphelerle doludur ve kendilerinden üstün olduğuna inandıkları insanlara hayran olmaya yatkındırlar. Kısaca narsist, ortalama insanların olmak istedikleri bir tipi canlandırır. Aşırı narsisizmin insanlara niçin çekici geldiği sorusunun cevabı kolaydır. Gerçek sevgi öylesine bulunmaz olmuştur ki, insanlar onu kendi algı

alanlarının dışında görmektedirler. Bir narsistin sevgisi ise eksik ve tek yanlıdır ama hiç değilse ortada yine de bir sevgi ve sevilen bir kişi yani kendisi vardır. Bu bile diğer insanlara ilginç gelmektedir.

Yeteneksiz birinde görülen narsisizm, gülünç ve itici olur. Ama eğer narsist, yetenekleri olan biriyse, başarıya ulaşmak için adeta bir garantisi var demektir. Böyle narsistler genellikle politikacılar arasında bulunur. Birçok insan "böylesine kendini beğenmiş olmaya nasıl cesaret ediyorlar" diye düşünmeden, yaratılan narsist kişiliklere öyle ilgi duyarlar ki, bunu çok yetenekli bir insanın kendine duyduğu dengeli bir güven ve saygı olarak değerlendirirler.

"Kendine âşık olmak" diye de tanımlanabilen narsisizmin, gerçek sevginin karşıtı olduğunu belirtmek de gerek. Çünkü biz gerçek sevgi deyince, insanın kendini unutup sevdiği insana kendinden çok önem vermesini anlıyoruz.

Narsisizmle akıl arasındaki karşıtlık da önemli bir olgudur. Narsist tiplere en iyi örnek olarak politikacıları gösterdikten sonra şimdi de akıl ile narsisizmin çeliştiğini söylemek, belki ilk bakışta absürd gibi geliyor. Ama burada sözünü ettiğim şey zekâ değil, akıldır. Manipulatif zekâ, düşünceyi, bizi çevreleyen dünyayı kendi amaçlarımız doğrultusunda etkileme yeteneğidir. Akıl ise, nesneleri değerlerine ve bizim için tehlikeli olup olmadıklarına bakmaksızın (yani gerçeği olduğu gibi) görüp tanımaktır. Akıl, nesnelerin ve insanların bizim kişisel isteklerimizden etkilenmeden, oldukları biçimleriyle bilgisine ulaşmayı amaç edinmiştir. Akıllılık beceriye dayanan zekânın bir biçimi olarak düşünülebilir. Ama buna karşılık bilgelik, akıldan kaynaklanır. Narsist bir insanın beceri zekâsı yüksekse o insan son derece akıllı olabilir. Ama böyle bir insan çoğunlukla kendi narsisizminin baştan çıkarıcılığına kapılır, kendi düşünce ve isteklerine aşırı güvenir, amaçlarına

düşlediği biçimde ulaşacağını sanır. İşte bu yüzden de büyük hatalar yapıp derin hayal kırıklıkları yaşaması mümkündür.

Narsisizm çoğunlukla egoizmle (bencillik) karıştırılır. Nitekim Freud, narsisizmin egoizmin libidosal köklerinden hayat bulduğunu belirtir. Ama bu açıklama, düşüncelerdeki tüm sorulara karşılık olamaz. Egoist bir insan dünyayı tam olduğu gibi, kafasında kendine göre çarpıtmadan kavrayabilir. Kendi düşünce ve duygularına da bazı durumlarda, gerekenden daha büyük bir önem vermeyebilir. Ayrıca dünya üzerindeki yerini ve görevini tanı nesnel (objektif) bir biçimde değerlendirmesi de mümkündür. Egoizm, temel olarak bir açgözlülüktür. Egoist insan her şeyi kendi için ister, kimseyle bir şeyi paylaşmak niyetinde değildir ve insanları birer dost olarak görmek yerine, sanki düşmanları ve tehlike getiren varlıklar olarak algılar. Freud'un eski yazılarında belirttiği "kendisiyle ilgilenme" olayı egoistlerde üstünlük kazanmıştır. Ancak "kendisiyle ilgilenmenin" bu öne geçişi, egoisti narsistte olduğu gibi kendini ve çevresini, kendi hayal ettiği biçimde sanma yanılgısına sürüklemez.

Çeşitli karakter biçimleri arasında en zor tanınanı narsisizmdir. Narsisizmin derecesine göre, kişi kendini yüceltir ve yanlışları ile sınırlarını göremez olur. Mükemmel bir insan olduğuna kendini inandırmıştır ve bundan şüphelenmek için de hiçbir nedeni yoktur. İnsanın kendi narsisizmini güçlükle tanıyabilmesine yol açan bir ikinci neden de, birçok narsistin, kendilerinin narsistten başka her şey olabilecekleri iddiası ile gösteri yapmalarıdır. Buna verilecek en iyi örnek, bazı insanların yardım ve başkaları için fedakârlık olarak adlandırılan davranışların ardına gizledikleri narsisizmdir. Böylesi insanlar başkalarına yardım edebilmek için zaman ve enerji harcarlar hatta bu uğurda birçok şeylerini bile feda edebilirler. Ama bunun ardında (çoğu kez bilinçsiz olarak) narsist eğilimlerini reddetme amacı gizlidir. Hepimizin bildiği gibi bu değerlen-

dirme, son derece alçakgönüllü ve aşırı saygılı insanlar için de geçerlidir. Bunlar yalnızca narsisizmlerini gizlemekle kalmazlar, aynı zamanda alçakgönüllülükleri ve arkadaş canlılıklarıyla gurur duyarak, dolaylı bir yoldan narsist tatmin sağlamaya da yönelirler. Bu konuda, ölmek üzere olan bir adam hakkında anlatılan şu espriyi örnek verebiliriz: Yatakta yatan ve çevresindeki arkadaşlarının kendini akıllı, zeki, iyi kalpli ve başkalarını düşünen bir insan olarak övmelerini duyan adam, arkadaşları sustuğunda, yerinden hafifçe doğrulur ve şöyle bağırır öfkeyle: "İyi ama, alçakgönüllülüğümden söz etmediniz hiç!"

Narsisizm değişik maskeler altında belirebilir: Dinsel azizlik, görev bilinci, iyilik, sevgi, gurur ve alçakgönüllülük bunlardan en belli başlı olanlarıdır. Narsisizmin yayıldığı alan, kibirli ve kendini beğenmiş insandan, en sakin ve basit bir kişiliğe kadar genişler. Yani birçok değişik karakter, kendi yapıları içinde çeşitli narsist özelliklere sahip olabilirler. Her insan narsisizmini saklayacak ve gizleyecek çeşitli hileleri bilir. Bunu yaparken de niye böyle yaptığını ve hatta böyle bir maskeleme içinde bulunduğunu bile fark etmez.

Narsist biri başkalarını kendine hayran bırakmayı becerdiği zaman mutludur ve tatmin bulmuştur. Ama bunu başaramamışsa, yani narsisizmi yaralanmışsa, havası alınmış bir balon gibi söner ve kendi içine kapanır. Ya da vahşileşir, önü alınamaz bir kızgınlıkla dolar. Böyle durumdaki birini yaralayacak bir davranışta bulunulursa, ya büyük bir depresyona ya da bağışlanamaz bir nefretin doğmasına yol açılabilir.

Bir diğer ilginç konu da "grup narsisizmi"dir. Bu, politik bakımdan büyük önem taşır. Ortalama insan, yoğun bir narsisizmi engelleyen toplumsal koşullarda yaşamaktadır. Zaten az bir sosyal prestijden başka bir şey düşünmeyen ve çocuklarınca bile pek değerli görülmeyen bir insanın narsisizmini ne harekete geçirebilir ki? Ama eğer kendini ulusu ile özdeş-

leştirebilir ve kendi kişisel narsisizmini ulusuna yansıtmayı becerirse birdenbire önem kazanır. Bir kimse: "Bu dünyanın en olağanüstü insanıyım, en temiz, en akıllı, en çalışkanım ve herkesten daha kültürlüyüm. Kısaca ben, dünyada yaşayan her şeyden üstünüm" derse, onu dinleyen herkes "deli herhalde bu adam" diye düşünecektir. Ama aynı şeyi ulusuna yansıtarak tekrarlarsa bu kez herkes onun düşüncesine katılmaya başlar. "Benim halkım en güçlü, en kültürlü, en yetenekli ve en barışsever halktır" diyen birine kimse "deli" demez, tam tersine onu milliyetçi bir vatandaş olarak değerlendirir. Aynı şey, dinsel narsisizm için de geçerlidir. Milyonlarca din taraftarı, kendi dinlerinin gerçeğe götüren tek yol olduğunu ve gerçeğin tekeline sahip bulunduklarını söylediklerinde herkes bunu normal karşılar. Grup narsisizminin diğer özelliklerine de, bilimsel ve politik gruplaşmalarda rastlayabiliriz. Böyle bir durumda bireyler, narsisizmlerini bir gruba ait olup onunla özdeşleşerek tatmin etmektedirler. Değerli olan kendisi, yani o sıradan olan kişi değildir. Ama dünyanın en olağanüstü grubunun bir üyesi olarak değerli ve önemlidir. Bu arada üyeler kendi grupları hakkındaki düşüncelerinin doğruluğundan şüpheye düşebilirler. Çünkü bir grubun tam mükemmel olması imkânsızdır. İşte bu noktada gruba getirilen herhangi bir eleştirinin nasıl bir kızgınlıkla karşılandığını görmek, o grubun narsist karakterini doğrular. O zaman tıpkı bireysel narsisizmin yaralandığı anlarda olduğu gibi, hırçın ve dengelenemeyen bir kızgınlık çıkar ortaya. Bu nedenle de ulusal, politik ve dinsel grupların narsist karakteri, her türlü fanatizmin kaynağıdır. Grup, kişinin narsisizminin bir bedenlenmesi olduğundan, o grubun eleştirilmesi, grubun tek tek üyelerine yapılan bir saldırı olarak algılanır.

Soğuk ya da sıcak bir savaş sırasında narsisizm daha tehlikeli biçimlere bürünür. Bireyler kendi halklarını eksiksiz, kültürlü ve barışsever, düşmanlarını ise hain, kötü, saldırgan

ve zalim olarak görmeye başlarlar. Gerçekte iyi ve kötü taraf-ları ile karşılaştırılacak olurlarsa milletler birbirlerinden pek de farklı değillerdir. Her ulusun kendine özgü meziyetleri ve yanlışları vardır. Kısaca uluslar hakkında dıştan yapılan bu gözlem ve değerlendirmelerin doğru olan yanları çoktur. Ama eksikleri de vardır. Buradaki yanılgı ve tehlikeli olan davranış, kendi ulusunun kötü, karşı ulusların ise iyi yanları-nı görmezlikten gelişte yatar. Bir savaş hazırlığının en önem-li hareket kaynağı, grup narsisizmini canlandırmaktır. Buna savaş başlamadan çok önce başlanır, gitgide yoğunlaşarak artar ve ülkenin savaşa hazır hale gelmesine yol açar. Bunun en iyi örneği, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki duygusal du-rumdur. O dönemde narsisizm konuştuğunda, akla yalnızca susmak düşmüştü. İngiliz propagandası, Alman askerlerinin Belçika'da küçük çocukları süngülediklerini yazıyor ve tama-men yalan olan bu iddiaya, bütün Batı dünyası inanıyordu. Buna karşılık Almanlar da İngilizlerin sahtekâr ve esir ticareti yapan bir ulus olduğunu, kendilerinin ise özgürlük ve adalet için savaşan kahramanlar olduklarını savunuyorlardı.

Acaba bu grup narsisizmi ve böylelikle de savaşın ön ko-şullarından biri yok edilebilir mi?

Bunun gerçekleşmesini engelleyen hiçbir kanıt yoktur ve ortadan kaybolması içinse bir yığın imkân bulunmaktadır. Bunlardan biri, yaşamın bireyler için canlı ve ilgi çekici bir duruma gelmesi, böylece insanların birbirleriyle sevgi ve ilgi dolu ilişkilere girmeleridir. Ama bu tür bir yaşam biçi-mi, kendine uygun bir toplum yapısını da gerekli kılar. Bu toplum, "olmak" ve birlikte paylaşmak ilkelerini temel alıp destekleyici olmalıdır. Yani, şimdi yapıldığı gibi, insanların "sahip olma" ve kendinin kılma yönlerini geliştirmekten vaz-geçmelidir. (Fromm, 1976 a ile karşılaştırın). Başkalarına sev-gi ve ilgi duymanın artmasıyla birlikte, narsisizm de giderek azalır. Bu konudaki en önemli ve zor sorun ise grup narsisiz-

minin toplum yapısına bağlı olması, bir de bunun nasıl ortaya çıktığının anlaşılmasının güçlüğüdür. Sibernetik endüstri toplumlarının yapısı ile bireylerdeki narsisizmin evrimi arasındaki ilişkileri çözümleyerek bu soruna bir çözüm bulmak istiyorum.

Endüstri toplumlarında narsisizmin artmasının ilk nedeni, insanların birbirlerinden soyutlanmaları, yabancılaşmaları ve düşmanca hislere, ayrılıklara kapılmalarıdır. Bu düşmanca tavır, uygulanan ekonomik sistemin kaçınılmaz bir sonucudur. Riski başkalarına aktarmak ve kendi kazancını diğerlerinin sırtından, onların zararı pahasına çıkarmak üzere kurulmuş bir ekonomik düzen, insanları da birbirlerine rakip kılmıştır. İnsan, karşısındakini ezmek yerine, ona saygı göstermedikçe, onu yok etmek yerine, önem vermeyi düşünmedikçe ve sahip olmak yerine, paylaşmayı gerçekleştirmeye hazır olmadıkça, narsisizm artarak büyür. Narsisizmin gelişmesinde en önemli etken, son yıllarda endüstri toplumlarında üretimin kutsallaştırılmasıdır. İnsan kendini yeni Tanrı olarak ilan etmiştir sanki. Yeni yarattığı dünya, eskiden yaratılmış hammaddelerin kullanılması sonucunda üretilen eşyalarla doludur. Modern insan, mikro ve makro kozmosun gizlerini bulup açıkladı. Evrenin ve atomun gizli yanlarını keşfetti, dünyamızın evrende ne denli küçük bir yer tuttuğunu da serdi gözler önüne, bu buluşları yapan bilim insanlarının nesneleri objektif bir gözle, oldukları gibi, yani narsisizmden uzak bir biçimde değerlendirmeleri gerekiyordu. Ama tüketiciler, bir bilim insanının yapısına sahip olmak zorunda değiller, diğer teknik adamlar ve pratisyenler de öyle. İnsanlığın büyük bir bölümü, icat edilen yeni teknik uyarınca, yeni teoriler geliştirip kendi becerilerine hayran olurlar. Modern insanların bu yaratışlar, yani üretimleri konusunda olağanüstü gururlu olmaları böyle doğar. Kendini Tanrı gibi sanmaya başlar ve insanlarca yeniden düzenlenen dünyayı gördükçe kendi büyüklüğünü hisseder.

İkinci yaratılışına olan hayranlığı, aslında kendine hayran oluşudur insanoğlunun. Kömür ve petrol enerjilerinin kullanımı, yeni devreye giren atom enerjisi ve zekâsının sonsuz yetenekleri, onun kendine baktığı bir ayna olmuşlardır önünde. Bu ayna insana onun güzelliğini değil, gücünü ve buluş yeteneğini göstermektedir. İnsanlık gölde kendi güzelliğini seyrederken boğulan Narcissus gibi, bu aynaya bakarak boğulacak mıdır acaba?

5

Karakter

Freud'daki karakter kavramı, onun bilinçdışı, bastırma ve yansıtma konularındaki buluşları kadar önemlidir. Çünkü burada Freud insanı, yalnızca tek bir yönü, bir "kompleksi" ile yani, mekanik bir araç gibi değil de, bir bütün olarak ele alıp inceler. Psikolojide karakter kavramı yeni bir şey değildir. Ama Freud'un buna katkısı, dinamik karakter kavramını psikolojiye sokmasıdır. Dinamik karakter anlayışı, karakteri, çeşitli tutumların birleşiminden oluşan ve dengeli bir yapıya sahip olarak tanımlar. Günümüzde olduğu gibi Freud'un zamanında da, birçok psikolog karakteri, tek yönüyle ele alıyordu. Bu anlayışa göre bir insanı, düzenli, ihtiraslı, çalışkan, namuslu vb. olarak anlatmak mümkündür. Yapılan bu karakter değerlendirmesinde, sözü edilen kimsenin yalnızca bir özelliği ele alınıyor ve karakter, tutkuların organize olmuş bir sistemi gibi değerlendirilmiyordu. Yalnızca Shakespeare gibi sanatçılar ile Dostoyevski ve Balzac gibi romancılar, yapıtlarında karakterleri böyle dinamik bir anlamda ele almışlardır. Nitekim Balzac bunu, dönemindeki Fransız toplumunun sınıfları arasındaki farkları incelemek için kullanmıştı.

Freud, karakteri dinamik yapısıyla ele alan ilk bilim insanıdır. Öğrencileri ve özellikle K. Abraham tarafından geliş-

tirilen bu düşünce biçimi, büyük buluşlarla doludur. Freud ekolü, dört tane temel karakter yapısını birbirinden ayırır. Bunlar: Oral-alıcı, oral-sadistik, anal ve genital karakterlerdir. Her insan, normal gelişim sürecinde bu karakter yapılarının her birini sırayla yaşar ve onu aşar. Ancak birçok insan, bu dört aşamanın herhangi birinde takılıp kalır ve o dönemin çocuksu özelliklerini yetişkin bir insan olarak taşımaya devam eder.

Oral-alıcı karakter, bekleyen ve hem maddi ve manevi hem de zihinsel açıdan hep doyurulmak, beslenmek isteyen insanları tanımlar. "Ağzını açıp bekleyen" ve pasif yapıda olan bu karakter, ihtiyacı olan her şeyi dışarıdan bekler ve onlara bağımlıdır. Bu bekleyişinde de haklıdır kendince. Ya son derece iyi ve itaatkâr olduğu için hak eder bunu ya da aşırı bir narsisizmle kendini çok şey sanarak, başkalarının onu beslemesinin bir zorunluluk ve bir hak olduğunu düşünür. Bu karakter biçimi, herhangi bir karşı çaba göstermeden kendi arzularına uyan ve ihtiyaç duyduğu her şeyin kendine sunulmasını bekler.

Oral-sadistik karakter de, tıpkı önceki gibi, her şeyin dışarıdan geleceğine ve kazanmak ya da hak etmek için hiçbir çaba göstermesi gerekmediğine inanır. Ama bu karakteri oral-alıcıdan farklı kılan özellik, ihtiyacı olan şeylerin başkalarınca doğrudan verilmesini beklemeyişidir. Yani başkaları ona, istediklerini kendi istekleri ile vermezlerse, oral-sadistik tip bunları zorla, onlara baskı yaparak elde etmeye çalışır. Bu haydutsu ve sömürücü bir karakterdir.

Üçüncü tip, anal-sadistik karakterdir. Bu karaktere sahip olanlar, yeni bir şeyin yaratılıp üretileceğine inanamazlar bir türlü. Onlar için bir şeye sahip olmanın tek yolu, sahip olunanları korumak, onları kaybetmemeye çalışmaktır. Kendilerinden hiçbir şeyin ayrılmasına, çıkıp gitmesine dayanamazlar ve buna izin vermemeye çalışırlar. Çevreyle olabildiğince az ilişkiye girmek, korunmaları için gereklidir. Freud bu tip-

lerin en belirgin özelliklerini şöyle sıralar: Düzenlilik, eli sıkı olmak ve inatçılık.

En gelişmiş ve olgun karakter ise genital karakterdir. Yukarıda sıralanan üç "nevrotik" karakter yapısı kolaylıkla tanınabilmesine rağmen genital karakteri öyle hemen kolayca belirlemek mümkün olmaz. Freud'a göre bu karakter, çalışma ve sevme yeteneklerinin temel taşıdır. Freud'un sevgi konusundaki düşüncelerini daha önce incelemiştik. Onun bu sözüyle kazanç avcılarının dolu olduğu bir toplumdaki, sevginin alçaltılmış biçimini kastettiği sonucuna varabiliriz. Freud genital karakterli insan tanımından, bir burjuva ve bir orta sınıf insanını anlamaktadır. Yani sevgi yeteneğini kısıtlayan, başkalarının işlerini organize etme ve onları kullanma amacına yönelik bir çalışma anlayışı içindeki erkeği ele almaktadır.

İlk üç "nevrotik ya da Freud'un deyimiyle "genital dönem öncesi" karakter biçimi bence, tek bir özellik yerine, özellikler sistemi ve bütünlüğüne dayandığı için, insan karakterini anlamakta bize çok yardımcı olabilir. Bir insan hakkında az bir bilgimiz bile olsa, onun hangi karakter tipine girdiğini kolaylıkla bulabiliriz: Dudakları sıkı sıkı yumulu, her şeyden önce kendi düzenini düşünen ve doğru işler yapmaya özenen, içine kapalı, rahat karar alıp çabuk davranamayan ve genellikle soluk yüzlü bir insanın anal karaktere sahip olduğu apaçıktır. Eğer bu insanın cimri, cömertlikten uzak olduğunu ve ilişkilerinde hep mesafeli davrandığını da öğrenirsek bu bize anal karakter için iyi bir kanıt olur. Bu tanımlamaları, sömürgen ve alıcı karakter tipleri için de kolayca kullanabiliriz. Ama tüm insanlar, gerçek yüzlerini saklama çabasındadırlar. Hele o yüzleri, açıklamak istemedikleri bazı özelliklerini açığa çıkarıyorsa. Bu nedenle yüz ifadesi, her zaman karakteri belli eden önemli bir etken değildir. Daha önemli ve asıl bilgi veren şey, bir insanın kontrol edilemeyen davranışlarıdır. Hareket ediş, yürüyüş, ses ve jestler gibi bir insana bakarken

dikkatimizi çeken özellikler, onun karakterini ele vermesi bakımından çok değerlidirler.

Genital dönem öncesi karakter biçimlerini iyi kavramış olanlar, anal veya oral-anal davranışlarda hemen hemen tüm insansı özellikleri bulabilirler. Bunu Freud'un zekâsına borçluyuz. O bize, bir insanın "dünyadaki uyum süreci" içinde nasıl davrandığını ve hayatta kalabilmek amacıyla doğa ve kültürle ne tür ilişkilere girdiğinin yollarını, bu karakter biçimleri içinde açıklamıştır. Sorun, dış dünyadan bazı şeyleri almaya muhtaç oluşumuzdan doğmaz. Kutsal kişiler ve peygamberler bile gıda almak zorundadırlar. Önemli olan bu ihtiyacımızı nasıl gerçekleştirdiğimiz, yani sonsuz ihtiyaçların giderilmesinde kullandığımız yöntemin nasıl olduğudur. Bu tavrımızın; karşılıksız kabul edici mi, zorla alıcı mı, istifçi mi yoksa üretici eylem ve çalışmaya mı yönelik olduğu, karakterimizi belirler.

Freud ve bazı öğrencilerinin karakter bilimini geliştirmeleri ile insanları ve kültürleri anlayış kapasitemiz çok genişledi. Bu karakter yapılarından hareketle, toplumları da karakterize etmek mümkün. Çünkü bir toplumda yaşayan insanların çoğunda ortak olan karakter tipi, o toplumun karakter yapısını da ortaya koyar. Bir örnek vermek gerekirse on dokuzuncu yüzyılda Fransız orta sınıfı anal bir karaktere sahipken aynı dönemdeki girişimci ve tüccar sınıf, sömürgen bir karakter yapısı göstermekteydi.

Karakter biliminin temel ilkeleri, Freud'un saptadıklarından başka karakter biçimlerinin de keşfedilmesine yol açmıştır. Bunlara örnek olarak, otoriter ya da dostluğa önem veren karakterler ile yıkıcı veya sevgiyi işleyen karakterleri sıralamak mümkündür.

Karakter konusunda Freud'un buluşlarının sonuçlarını incelemeye devam edelim. Ama bu arada, bu buluşların, hayranlıkla gözlerimizi bağlamamasına da dikkat etmek gerekiyor. Freud, teorisini cinsellikle açıklamaya ve bağdaştırmaya

çalışmış, bu nedenle de onun önemini sınırlamıştır. *Cinsiyet Üzerine* (Freud, 1905 d, s, 140 ve sonrası) adlı yapıtında bu nokta iyice açığa çıkar: "Karakterin temelini cinsel dürtüler oluşturur. Bunlar, çocukluktan getirilen bazı sabit fikirler ile yüceltilmiş içgüdüler ve buna benzer şeylerle birleşerek karakter yapısını tamamlarlar." Nitekim, karakter biçimlerini anlatışından da bu eğilimi iyice açığa çıkar, ilk iki tip, enerjilerini oral libido (ağız), üçüncüsü anal Libido, son tip ise genital libido yoluyla alır. Freud genital libido demekle, yetişkin kadın ve erkeklerin cinselliklerini ve cinsel hayatlarını belirtir.

Karakter bilimi konusundaki en önemli yapıtı, 1908 yılında yazdığı *Karakter ve Anal Bölge Erotizmi*' dir. Burada anal karakterin temel üç özelliği olan; düzenlilik, cimrilik ve inatçılık, anal libidoya karşı içte oluşan tepkilerin ya da bunların yüceltilmesinin doğrudan ifadeleri olarak açıklanır. Aynı şey oral ve genital libidolar için de geçerlidir.

Freud; sevgi, nefret, ihtiras, güçlü olma hırsı, cimrilik, kötümserlik ile bağımsızlık ve özgürlük özlemleri gibi insanlarda yer etmiş büyük tutkuları, değişik libido türleri içinde açıklamıştır.

Daha sonra ölüm ve yaşam içgüdüleri konusuna eğildiğinde, sevgi ile nefretin biyolojik kökenli oldukları sonucuna varmıştır. O zamandan beri tutucu teorisyenler, saldırganlığın da sevgi gibi, insanın doğuştan getirdiği bir içgüdü olduğunu savunurlar.

Freud güçlü olma tutkusunu, anal-sadistik karaktere yakıştırmıştır. Ama bu tutkunun, modern insanlar için belki de en önemli güdülerden biri olduğunu eklemeliyiz. Ne yazık ki bu olgu, psikanaliz literatüründe gerekli önemde işlenmemiştir. Bağımlı olma durumu ise büyük ölçüde Oedipus Kompleksi'nden doğan bir uyumluluk biçiminde değerlendirilmiştir. Büyük tutkuları libidonun çeşitli türleri ile açıklamaya çalışmak, Freud için bir zorunluluktu. Çünkü onun için, hayatta kalma çabası dışındaki tüm enerjiler cinsel kö-

kenliydi. Daha sonraları geliştirdiği ölüm ve yaşam içgüdüleri teorisinde ise eski psikolojik görüntülü teorisini terk ederek, biyolojik temelli bir yol seçmiştir. Son teorideki karşılıklı kutuplar; birleştiricilik gücü ve eğilimindeki yaşam içgüdüsü ile yıkıcılık güçlerini bünyesinde toplamış olan ölüm içgüdüsüdür. (Bu kitabın IV. Bölüm'ü ile karşılaştırın.)

Bütün insanca tutkuların cinsel kökenli olduğunu kabul etmek zorunda olmayınca, Freud'un bu konudaki düşüncelerine başka bir gözle bakabiliriz. Böylelikle de insanın tutkularını, daha basit ve kesin olarak çözümlemek mümkün olur. Bir yanda biyolojik olarak doğumla birlikte gelen açlık ve cinsellik gibi, bireylerin ve ırkların hayatta kalabilmeleri için gerekli tutkular, öte yanda ise toplumsal ve tarihsel koşullara bağlı olan, onların biçimledikleri diğer tutkular vardır. Bir kimsenin sevgi ya da nefret dolu oluşu, özgürlüğüne değer verişi veya baskıdan yana tavır koyuşu gibi özellikleri, içinde yaşadığı toplumun yapısı tarafından belirlenir. İşte o toplumsal yapı, biyolojik kökenliler dışındaki bütün tutkulardan sorumludur. (Fromm, 1968 h ile karşılaştırın.)

Öyle kültürler vardır ki, toplum karakterlerinde birlikte çalışma ve uyum içinde olma özellikleri ağır basar. Kuzey Amerika'daki Zuni-Kızılderilileri kabilelerinde olduğu gibi. Ama bunun tam tersi olarak, yıkıcılık ve sahip olma açlığı ile ünlü kabileler de vardır. Dobu Kabilesi örneğinde, bu özellikler gözlemlenir. (Fromm, 1973 a, 8. Bölüm'deki saldırgan ve bölüşmeye istekli toplum biçimleri konusunda yapılan geniş açıklamalarla karşılaştırınız.)

Her toplum için tipik olan toplum karakterini incelemek ve çözümlemek çok yararlı olur. Böylelikle ekonomik, coğrafi, tarihsel ve genetik koşulların nasıl olup da farklı toplum karakterlerinin oluşumuna yol açtığını anlamak mümkünleşir. Basit bir örnek vereyim; verimsiz bir toprağı ve balıkçılık ile avcılık imkânları da çok kısıtlı olan bir bölgede yaşayan insan topluluklarının, saldırgan ve savaşçı bir karakter ge-

liştirmiş olmaları ihtimali yüksektir. Çünkü böyle bir topluluğun yaşayabilmesi ancak başka topluluklardan çalma ile mümkün olabilir.

Bir başka insan topluluğu, herkese yetecek kadar bir üretim yapıyorsa ve bölüşüm sonucu fazla bir artık değer oluşmuyorsa, onların daha barışçı ve paylaşımcı bir karakter geliştirmeleri beklenebilir. Örneklerin aşırı derecede basitleştirilmiş olduğu bellidir. Bir toplumun kendi toplum karakterini yaratması, uzun süreli ve çok değişik koşulların bir araya gelmesine bağlı bir olaydır. Ayrıca görünür ve görünmez bir sürü etkiyi bir arada değerlendirip incelemek de çok güçtür. Toplumsal ve tarihsel analiz alanı, büyük bir gelecek vaat etmektedir. Sosyal psikolojinin bu dalı için bugüne dek ancak bazı temel bilgiler verilmiş ama derin araştırmalar yapılmamıştır.

Tarihsel koşulların biçimlediği tutkular bir bütünlük oluştururlar. Ve bunlar, yaşamda kalmaya yönelik olan açlık, susuzluk ve cinsellik gibi biyolojik tutkulardan daha önemlidirler. Bu iddia, büyük ölçüde fizyolojik ihtiyaçlarını giderme düzeyinde tutkuları olan ortalama insanlar için geçerli olmayabilir. Ancak her tarihsel dönemde, sayıları hiç de küçümsenemeyecek kadar çok olan insanların, yaşamlarını sevgi, şeref, namus ya da nefretleri için feda etmekten çekinmedikleri görülmüştür. İncil bunu basit ama güzel bir sözle anlatır: "İnsan yalnızca ekmek yemekle yaşayamaz" (Matta, 4:4).

Shakespeare'in dramlarını, bir kahramanın cinsel hayatı ya da bir kadının beslenme alışkanlıkları üzerine yazdığını bir düşünelim. Öyle olsaydı, şu sıralar Brodway sahnelerini süsleyen "banal" yapıtlardan hiçbir farkı kalmazdı onların da. İnsanın yaşamındaki dram öğesi, biyolojik tutkularından veya açlık ve cinsellik gibi ihtiyaçlarından kaynaklanmaz. Bir kimse cinsel arzularını gideremediği için intihar etmez. Ama ihtiras ya da nefret giderilemez ve tatmin edilemezse, böyle bir sonuca yol açması beklenebilir. Bu konuda, sanayileşme

ile intihar olaylarının artması arasındaki ilginç paralellik, dikkat çekici bir noktadır. (Fromm 1955 a, 1. Bölüm ile karşılaştırın.)

Freud bireyleri hiçbir zaman tek başına ve yalnız olarak değil, diğer insanlarla olan ilişkileri içinde ele alıp değerlendirmiştir. "Bireysel psikoloji, tek bir insanı araştırır ve onun güdülerini nasıl tatmine ulaştırdığını inceler. Ama onları diğer insanlarla olan ilişkilerinden soyutlayarak ele almak, çoğu kez sonuca varmamızı önler ya da bizi yanlış sonuçlara götürür. Bireylerin ruhsal yaşamları incelendiğinde, orada ilişkide olduğu insanların birer imajı belirir. Bu imaj; bir yardımcı, bir önder, bir nesne ya da mücadele edilen bir düşman biçiminde olabilir. Bu noktada bireysel psikolojinin, sosyal psikolojiye doğru yönelmesi ve onunla birlikte çalışması gereklidir" (Freud, 1921 c, s. 73).

Ama Freud, sözünü ettiği sosyal psikoloji alanına eğilip onu geliştirmeye yönelmemiştir. Çünkü son aşamada, bir çocuğun gelişiminde en önemli etkenin aile olduğuna inanıyordu. Dikkatinden kaçan şey, insanın çocukluktan yetişkinliğe kadar değişik ve başka başka çevrelerde bulunup buralardan etkilendiği gerçeği idi. İlk ve en yakın çevre ailedir. Sonra sosyal sınıf, içinde yaşanılan toplum, insan olunması nedeniyle bağlı bulunulan biyolojik koşullar ve son olarak da bizi çevreleyen güneş sistemi, hep etkilendiğimiz faktörlerdir. Freud için, bunlardan en yakın olanı, yani aile geçerlidir. Bu yüzden de, insanı etkileyen diğer çevresel faktörleri önemli ölçüde küçümser. Freud, ailenin de sosyal sınıf ve toplum yapısı tarafından belirlendiğini ve "toplumun bir acentesi" olduğunu bir türlü fark edememişti. Ailenin işlevi, daha toplumsal örgü ile karşılaşıp doğrudan bir ilişkiye girmeden çocuğa toplum karakterini yansıtmak ve onu bu doğrultuda biçimlemektir. Bu işlevin yerine getirilmesinde, aile içi eğitimin yanı sıra, yine toplumsal bir ürün olan ebeveynin karakteri de önemli bir rol oynar. (Fromm, 1932 a, ile karşılaştırın.)

Freud'un hatası, orta sınıf (burjuva) ailesini, tüm aile biçimleri için örnek alması ve diğer aile yapılarına ve de bazı kültürlerde hiç "aile" olmayışına dikkat etmemesidir. Buna bir örnek olarak, Freud'un, annesi ile babasının cinsel birleşmelerini gören küçük bir çocuğun, bu anısına verdiği büyük önemi gösterebiliriz. Böylesi bir abartmanın nedeni, burjuva ailelerinde ebeveynler ile çocukların ayrı ayrı odalarda yatmakta oluşları gerçeğinde gizlidir.

Eğer Freud, yine kendi dönemindeki fakir ailelere bir göz atsa, onların hep bir arada yattıklarını görecekti. Böyle bir durumda küçük çocuk, ebeveynin birleşmelerini sık sık gözlemlemek durumunda kalacak ve bunun hiç de olağanüstü büyütülecek bir önemde olmadığını anlayacaktı.

Ayrıca birçok ilkel toplulukta cinselliğin tabu olmadığını ve bunu gizlemek zorunda kalınmadığını da Freud'un teorisinde değerlendirmesi gerekirdi.

Freud, tüm tutkuların cinsel kökenli olduğu iddiası nedeniyle ve karakter örneği olarak da burjuva ailesini temel aldığı için, karakteri belirleyen ana öğenin aile değil de toplum olduğunu sezinleyememişti. Toplum, iyi işleyebilmek ve varlığını koruyabilmek için, bireyleri kendi karakter biçimine göre yoğurmak ister. Ama Freud'un dar cinsel kökenli düşüncesiyle, bir toplum karakteri kavramına varması güçtü. Toplum karakteri denilince, o toplumun üyelerinin çoğunda ortak olan karakter yapısı anlaşılır. (Fromm, 1941 a, Ek ile karşılaştırın.) Bunların içerikleri, o toplumun doğru olarak işleyip ayakta kalabilmesi için gerekli zorunluluklardan oluşur. Bu amaçla toplumlar üyelerini öyle biçimlerler ki onlar, yapmak zorunda oldukları şeyi istemek durumunda kalırlar. Yani yapmayı arzuladıkları şeyler, belirli toplumsal sistemlerin ihtiyaç ve zorunluluklarına göre biçimlendirilmiş olan karakterlerinin ya da tutkularının doğrultusunda olur. Bu toplumsal boyutu göz önüne alırsak değişik aile bileşimleri-

nin sonucunda ortaya çıkan farklılıkların çok da önemli olmadıkları anlaşılır.

Feodal sınıf üyesi, başkalarını yönetebilecek ve fakirliğe aldırmayan, yüreğini katı tutabilecek bir karakter geliştirmek zorundadır. On dokuzuncu yüzyıl burjuva sınıfının ise biriktirmek ve harcamamak özelliklerine uygun olan anal karaktere sahip olması gerekliydi. Ama aynı sınıf, yirminci yüzyılda buna tam ters bir karakter geliştirdi. Artık biriktirmek adeta ayıp sayılıyor. Modern insanların en belirgin karakter özellikleri, harcamak ve tüketmektir. Çağın erdemi olarak hoş gösterilen ve beğenilen tutum işte budur. Bu türlü bir gelişme ve karakter değişimi, ekonomik zorunlulukların bir sonucudur. Tüm çabanın sermaye birikimini oluşturmak olduğu bir dönemde, biriktirmek zorunluluktu.

Oysa toplu ve kitlesel üretim döneminde ise harcamak ve daha çok tüketmek ekonomik çarkın temeli oluyordu. Çağımız insanının karakteri birdenbire on dokuzuncu yüzyıldakine benzer bir hale dönüşse, ekonomik sistemimiz o anda çöker.*

Şimdiye kadar bireysel ile sosyal psikoloji arasındaki ilişkiden doğan sorunu çok basit bir biçimde koydum ortaya. Daha geniş bir araştırma bu kitabın konusunu aşar. Burada ele alınması gereken en önemli nokta, toplumsal etkiler dışında ve insan doğasının temelinden kaynaklanan ihtiyaç ve tutumları ortaya çıkarmak ve diğerlerinden ayırabilmektir. İnsanın doğasında yer alan arzuların toplumsal yaşamda tatmin bulamaması, toplumların hasta ve yanlışta olduklarına işaret eder. Böyle doğal arzulara örnek olarak özgürlük, dostça beraberlik ve sevgiyi verebiliriz.

---

* Toplum karakteri çalışmalarımda Sombart, Max Weber, L. J. Brentano, Tawney, Kraus ve 20. yüzyıl başlarında araştırmalar yapmış olan birçok sosyal bilimciden epeyce yararlandım ve onların çizgisini sürdürdüm.

Freud sistemini Libido teorisi ile girdiği kafesten çıkaracak olursak karakter yorumu da, Freud'un ona verdiğinden çok daha geniş bir anlama kavuşacaktır. Bu açıdan bakıldığında, bireysel psikolojinin sosyal bir psikoloji biçiminde yenilenmesi ve toplumu etkileyen bazı bireysel ve öznel durumların bilgisine varacak biçimde değiştirilmesi şarttır.

Dinamik karakter anlayışı ile Freud bizlere, bireysel ve toplumsal davranışları anlamak, onların arasındaki ilişki ve karşılıklı etkileşimlerin farkına varmak hatta bunları önceden bilebilmek imkânlarının kapılarını açmıştır.

6

Çocukluk Döneminin Önemi

Freud'un önemli buluşlarından bir diğeri de, erken çocukluk döneminin insan yaşamındaki etkileri konusudur. Burjuva düşüncesindeki "günahsız" çocuk tanımının yanlışlığını gören Freud'un bu bulgusu, bu konuda çok yönlü gelişmelere yol açmıştır. Çocuklukta da cinsel (libidosal) güdülerin bulunduğunu ilk ortaya koyan Freud'dur. Ancak, bu cinsel eğilimler daha cinsel organlar (genital) bölgesine inmemiştir. Freud'un 'genital dönem öncesi' olarak adlandırdığı bu çağda cinsellik; ağız, makat ve deride yoğunlaşmıştır.

Freud'un yaşadığı dönemlerde hâlâ suçsuz, günahsız, tertemiz ve cinsellikten habersiz çocuk mitosu yaygındı.* Küçük bir çocuğun yaptığı deneylerin, gözlemlerin ve yaşadıklarının karakterinin ve geleceğinin belirlenmesinde ne derece etkili, hem de önemli olduğu pek bilinmiyordu. Freud'un bulguları, bu inançları kökünden değiştirmiştir. Yaptığı klinik araştırmalar onu, erken dönemlerde yaşananların ve özellikle de rüyaların, çocukların karakterinin biçimlenmesinde etkili olduklarını sonucuna vardırmıştı. Bu biçimlenme öylesine önem-

* Çocuk ile yetişkin insanların birbirinden farklı oldukları düşüncesi çok yenidir. 18. yüzyıl sonlarına dek çocuğun yetişkin bir insanın küçüğü olduğu düşünülürdü.

liydi ki, daha çocuk ergenlik çağına gelmeden tüm geleceğini belirleyen karakter yapısına ulaşmakta ve bunu değiştirmek, bazı örnekler dışında imkânsız olmaktaydı. Yine Freud, çocukların ne denli ince duygulu, duyarlı ve yetişkinlerin pek umursamayacakları bir olaydan bile aşırı etkilenebilecek durumda olduklarını açıklamıştı. Hatta bunlar karakterin gelişmesinde önemli yer alıyorlar ve gelecekteki bazı nevrotik belirtilerin de kaynağı olabiliyorlardı. Böylelikle insanlar ilk kez çocuğu ve onun dünyasını ciddiye almaya başlamışlardır. Ama daha sonra psikiyatrlar bunu öyle ileriye götürdüler ki, bu kez de tüm gelişimlerin ve olayların kökeni, erken çocukluk döneminde aranır oldu.

Klinik bulgular, Freud'un gözlemlerinin son derece akılcı ve doğru olduğunu gösteriyor. Ancak yine aynı bulgulara dayanarak onun teorik varsayımlarına bir sınır koymak gerektiğine de inanıyorum ben. Freud'un, çocukların karakter biçimlenmelerinde genetik öğelerin ve kalıtımla aktarılan özelliklerin önemini küçümsemesi yanlıştır. Teorisinde hem kalıtımın hem de yaşantıların (çevre faktörünün) önemini belirten Freud, pratik uygulamalarda birçok psikiyatr gibi, kalıtımı kulak arkası eder. Bunun sonucunda ortaya ilkel bir Freudculuk çıkar ve çocuğun gelişmesinde etkili olan öğeler, aile ile yaşanılan olaylar olarak sınırlandırılır.

Böyle düşünen psikiyatrlar ve aileler, nevrotik, kötü ya da mutsuz çocukların olumsuz bir aile çevresinden; mutlu ve sağlıklı olanlarınsa aynı biçimde mutlu bir ana-babadan etkilendikleri sonucuna varırlar. O dönemlerde ana ve babalar, çocuklarının iyi veya kötü her türlü gelişimlerinden kendilerini sorumlu tutmaya başlamışlardı. Ama tüm araştırmalar bunun yanlış olduğunu vurguluyor. Bir örnek verelim; karşısında nevrotik ve sinirli bir hasta olan psikiyatr, onun berbat bir çocukluk dönemi geçirdiğini de öğrenince, "Hah! Bu nevrozlar, bu tür çocukluk yaşantılarının sonucu," diyecektir. Ancak düşünecek olursa, belki de aynı biçimde bir aile

yapısından gelmelerine rağmen son derece sağlıklı ve mutlu kişilerle karşılaştığını da hatırlayacaktır. O zaman kendine şu soruyu yöneltmesi gerekecektir: "Yetişkin bir insanın ruhsal sağlık veya rahatsızlığını tek başına çocukluk dönemi yaşantılarına bağlamak, biraz kolaya kaçmak ve kendimizi aldatmak olmuyor mu acaba?"

Bu konudaki ilk hata, kalıtımla getirilen yatkınlıkları küçümsemekten doğuyor. Yeni doğmuş bir bebekte bile insan, saldırganlık ya da korkaklık halini sezebilir. Yani daha ilk andan itibaren çocuklar farklıdır. Saldırgan bir çocuğun kendi yapısına uygun bir annesi varsa, bu onda olumsuz hiçbir etki yaratmayacağı gibi, belki yararlı da olacaktır. Çocuk kendini annesine karşı korumayı öğrenecek ve onun saldırganlığından korkmayacaktır. Korkak bir çocuğun saldırgan bir anneye sahip olması durumunda ise çocuk daha çekingen, içe kapalı ve kendine güvensiz olacaktır. Belki ileride nevrotik bir insan olmasının temelleri de böyle atılacaktır.

Burada ünlü ve eski "nature versus nurture"ye, yani insanın doğuşuyla birlikte getirdiği özellikler ile çevresel etki ve biçimlenme arasındaki ilişkiye değindiğimiz açıktır. Tartışma bugüne dek sonuçlanmış değildir. Kendi deneylerim sonucunda, kalıtım yoluyla getirilen özelliklerin kişisel karakterlerin biçimlenmesinde çok önemli bir rol oynadığını gördüm. Bence analizcilerin yapması gereken ilk işlerden biri, çocuğun doğum anındaki karakterini ortaya çıkarmak olmalıdır. Böylelikle daha sonraki incelemelerde neyin kalıtımla geldiğini, hangi özelliklerin ise çevresel etkenlerin sonucunda oluştuğunu kesin olarak anlamak mümkün olacaktır. Ayrıca kalıtımla getirilenler ile sonradan edinilen özellikler arasındaki ilişkiyi de araştırmak gerekir. Kalıtımsal özelliklerin dış çevreden gelenlerle çelişip onlara ters bir eğilime girmeleri ya da onları desteklemeleri, farklı karakter oluşumlarına yol açacaktır. Çoğu kez, çocukların kendilerini, ailelerinin arzularını ön plana almaya zorladıklarını, bu yüzden de kendi yatkın-

lıklarını bastırıp zayıflattıklarını gözlemliyoruz, işte burada nevrozların kaynağını bulmak mümkündür; böyle bir durumda insan kendi bütünlüğüne ters bir karakter yapısı geliştirmek zorundadır. Çünkü tek amacı topluma hoş görünmek ve onunla uyum içinde olmaktır. Gerçek bütünlük duygusu insanın doğduğundaki özellikleri taşımasını gerektirirken yakıştırma kişilik toplumun istediği biçimde oluşmaktadır. Bu nedenle böylesi bir kişiliğe sahip olan, yani özünden kopmuş bir insan, sürekli bir doğrulanma ihtiyacı içindedir. Kendi gerçek istek ve arzularına ters yaşamasını dengeleyebilmesi için şarttır bu. Gerçek bir kişilik bütünlüğü içinde olan bir insan ise böyle dış doğrulanmalara gerek duymaz. Çünkü onun kendi hakkındaki düşüncesi, doğumuyla birlikte getirdiği kişilik yapısıyla çelişmez ve bir uyum içinde bulunur.

Bu konuda yapılan ikinci hata, çocukluk dönemi yaşantılarına aşırı önem verilmesi nedeniyle, daha sonraki olayların gereken ilgiyi bulamayışlarıdır. Freud'a göre, bir insanın karakteri yedi veya sekiz yaşında tamamen oluşur. Bu yüzden de, sonraki yaşlarda başından geçen olay ve yaşantılar önemsizdir. Deneyler, böyle bir iddianın çok abartılmış olduğunu ortaya koyar. Eğer çocuğu o yaşlarına kadar etkileyen öğeler, daha sonraki hayatında da değişmiyorsa, çocuğun karakterinin sonradan değişmeyeceği doğru olabilir. Ama Freud'un bu varsayımı, birçok durumda ortaya çıkan köklü değişikliklerin, yine öylesine köklü karakter değişmelerine yol açabileceğini hiç hesaba katmıyor. Bu duruma, çocukluklarında karşılıksız veya bedeli ödenmemiş bir sevgi, bir ilgi ve sempati bulamamış insanları örnek olarak gösterebiliriz. Öyle insanlar vardır ki, ömürleri boyunca karşılık beklemeden onları seven, onlarla ilgilenen olmamıştır. Böyle bir insan, kendini hiçbir karşılık ve bedel beklemeden seven biriyle karşılaşacak olursa kendindeki güvensizlik, korku veya sevilmeye layık olmadığı gibi karakter özellikleri birdenbire değişiverir. Ama sevginin

varlığına bile inanmayan Freud'un, kendi sınıfına özgü bir bakış açısı içinde bu gerçeği fark etmesi beklenemezdi.

Karakter değişiminin çok köklü olduğu hallerde, tam bir dönüşten bile söz edilebilir. O kişi yaşamını baştan kurabilir, değer yargılarını, beklentilerini ve dünya görüşünü tümden başkalaştırır. Çünkü yaşamına bambaşka ve çok şeyi farklı kılan bir öğe, bir bilgi, yeni bir yaşantı girmiştir. Ama eğer bu değişimle ortaya konulan yeni özellikler, o kimsenin içinde daha önceden mevcut değilse, böylesi bir büyük değişimin gerçekleşemeyeceği de açıktır. Toplumlarda yaptığımız gözlemler, çoğu kez benim düşünceme ters düşecek biçimdedir. Çünkü kimsede pek öyle bir değişiklik olduğunu göremiyoruz çoğu kez. Ama unutmamalıyız ki, karşımıza çıkan şeyler, aslında hiç de yeni sayılmaz. Karşımıza çıkan ve başımıza gelen şeyler, genellikle bulmayı arzuladığımız olaylardır. Böylece gerçekten yeni bir bilgi sonucunda, önemli karakter değişikliklerine varma şansımızı da kısıtlamış oluruz.

Bir kimsenin doğum anında ve ondan sonraki aylarda hatta ilk birkaç yıl süresince başından geçenleri ve hislerini hemen hemen hiç hatırlayamaması, konunun en güç yanını oluşturur. Normal olarak ilk hatırlanabilen izlenimler, iki ila üç yaşlarından itibaren başlar. Bu olgu, Freud'un çocukluğun ilk dönem anılarının önemini ön plana alan teorisinin de en çıkmazda olan yanıdır. O, bu zorluğu, yansıtma kavramı ile aşmaya çalışmıştır. Bazen gerçekten de yararlı olan bu yöntem, çoğu kez yetersiz kalmaktadır. Freud okulunun bu konudaki örneklerine bakacak olursak, "ilk dönem izlenimleri" diye tanımlanan şeylerin genellikle sonradan tasarlanmış ve oluşturulmuş örnekler olduğunu görürüz. Ama bu tür izlenimlere güvenmek yanıltıcı olur. Çünkü bunlar Freud'un varsayımlarına göre, biçimlendirilmiş olaylardır. Bu nedenle hemen gerçekliklerine inanmak yanlış olur. Deneysel alanda kalmak iddiasında olan psikiyatr, aslında hastasına, bu izlenimleri yaşadığını telkin eder bir role bürünmektedir. Dok-

toruna bağlı olan ve ona inanan hasta da, bir süre sonra bu olayları nasıl yaşadığını anlatmaya ve onlara inanmaya başlamaktadır. Birçok olayın notlarını okuduğumuzda bu gerçek hemen karşımıza çıkar. Hasta kendinden beklenen yapıları oluşturur ve bunları doğru olarak kabul eder. Doktorun hastasına belli yönlerde akıl vermediği durumlar da vardır. Böylesi zamanlarda, hasta doktorun kendinden bazı şeyler beklediğini hissedince onun yarattığı teorik örgüye katılmak zorunda kalır. Oysa doktorun bildiği de, bu oluşturulan teoriden başkası değildir. Eklemek gerek ki, psikiyatrın beklentileri ve ölçü taşı yalnızca teorinin doğrulanması endişesinden kaynaklanmaz. Bir diğer beklenen şey de, hastanın burjuva tasarımının "normal" kabul ettiği imaja uymasıdır. Örneğin bir kimsede özgürlük ve baskıya direnme özellikleri aşırı biçimde gelişmişse psikiyatrın bunu akıldışı bulması ve oğlun babaya karşı duyduğu Oedipus Kompleksi'nden kaynaklanan bir nefrete dayandırması beklenebilir. Böyle bir yaklaşım içinde çocuğun hem küçükken hem de büyüdükten sonra sürekli bir baskı ve yönlendirilme içinde oluşu normal sayılırken özgürlük tutkusunun akıldışı sayılması saçmadır.

Son olarak konuyu karmaşıklaştıran ama bugüne kadar üzerinde pek durulmamış olan bir öğeye daha değinmek istiyorum: Çocuk ile ebeveyn arasındaki ilişki hep tek yönlü olarak görülmüş ve yalnızca ebeveynin çocuğu etkilediği söylenegelmiştir. Genellikle dikkatlerden kaçan nokta ise çocukların da anne ve babalar üzerinde etkili olup onları değişime zorlayabilecekleri gerçeğidir. Ebeveynin çocuğa karşı bir isteksizlik ve soğukluk duyabilmeleri de mümkündür. Hatta yeni doğmuş bir bebeğe bile yönelebilecek olan bu ilgisizlik, çocuğun istenmediği halde dünyaya gelmesinden veya ebeveynin yıkıcılık, sadistlik gibi özellikler taşımasından doğabilir. Ya da bunun nedeni, ana ve baba ile çocuğun karşılıklı ilişkilerinde bir uyumun olmamasıdır. Bazı anne ve babalar çocuklarla olan ilişkilerini, yetişkinlerle olan ilişkilerine ben-

zetir ve onlardan ayıramazlar. Bu nedenle çocuğa da yetişkin bir insana davrandıkları gibi davranırlar. Çocuğun kendine özgü oluşu ve kendi dünyasında yaşaması onları rahatsız edince, çocuk sevilmediğini hemen hisseder. Bazı durumlarda da çocuk, ebeveynin kendi hallerinde oluşlarından rahatsız olur. Ama o zayıf taraf olduğu için, bu duygu ve davranışları nedeniyle maddi ve manevi biçimlerde cezalandırılır.

Çocuk ve annenin içinde bulunduğu durum da ilginçtir. Anne çocuğa bakmak, onu beslemek durumundayken çocuk da anneyi kabul etmek zorundadır. Birbirlerini pek sevmeseler bile, bu durumu sürdürmeleri gerekir. Anne kendi doğurduğu çocuğunu sevemediğini anlayacak olursa, büyük bir vicdan baskısı altına girer. Böyle bir durumda iki taraf da istemedikleri bir beraberliğe girdikleri için birbirlerini cezalandırmaya başlar. Anne, çocuğu sevdiğine kendini inandırır ya da onu seviyormuş gibi görünür, bir yandan da içindeki gizli sevgisizliği tatmin için üzeri örtülü biçimlerde cezalandırmaya girişir. Çocuk da annesini sevdiğini değişik biçimlerde gösterir çünkü tüm yaşamı ve gelişimiyle ona bağlıdır. Böyle bir durum, oldukça karışık sonuçlara yol açar. Çocuk bunu dolaylı bir yolla, sürekli isyan ederek dile getirir. Anneler ise bu türlü çatışmaların varlığından bile haberdar olmak istemezler. Çünkü onlar için en utanılacak şey, insanın kendi doğurduğu çocuğunu sevememesidir.

III. BÖLÜM

FREUD'UN
RÜYA YORUMU TEORİSİ

1

Rüya Yorumu Buluşunun Büyüklüğü ve Sınırları

Freud nevroz teorisini geliştirip psikanaliz tedavi yöntemini bulmamış olsaydı bile, rüya yorumu sanatını ortaya çıkarması nedeniyle, bilim tarihinin en önde gelen isimlerinden biri olurdu yine de. İnsanlık var olduğundan beri, rüyaları yorumlama çabaları süregelmiştir. Sabah kalkınca uykuları sırasında gördükleri birtakım garip olayları hatırlayan insanların, bu çabalarını doğal karşılamak gerekir. Rüya yorumu için bir yığın yöntem geliştirilmiştir. İşin içine çok sayıda batıl inanç ve akıldışı etken girmiş olsa da, bu yöntemlerden birçoğu, rüyaların anlaşılması konusunda büyük katkılar yapmışlardır. Bu alanda en iyi özdeyişi Talmud'da buluyoruz: "Yorumlanmayan rüya, açılmamış mektup gibidir." Rüya, kendimize yönelttiğimiz bir mesajdır. Kendimizi anlamamız ve daha iyi tanımamız için bu mesajı çözümleyip kavramamız gerekir. Rüya yorumlarının bu uzun tarihi içinde, konuya sistematik ve bilimsel bir temel kazandıran ilk insan Freud olmuştur. Bizlere, kullanmasını öğrendiğimiz zaman her rüyayı anlamakta yararlanabileceğimiz somut araçları sunması, onun buluşunun önemini artırmıştır.

Rüya yorumlamanın önemini küçümseyemeyiz. Bu yorum bize içimizde var olan ama uyanık durumdayken farkına varamadığımız duygu ve düşüncelerimiz hakkında bilgi verir. "Rüya yorumu, ruh dünyasının bilinmeyen yönlerinin tanınmasında bir Kral Yolu'dur (Via Regia)" (Freud, 1900 a, s. 613).

Ayrıca rüya yaratıcı bir eylemdir. Ortalama insanlar bile, uyanıkken hiç fark edemedikleri yaratıcı yönlerini rüyalarda görür ve tanırlar. Freud'un ortaya çıkardığı gerçeklerden biri de, rüyada sansür olgusunun varlığıdır. Rüyalar yalnızca bilinçdışı güdülerin bilince çıkması biçiminde anlaşılmamalıdır. Rüyada beliren sansür, rüyanın gerçek anlamını değiştirir. Sanki bir perde arkasında yer alan bu sansür olgusu, gizli düşüncelerin ancak yeterince örtülüp maske taktıkları zaman bilincin sınırlarını geçmesine izin verir.

Bu anlayış biçimi Freud'u, çocuk rüyaları dışındaki tüm rüyaların değiştirilip saptırılmış olduğu inancına götürmüştür. Bu nedenle, rüyaları yorumlayarak onların gerçek anlamlarını bulma işi de insanlara düşer. Freud'a göre insan, uykusu sırasında çoğu cinsel olan birçok güdü ve isteğin etkisi altındadır. Eğer uykuda bunların tatminini ve doyurulmasını gerçekleştiremezse uyandığında, daha gerçek tatminler aramaya yönelir. Freud'a göre rüyalar, cinsel arzuların üstü örtülü bir biçimde giderilmesine yarar. Rüyayı, bir isteğin tatmini olarak anlamak, Freud'un bu konudaki en önemli buluşudur. Onun bu teorisine karşı ileri sürülen düşüncelerden biri de, rüyalarda görülen kâbuslar olmuştur. "Göreni rahatsız eden ve sık sık uykudan uyanmasına yol açan böyle rüyaları, nasıl olup da isteklerin tatmin edilmesi biçiminde anlayabiliriz?" diye sorulmuştur. Ama Freud'un buna verilecek cevabı hazırdır: "İçimizde sadist ve mazoşist arzular da vardır. Rüya, bunların tatmin edilmesi amacına yönelik olabilir. Ama bu gizli eğilimlerinden haberi olmayan insanın bilinçli benliğinin, bunlardan ürkmesi ve korkması son derece doğaldır."

Freud'un rüya yorumu anlayışı, teorisinin diğer bölümleri ile mükemmel bir biçimde uyuşur. Varsayımlarının etkisi altında kalmamak da mümkün değildir. Ancak onun cinsellik konusundaki düşüncelerine katılmayan biri, teorinin bazı eksikliklerini dile getirebilir. Örneğin rüyaların, yalnızca arzuların çarpıtılmış bir ifadesi ve tatmin arayışı olmadığı ileri sürülebilir. Belki de rüyalar farkında olmadığımız bazı duygu, düşünce, korku ve arzuların, kendilerini bize belirtecek kadar önem kazandıkları durumlarda ortaya çıkmalarıdır. Yani yaşantımız açısından önemli olacak derecede gelişen bu eğilimlerimiz, artık uykuda bile belirecek, ortaya çıkacak ve bize kendilerini tanıtmayı bu yolla gerçekleştireceklerdir.

Yaptığım araştırmalar bende şu izlenimi uyandırdı: Birçok rüya, herhangi bir arzuyu içermekten çok, kişinin kendi durumu ya da başkaları hakkındaki düşünce ve yargılarını ortaya koyar. Bu fonksiyonun doğruluğunu anlayabilmek için öncelikle uyku durumunun özel niteliğini araştırmak gerekir. Uyurken insan, varlığını dış tehlikelere karşı koruyabilmek için çalışma ya da karşı koyma çabalarından sıyrılır. (Bizi uyandırabilecek olan, ancak çok büyük ve doğrudan bir tehlike durumudur). Artık üzerinde toplumsal "gürültünün" baskısı yoktur. Yani toplumun hasta düşünceleri, her kafadan bir ses çıkması ve oluşturulan toplumsal saçmalık bizi rahatsız etmez. Belki de uykunun, insanın gerçekten özgür olduğu tek durum olduğunu söyleyebiliriz. Bunun iki sonucu vardır: Uyku durumunda dünyayı öznel bir gözle görürüz. Uyanıkken ise dünyaya ve olaylara onları etki altına alıp aşmamızı gerçekleştirebilecek bir nesnellikle yaklaşırız. Rüyada ateş sembolü sevgiyi veya yıkıcılığı gösterir ama her iki biçimde de bu, ekmek pişirmek için kullandığımız ateşten farklıdır. Rüya dili şiirseldir ve burada evrensel sembollerle konuşulur. Evrensel sembollerin örneklerini hemen her kültür ve destanda bulmak mümkündür. İşte uyku durumunda oluşun, ikinci sonucu da budur. Bu evrensel dil, tıpkı şiir ve sanat gibi in-

sanların geliştirdiği bir şeydir. Rüyada dünyayı, ondan bazı şeyler elde etmek veya onu değiştirmek amacı ile görmemiz gerektiği gibi değil de, onun bizim için ne anlama geldiğinin şiirsel bir biçimde ifadesi olarak görürüz.

Freud'un rüya olayına bu şekilde bakabilmesi, kişiliğinin özel durumu nedeniyle mümkün değildi. Freud sanatsal ve şairce yönlerden uzak olan, tam rasyonalist (akılcı) bir kişiydi. Bu nedenle hem şiirlerde hem de rüyalarda dile gelen sembolik anlatımın farkına varamamıştı. Onun için bir sembol ya cinsel kökenliydi (ki bu alanda sembolik yorum için geniş imkânlar vardır) ya da çağrışımlar sonucunda doğan bir şeydi.

Buradaki ilginç çelişki, Freud gibi akıldışı, bilinmeyen ve sembolik olguların çözümünde uzman olan birinin, sembollerin anlamları konusunda bu denli anlayışsız kalması olayıdır. Bu çelişki, özellikle anaerkil toplumların bulucusu ve büyük sembol yorumcusu Johann Jakob Bachofen ile Freud'u karşılaştırdığımızda iyice gün ışığına çıkmaktadır. Bachofen'a göre tüm dalları ile bir sembol, sözlerle anlatılıp dile gelen şeylerin çok üzerinde bir zenginlik ve derinliğe sahiptir. Bachofen'in bir sembolü yüzlerce değişik biçimde yorumlayabilmesine rağmen Freud, örneğin bir yumurta sembolüne, büyük bir ihtimalle "cinsel hayatın bir yanı" anlamını yakıştırırdı. Freud teorisinde rüyaları yorumlayabilmek için rüyanın çeşitli bölümlerine ilişkin bir sürü çağrışıma gerek duyulur. Bu yorumun sonunda da, bunca çabayı gösterdikten sonra çoğu kez başlangıçta bildiğimizden pek de fazla bir şey öğrendiğimiz söylenemez.

2

Rüya Yorumunda Çağrışımların Rolü

Freud yönteminde çağrışımların rolünü daha iyi belirtmek için şimdi bir rüya ve onun yorumunu örnek olarak vereceğim. Rüyayı Freud kendisi görmüştür ve yorumunu yapan da kendisidir (Freud, 1900 a, s. 175-180).

Bir botanik monografi rüyası:* Bir bitki üzerine bir monografi yazmışım. Kitap önümde duruyor ve üzerinde renkli bir tablo bulunan bir sayfayı çeviriyorum. Her kitapta konusu olan bitkinin kurutulmuş bir örneği de bulunmakta.

Yorum: Öğleden önce bir kitapçının vitrininde *Siklamen Cinsi* adlı yeni bir kitap görmüş ve "herhalde siklamen üzerine bir monografi bu" diye düşünmüştüm.

Siklamen, karımın en sevdiği çiçektir. Çoğu kez ona istediği bu çiçekleri götürmediğim için kendime kızmışımdır. Çiçek götürme olayı aklıma bir hikâye getiriyor. Bunu arkadaş çevrelerinde anlatır ve unutmanın bilinçdışı bir amaca hizmet ettiği tezimi, bu hikâye ile doğrulamaya çalışırdım. Unutulan şeyin gizli nedenini de bu yolla bulmak mümkündü. Her doğum gününde kocasından bir demet çiçek almaya alışmış bir kadın, yine böyle bir günde, çiçeklerin unutulmuş olduğunu

* Tarih, bilim ve benzeri alanlarda özel bir konu üzerinde yapılan araştırma. (çev.)

görünce ağlamaya başlar. İşten gelen kocası durumu anlayamaz ve karısı bunu ona açıklayınca şaşkına döner, unuttuğunu söyler, özür diler. Ama kadın bir türlü sakinleşememektedir. Artık kocasının onu sevmediğini söyleyip ağlamaya devam eder. Bu kadın iki gün önce karıma rastlamış ve ona beni sormuş. Çünkü daha önceki yıllarda hastam olmuştu.

Bir not daha: Ben 1884 yılında Coca bitkisi üzerine monografiye benzer bir yazı yazmıştım. Bu yazım, K. Koller'in dikkatini kokainin anestezi etkisi üzerine yöneltmesini sağlamıştı. Alkaloit'in bu yolda kullanılabileceğini belirtmiş ama konuyu fazla da derinlemesine işlememiştim. Rüyayı gördüğüm günün öğleden öncesinde, kokain üzerine düşündüğümü hatırladım birden. (Rüyanın yorumu o gün akşam gelmişti aklıma.) Eğer Glaukom adlı göz hastalığına tutulacak olursam, Berlin'e gider ve orada arkadaşım Fliess'in tavsiye edeceği bir doktora ameliyat olurum diye düşünmüştüm. Bu ameliyatı yapacak olan doktor belki de, kokain uygulanışından beri ameliyatların ne denli kolaylaştığını söyleyecekti. Ama bilmediği şey, bu buluşta benim de katkım olduğuydu. Sonra bir doktor için meslektaşlarının doktorluk emeklerine ihtiyaç duymanın hiç de hoş bir şey olmadığı geldi aklıma. Olağan bir kişi gibi beni tedavi eden doktora ücretini verme düşüncesi garip geliyordu bana.

Uyanık halde gözlerimin önüne gelen bu hayallerin ardında, bir eski anının gizlendiğini fark ettim birden. Koller'in buluşundan kısa bir süre sonra babamın Glaukom hastalığına yakalandığını ve bir göz doktoru olan Dr. Königstein'ın onu ameliyat etmiş olduğunu hatırladım. Dr. Koller kokain anestezisini uygulamış ve bu olayda, kokainin anestezide kullanılması buluşuna katılan üç kişinin de beraber olduklarını belirtmişti. Kendisi, Dr. Königstein ve ben.

Birkaç gün önce, Dr. Koller'in öğrencileri ve deney merkezi yönetim kurulundan, hocalarının jübilelerini kutladıklarını bildiren bir davetiye gelmişti. Orada kokainin anestezi

aracı olarak kullanılmasını bulanın, Dr. Koller olduğu belirtiliyordu. Olaylar birbirine bağlanıyordu kafamda. Rüyayı görmemden bir akşam önce Dr. Königstein'la beraberdim. Onunla evine kadar yürümüş ve beni çok etkileyen bir konu üzerinde konuşmuştuk. Evin girişinde dururken yanında genç karısıyla beraber Prof. Gaertner gözükmüş ve ben de, onların birbirlerine ne kadar yakıştıklarını söylemekten kendimi alamamıştım. Prof. Gaertner az önce sözünü ettiğim kutlama programı dergisinde yazısı olanlardan biriydi. Doğum gününün unutulmasına çok üzülen bayan L.'nin adı da, Dr. Königstein'la yaptığımız konuşmada bir başka konu içinde geçmişti.

Rüyanın içeriğindeki diğer öğeler için hangi anıları bulabileceğimi düşünmeyi sürdürdüm. Bitkinin kurutulmuş bir örneğinin kitapta ek olarak bulunması, bana *Herbaryum*'u* hatırlatmıştı. Lisedeyken bir gün lise müdürü son sınıf öğrencilerini çağırmış ve okulun Herbaryum'unu, incelemek ve temizlemek amacıyla öğrencilere bırakmıştı. Küçük kitap kurtçukları bulmuştuk o zaman. Ama bana nedense pek güvenmeyen müdür, incelemem için oldukça az miktarda yaprak vermişti. Botaniğe pek ilgim yoktu. Bir keresinde sınavda turpgiller türünden bir bitkiyi tanımlamam gerekiyordu ama başaramamıştım bunu. Turpgillerden bileşikgillere, oradan da enginar çiçeğine geçmiştim düşüncelerimde. En sevdiğim çiçekti bu ve karım benden daha asil davranarak eve hep bu çiçekten alırdı.

Yazdığım monografiyi önümde görmem: Dostum Fliess Berlin'den bana geçenlerde "Rüya kitabınla çok ilgileniyorum, sanki önümde açık duruyor ve yapraklarını çeviriyormuşum gibime geliyor," diye yazmıştı. Ah, bir de ben onu bitmiş olarak önümde görebilseydim çok sevinecektim.

---

* *Herbaryum:* Kurutulmuş bitki koleksiyonunun saklandığı oda veya yer. (çev.)

Önümde katlanmış olarak duran renkli tablo: Tıp öğrencisiyken monografi kitaplarına ve onlardan öğrenmeye çok meraklıydım. Kısıtlı maddi imkânlarıma rağmen renkli tablolarına bayıldığım bir sürü tıp kitabım, monografim olmuştu. Bu kapsamlı öğrenme arzumla da gurur duyuyordum. Kendim kitap yayımlamaya başlayınca, bu türlü tablolardan, çizdiğim grafikler ve tablolar için yararlanır oldum. Buna, zamanını hatırlayamadığım bir çocukluk anım da ekleniyor. Beş yaşındaydım. Babam bir gün bana ve üç yaşındaki kız kardeşime bir şaka yapmak istemiş. Renkli tablolarla dolu (İran'a yapılan bir geziyi anlatan) bir kitabı parçalamamızı söylemişti. Eğitim açısından hiç de savunulamayacak bu tutum, bizi o kitabı bir enginar gibi yaprak yaprak soymaya yöneltmişti. İlginçtir, o dönem anılarından aklımda kalan yalnızca budur. Daha sonra öğrenci olunca bende kitap toplama ve onlara sahip olma tutkusu başladı. (Monografilerden öğrenme isteğinin benzeri olan ve rüyalarda da siklamen ve enginar çiçekleri biçiminde ortaya çıkan eğilimlerimle paralel olarak.) Bir kitap kurdu olmuştum sanki. Bu tutkumu, hep o çocukluk yıllarındaki anıma bağlamışımdır. Veya başka bir deyişle, o olay bende, sonradan ortaya çıkan kitap düşkünlüğünü yaratan bir "bastırılmış anı" idi. (Bu konuda bastırılmış anılarla ilgili çalışmalarımla karşılaştırın, Freud, 1899 a.) Bu arada, tutkuların insanları kolayca acılara sürükleyebileceğini de öğrenmiştim. On yedi yaşımdayken, kitapçıya sürekli artan borçlarımı nasıl ödeyeceğimi bir türlü bilemiyordum. İşte Dr. Königstein'la rüyayı görmeden bir gün önce yaptığım konuşmada da aynı konuyu, benim tutkularımı ve sevdiğim şeylere fazlaca düşkün olmamı işlemiştik.

Burada belirtmek istemediğim bazı nedenlerden ötürü rüyayı yorumlamaya devam etmeyeceğim. Yalnızca çözümü gerçekleştirebilecek yolu belirtmekle yetinmek en iyisi. Rüyamı yorumlarken Dr. Königstein'la yaptığım konuşma aklıma gelmişti. Onunla nelerden bahsettiğimize değinirsem rüyanın

anlamı iyice açığa çıkacak. Tüm başlanmış düşünceleri; karımın ve benim sevdiğimiz şeyler, ameliyattan korkmam, kokain, monografi merakım, botaniğe ilgimin azlığı gibi açık kalan konuları böylece bir sonuca bağlamak niyetindeyim. Rüya kendimi savunma ve hakkımı arama biçiminde oluşmuş. Kısaca, ben kokain üzerine değerli ve başarılı denemeyi yazmış adamım. Tıpkı öğrencilik yıllarımda kendimi çalışkan biri olarak tanıtmak isteyişim gibi şimdi de, bununla demek istiyordum ki: "Ben kendime güvenebilirim ve bunda da haklıyım."

Rüya yorumunu sürdürmek anlamsız. Amacım, bu örnek üzerinde bir gün önceki olayların rüyanın içeriğiyle olan ilişkilerini incelemek ve göstermekti. Rüyanın göründüğü biçimde yorumlanışında, yalnızca tek bir olay ile arasında bağlantı kurmak mümkün olmuştu. İncelemeyi yaptıktan sonra onunla ilgili bir diğer olay daha aydınlık kazanıyor. Rüyanın ilk kaynağı, vitrinde gördüğüm, başlığını şöyle bir okuduğum ve içeriğinin ilgimi çekmediği bir kitaptı. İkinci olay ise önemli psişik bir değer taşıyor. Bir göz doktoru olan arkadaşımla bizi ilgilendiren konular üzerinde konuşmuştuk. İçimdeki eski anılar uyanmış ve onlara bağlı birçok düşünce gelmişti aklıma. Ayrıca konuşmamız, tanıdık dostların gelmesiyle yarıda kesilmişti.

Freud'un bu rüya yorumunu yorumlarsak ne çıkar karşımıza? Freud rüya ile ilgili birçok çağrışımı anlatıyor: Doğum gününde kocasının çiçek getirmeyi unuttuğu genç kadının şikâyetlerini, Dr. Karl Koller'in dikkatini kokainin anestezi özelliği üzerine yöneltmesini sağlayan "koka bitkisi" adlı denemesini, kurutulmuş bitkinin kendine okul günlerini hatırlattığını, monografiyi önünde açılmış dururken görünce Fliess'in birkaç gün önce yazdığı mektubun aklına geldiğini, katlanmış duran renkli tabloların kendinin de böyle tablolar hazırladığını ve kitap alma tutkusunu düşündürdüğünü, son olarak da Dr. Königstein'la yaptığı konuşmayı.

Bu rüyayı böyle yorumlamakla Freud'un kişiliği hakkında neler öğrendiğimizi soracak olursak korkarım "hiçbir şey" demek zorunda kalacağız. Aslında rüya oldukça açık ve Freud'un kişiliğini tanımamıza yardım edecek nitelikte. Çiçek sevginin, Eros ise arkadaşlık ve sevincin sembolüdür. Peki, Freud sevgi ve sevinci ne hale sokuyor? Onun gözünde bunlar bilimsel araştırmanın nesneleri olmuşlardır. Çiçekten sevgi ve sevinç anlamını uzaklaştırıp onu kurutulmuş biçimde ele alır ve bir bilimsel araştırma konusu yapar. Bu, Freud'un tüm yaşamı için karakteristik bir özelliktir. O, sevgiyi (ya da kendi deyimi ile cinselliği), bilimsel araştırmanın bir nesnesine dönüştürmüştür. Oysa sevgi, insana özgü bir deney ve yaşantıdır. Onu başka türlü ele almak, hem kuru bir çiçek haline getirir hem de gerçek anlamıyla kavranmasını imkânsızlaştırır. İşte Freud'un rüyasında apaçık dile gelen şey, sevginin insana özgü bir canlılık olmaktan çıkarılıp bilimsel bir nesne oluşunun anlatılmasıdır.

Ama Freud art arda bir sürü çağrışımı sıralayarak, hiçbir sonuca varmamayı başarır. Böylelikle rüyanın gerçek anlamı gizlenmiş olur. Bu rüya, birçok benzeri gibi, Freud'un gerçek anlamını görmek istemediği için bir sürü çağrışım yolu ile bunu gizlediği rüyalarına tipik bir örnektir. Freud'un sonsuz çağrışımlarla rüyaları yorumlama yöntemi, çoğunlukla, rüyalarının gerçek yüzlerini görmek istemeyişinden doğan bir direnç olarak karşımıza çıkmaktadır.

3

Freud'un Kendi Rüya Yorumunun Sınırları

Şimdi nakledeceğim rüya, bir önceki rüya yorumunda olduğu gibi sonsuz çağrışımların yoğunlaşması biçiminde değildir. Burada çağrışımların kullanılışı daha basit olarak gerçekleşir, işin ilginç yanı, Freud'un böylesine apaçık bir olayın yorumuna ısrarla karşı çıkmasıdır. Şöyle yazar (1900 a, s. 142-147):

"1897 ilkbaharında, bizim üniversitenin iki profesörünün bana Ekstra Ordinaryüs Profesör (*professor extraordinarius)** unvanı verilmesi için bakanlığa başvurduklarını öğrendim. Bu haber bana büyük bir sürpriz olmuştu. Çünkü kişisel ilişkilerimiz içinde, kendilerinde hiç de böyle bir izlenim uyandırmayan bu iki büyük adamın, bu davranışları çok sevindirmişti beni. Ama yine de, bu olaya büyük ümitler beslememem gerektiğini öğütledim kendime. Bakanlık, son yıllarda bu tür başvuruların birçoğunu cevapsız bırakmıştı ve benden hem meslek hem de tecrübe bakımından daha ileri olan birçok meslektaşımın bu unvanı yıllardır boşuna beklediğini biliyordum. Benim daha iyi bir sonuç beklemem için hiçbir neden

* Alman sisteminde dışarıdan atanmış profesör. (ed.)

yoktu ve bir olumsuz cevap halinde fazla üzülmemeye karar vermiştim. Büyük ihtirasları olan bir insan değilim. Hem böyle bir unvan almaksızın da doktorluk mesleğimi başarı ve memnuniyetle yürütüyordum. Böyle söylemekle mütevazılık yapmıyorum. Yani amacım, çok yüksekte oldukları için erişemediğim üzümleri, ekşi olarak tanımlamak değil.

Bir akşam R. adlı meslektaşım beni ziyarete geldi. Uzun süredir, kendini toplumumuzdaki hastaların gözünde yarıtanrılığa yükseltecek olan profesörlük unvanının verilmesini bekliyordu. Ayrıca sık sık bakanlığı ziyaret ederek işinin çabuklaştırılması yolunda ilgi ve istek de gösteriyordu. Böyle ziyaretlerinin birinden sonra bana uğramıştı ve anlattığına göre, yetkilileri artık köşeye sıkıştırmıştı. Onlara "İşinin geciktirilmesinde bazı mezhepsel sorunların mı etkili olduğunu?" sormuştu* ve cevap olarak da "Ekselanslarının bazı çağdaş akımlar karşısında biraz çekingenleştiğini" almıştı. Evet, benim durumum da buna benziyordu. Çünkü aynı mezhepsel sorunlar benim için de geçerliydi. Bu, benim aşırı derecede umutlanmamı ve beklentiler içine girmemi önlüyordu.

Bu ziyaretin sabahına karşı, biçimsel açıdan oldukça ilgi çekici olan şöyle bir rüya gördüm. İki düşünce ve iki ayrı resimden oluşan bu rüyada, her düşünceye ayrı bir metin düşüyordu. Aşağıda rüyamın yalnızca birinci bölümünü ele alacağım çünkü ikinci bölümün rüyanın mesajı ile doğrudan bir ilişkisi yok.

I. Dostum olan R. amcamdır ve ben de ona büyük bir yakınlık ve sevgi duymaktayım.

II. R.'nin yüzünü biraz değişmiş bir biçimiyle önümde görüyorum. Sanki aşağıya doğru çekilip de uzatılmış gibi. Bu uzun yüzü çevreleyen sarı sakal ise iyice belirgin.

* *Age.* s. 199. Fliess'e 11 Mart 1901'de yazdığı eğlenceli bir mektupta Freud (Freud, 1950, s. 366 ve sonrası) bu kitabı yayımladıktan iki yıl sonra profesörlük unvanını nasıl aldığını anlatır.

Sonraki düşünce ve resmi burada atlıyorum.

Bu rüyanın yorumu şöyledir: Sabah aklıma gelince güldüm ve bunun saçma bir rüya olduğunu düşündüm. Ama bütün gün boyunca da bu rüya aklımdan çıkmadı ve akşama doğru kendi kendime, "Hastalarından biri sana gelip saçma bir rüya gördüğünü söyleseydi sen onun bu rüyanın ardında bir şeyler gizlemek istediğine inanır ve bunu bulmaya çalışırdın. Kendine de aynı yöntemi uygulasana. Senin bu saçmalık tabirin, içindeki bazı şeylerin rüyaya direndiğini gösterir. Engelleme ve aldatma kendini," dedim ve rüyayı yorumlamaya çalıştım.

"R. amcamdır" ne demek acaba? Benim Josef adlı bir tane amcam olmuştu. (Burada, uyanık haldeyken hafızamın analiz amaçları açısından nasıl da kısıtlandığını fark etmek garip doğrusu. Tam beş tane amcam olmasına rağmen ben bunlardan yalnızca birini sevip yüceltmiştim gözümde. Ama rüyaya direnmeyi aştığım şu sırada, rüyada beliren amcam, benim tek amcamdı diye düşündüm.) Onun başından da bir yığın tatsız olay geçmişti. Bundan otuz yıl kadar önce, para kazanma hırsı ile kanuna karşı gelip hüküm giymişti. Bu olayın sıkıntısından kısa sürede saçları beyazlayan babam, Josef'in hiçbir zaman kötü bir insan olmadığını ama kafasının biraz az işlediğini söyler dururdu. Dostum R. eğer amcam Josef' in yerindeyse R.'nin aklı az işliyor demek istiyor olmalıyım ki. İnanılır gibi değil, ayrıca da çok ayıp. Ama rüyadaki yüz, o uzun ve sarı sakallı çizgileriyle amcamın yüzüydü. Halbuki dostum R. oldukça esmerdi, sakalı da esmerlerde yaşlanmaya gidişte beliren özellikleri taşıyordu. Önce kızıl, sonra açık kahverengi ve en sonunda da beyaz. İşte R.'nin sakalı da, kendiminkilerde de üzülerek fark ettiğim gibi, bu aşamada bulunuyordu. Rüyada gördüğüm, hem amcam Josef' in hem de R.'nin yüzüydü aynı anda. Bu, Galton'un ailesel benzerlikleri saptayabilmek için aynı plaka üzerine birçok resim almasından oluşan, karışık bir resme benziyordu (1907, s. 6 ve 221

sonrası). Yani R.'nin de amcam Josef gibi kafasının az işlediği motifi şüphe götürmez bir biçim alıyordu.

Pek de hoşuma gitmeyen bu ilişkiyi hangi amaçla kurduğumun daha farkında değildim. Çünkü amcam suçlu bir kimseydi. Ama R. bir seferinde bir talebesini yere fırlatmanın dışında, geçmişi tertemiz bir insandı. Acaba bu benzerliği mi konu ediyordum? Ama bu komik olur artık. O anda aklıma bir başka arkadaşım olan N. ile aynı konu üzerinde yaptığımız konuşma geliyor. Sokakta gördüğüm N. profesörlüğe aday gösterilen ama bu unvana ulaşamayanlardan biriydi. Benim de teklif edildiğimi duymuş ve beni kutluyordu. Buna karşı çıktım ve "bu olayın ikinci bölümünü şahsen yaşamış biri olarak bu şakayı yapmanız gereksizdi" dedim ona. Ama N. "Orası hiç belli olmaz. Benim özel bir durumum vardı. Bir zamanlar mahkeme önüne çıkmak zorunda kaldığımı biliyor musunuz? Aslında bu adice bir şantaj denemesi idi. Sonrasında beni şikâyet eden kadının ceza görmesine yine ben engel olmuştum. Belki de bakanlıkta, bana unvanı vermemek için bu olayı söz konusu etmişlerdir. Ama siz tam lekesizsiniz." İşte bir suçlu kişi vardı karşımda ve aynı anda rüyamın yorumu da belli olmuştu kafamda. Amcam Josef, bu iki meslektaşımı sembolize ediyordu. Biri az akıllı, diğeri ise suçlu olmaları nedeniyle profesörlük unvanına ulaşamamışlardı. Böyle bir kişileştirmenin ne işime yarayacağını da biliyordum şimdi. Eğer R. ve N. "mezhepsel sorunlar" yüzünden bu unvana layık görülmüyorlarsa benim de hiç umutlanmamam gerekiyordu. Ama bu durumu başka nedenlerle açıklamayı başarırsam unvanıma ulaşma ümidim zedelenmeden kalabilirdi. Rüyam bu yönde gelişmişti: R.'yi az akıllı, N.'yi ise suçlu kılarak benim onlardan ayrılmamı sağlıyordu. Böylece R.'nin getirdiği moral bozucu habere de aldırmamam gerekecekti çünkü rüyama göre "mezhepsel sorunlar" bir engel sayılmayacaktı.

Rüya üzerinde daha sonra da düşünmeye devam ettim. İki değerli meslektaşımı böyle rahat örneklerle suçlayarak, kendime profesörlük yolunu açmak, beni rahatlatmamıştı. Bilinçli durumda, rüyamda beni üzen bu sembolleri reddedebilir oluşum, yani R.'nin aklı az işleyen biri olduğuna ve N.'nin o şantaj olayına karşı çıkabilmem, bana az da olsa huzur veriyordu. Rüyanın vurgulamak istediği, benim olayı böyle görmek isteyişimden başka bir şey değildir. Yani rüyam, isteklerimin doğrultusunda ve olayı görmek istediğim biçimde belirmiştir. Ama yine de bu rüyaya bitmiş gözüyle bakamayız.

Rüyanın bir bölümünü hiç yorumlamadığımı fark ettim birden. R.'nin amcam olduğunu gördükten sonra ona karşı büyük bir sevgi ve yakınlık hissetmiştim. Peki ama bu duygu nereden geliyordu? Çünkü amcam Josef'e karşı hiçbir zaman böyle duygularım olmamıştı. Dostum R.'yi ise yıllardır sever ve sayarım. Ama rüyadaki kadar aşırı bir sevgi ve ilgiyi ona gidip anlatsam, herhalde çok şaşırırdı. Rüyada ona karşı beliren bu sevgi ve ilgi, bence gerçekdışıydı, fazlaydı ve abartılıydı. Ama aynı biçimde, rüyada amcamın kişiliği ile birleşerek beliren kişisel yetenekleri konusundaki düşüncelerim de, ters yönde aşırıydı ve yine abartılmıştı. Böyle bakınca, olay yeni boyutlar kazanıyordu. Rüyada ortaya çıkan o sevgi ve ilgi özelliği, gerçekte rüyayla doğrudan bağlantılı değildir. Daha çok, rüyanın yorumlanması bilgisine karşı, onu örtüp gizleyici bir rol oynamaktadır. Rüyayı yorumlamadan önce içimde buna karşı nasıl bir direnç duyduğumu ve onu bir saçmalık olarak nitelemek eğiliminde olduğumu hatırlıyorum. Kendi psikanalitik deneylerimin sonucunda biliyorum ki böyle bir davranış bilgi edinme açısından değil de yarattığı heyecan yönünden önemlidir. Küçük kızım, canı elma istemediği zaman ona elma verilirse hiç ısırmadan elmanın ekşi olduğunu ileri sürebilir. İşte hastalarım da böyle küçük çocuklar gibi davranırsa onların gizleyip bastırmak istedikleri bazı şeyler oldu-

ğunu anlarım. Aynı olay, şimdi benim rüyam için de geçerli. Yorumunda hoşuma gitmeyen ve beni rahatsız eden bazı şeyler olduğu için onu yorumlamaya girişmek gelmiyordu içimden. Yorumu tamamladıktan sonra bu karşılaşmak istemediğim gerçeğin ne olduğu da çıktı ortaya: R.'nin, aklı az işleyen biri olduğu iddiasıydı beni rahatsız eden. R.'ye duyduğum o aşırı sevgi ve ilgi ise bu ürpertim ve bu karşı koyuşum ile bağlantılıydı. Rüyamın gerçek içeriği bu noktada tanınmaz hale gelip karşıtı bir biçime dönüşüyor. Yani rüyada beliren o aşırı ve abartılmış ilgim, rüyadaki rahatsızlığı örten bir maskedir. Ya da başka bir deyişle, bu dönüşüm olayı, kararlıca yapılan bir tanınmazlaştırma işlemidir. Rüyadaki düşüncelerim R.'ye bir hakaret anlamı taşıyorlardı ve benim bunu fark etmemem için de rüya tersine dönüyor, ben ona aşırı bir ilgi duyuyormuşum biçimine bürünüyordu.

Bu, genel geçerliliği olan bir bilgidir. Üçüncü bölümdeki "rüya isteklerin gerçekleşmesidir" örneklerinde de gösterildiği gibi, bazı rüyalar üstü kapalı birer 'istek gerçekleşmesi'dir. Bir isteğin üstü örtülü olduğunda, mutlaka o isteğe karşı bir direnme eğilimi görülür. Bu direnç nedeniyle de söz konusu istek kişiye kendini ancak tanınmayacak bir görüntü altında sunar. Sosyal yaşamdan da anlattığım bu psişik olaya benzer örnekler bulabiliriz. Biri güçlü, diğeri de bu güce saygı duyup itaat etmek zorunda olan iki insandan daha zayıf olanı, kendi psişik süreçlerini gizleyip bastırmak zorundadır. Örneğin her gün birbirimize karşı nazik oluşumuz da böyle bir davranıştır.

Freud rüyasını doğru biçimde yorumluyor: Dostu R.'yi amcası olarak görmesi, R. açısından alçaltıcı bir tutumdur. Çünkü amca Josef'in suçlu bir kişi olduğu biliniyor. Freud rüyayı basit çağrışımların yardımı ile R. ve N. adlarındaki meslektaşlarıyla karşılaşmalarına dayanarak açıklamaya çalışıyor. R. aklı zayıf, N. ise bir suçlu olduğundan, profesörlük unvanına ulaşamamışlardır. Her ikisinin de Yahudi olmalarının önemsizliği vurgulanıp bir Yahudi olan Freud'un da

bu özelliğine rağmen profesör olabileceği umudunun canlı kalması sağlanıyor böylelikle. Bu arada, rüyasını yorumlamamak konusunda içinde duyduğu direnci belirten Freud, "nezaket" nedeniyle rüyalarının yorumlarını hafifçe değiştirdiğini de söylüyordu. Freud burada, profesör olmaya duyduğu büyük isteğin, onu diğer iki meslektaşının Yahudi olmaları dışında kalan bazı nedenlerle bu unvana ulaşamadıklarını kabul etmeye zorladığını, nedense tam olarak açıklamıyor. Oysa rüyasının gerçek anlamı budur.

Freud, daha sonraları da bu rüyasını ele almış ve buradaki motiflerin çocukluk dönemindeki duyguları ile isteklerinin, içinde hâlâ yaşamakta olan bölümleri olduğunu söylemiştir. Arkadaşlarını alçaltmasının gerçek nedeninin, profesör olma isteğinden kaynaklandığını fark edemeyen Freud, bunun tam tersi olarak "rüyada dostu R.'ye duyduğu sevgi ve ilginin, bu iki dostuna karşı rüyasında yer alan alçaltıcı motifleri örtmek ve gidermek için ortaya çıktığını" savunur (Freud. 1900 a, s. 197). Ama daha sonraki sayfalarda da şöyle devam eder: "Bu kendi rüyam olduğu için elde edilen sonucun beni tatmin etmediğini belirterek incelememi sürdüreyim. Meslektaşlarım hakkında uyanık haldeyken yargım, rüyada ortaya çıkandan çok başkaydı. Unvana ulaşamayış nedenlerini onlarla paylaşmamak arzusu, uyanık ve rüya halleri arasında böylesine farklı bir düşünceye yol açmamalıydı. Bu unvanı elde etme arzum eğer bu denli güçlüyse, hastalık derecesinde ihtiraslı olmam gerekir. Ama ben kendimde böyle bir yön tanımıyorum ve bilmiyorum. Beni tanıdıklarını sanan başkalarının, benim hakkımdaki kanılarının nasıl olduğunu tahmin edemem. Ancak bir zamanlar ihtiraslı olmuş olsam bile, bu özelliğimi Ekstra Ordinaryüs Profesörlük yerine, başka alan ve nesnelere çoktan yöneltmiş olmalıyım" (aynı yapıt, s. 197 ve devamı).

Bu son iddia gerçekten ilgi çekici. Şöyle bir mantık taşıyor:

"Olmaması gereken şey, olamaz." Kendi ifadesine göre Freud, ihtiraslı bir insan değildir. Başka bir unvan taşıma "ih-

tiyacının" eskimiş olduğundan söz ederek ise, olayı maskelemekte. Diğer bir yerde de, profesör olmanın, doktoru hastalarının gözünde yarı-tanrı kılacağına değinmişti. Kısaca bu unvan ona hem sosyal prestij hem de büyük maddi kazanç sağlayacaktı. Ama Freud bu konuya, başka bir unvan kazanmanın kendisi için pek de o kadar önemli olmadığı biçiminde bir açıklama getirmekle, profesörlük ihtirasını gizlemiş ve yalanlamış olmaktadır.

Ayrıca ısrarla kendinde hastalıklı bir ihtiras bulunmadığını belirtirken, bir yandan da ihtirasa hastalıklı damgasını vurarak durumu saptırmaktadır. Profesör olmak isteğinde ve gerçekten de önemli bir yere erişme çabasında hastalık ne arasın? Tam tersine sağlıklı bir istektir bu. Öte yandan bu konuda kendini yargılamayı başka insanlara bırakırken buna da bir kısıtlama getiriyor. "Beni tanıyanlar" değil "beni tanıdıklarını sananlar" diyerek tüm sorunu küçümsemekte ve "eğer böyle bir ihtirasım olmuş olsaydı bile, onu Ekstra Ordinaryüs Profesörlük yerine çoktan başka alanlara ve nesnelere yöneltmiş olmalıyım" sözüyle konuyu noktalamaktadır (Freud, aynı yapıt, s. 198).

Ama Freud daha sonra yeni bir çözüm bulur. Yine rüyada oluşan ihtiras üzerine açıklamalar yaparken bunun köklerine inmeye çalışır. Çocuklukta başından geçen bir olaya değinir ve bir gün bakan olacağını söylemiş olduğunu belirtir. (O zamanlar bazı bakanların Yahudi olduklarını da ekleyelim.) Başka bir deyişle, her çalışkan Yahudi çocuğu, ileride bakan olabilme umudunu içinde taşırdı ve Freud, hukuk okumak isterken son anda bu fikrini değiştirmesini çocukluk dönemindeki bazı olaylara dayandığını ifade eder (Aynı yapıt, s. 199).

Yukarıdaki ifade, Freud'un ünlü olmaya nasıl can attığının bir kanıtıdır. Eğer o bir avukat olarak yaşasaydı dünya böylesine büyük bir dehadan mahrum kalacaktı. Ama Freud bir adım daha atarak rüyanın onun bakan olma arzusunu gerçekleştirdiğini ileri sürüyor: "İki değerli meslektaşımı Yahudi

oldukları için akılsız ve suçlu diye nitelemem, kendimi bakan yerine oturtmuş olmamdandı. Bakan benim Ekstra Ordinaryüs Profesör olmamı engelliyor, ben de buna karşılık rüyada onun yerini alarak, sanki ondan intikam alıyordum." [11] İhtiraslarını yetişkin bir insan olarak yalanlayan Freud, sonra da olayda söz konusu tutkusunu, bir çocukluk ihtirası diye kestirip atıyor.

Burada Freud düşüncesinin tipik bir örneğini görüyoruz. Büyük bir bilim insanına yakışmayacak her türlü özelliği, eskiye ve çocukluk dönemine atar. Tüm nevrotik eğilimlerin çocukluk döneminden doğduğunu kabul etmek, yetişkinleri nevrotik olmak şüphesinden kurtaracaktır. Gerçekte Freud, oldukça nevrotik bir insandı. Ama onun hem kendisinin böyle olduğunu kabul edip hem de normal ve saygıdeğer bir mesleği sürdürmesi imkânsızdı. Bu nedenle, normal bir insan modeline uymayan bütün özelliklerini, çocukluk döneminin verileri olarak kabul etmiş ve bunların yetişkin bir insanda da canlı olarak kalıp kendilerini belirtebileceklerini, hiçbir zaman kabul etmek istememiştir.

Son elli yıl içinde çok şey değişti. Çünkü artık nevrozlar daha normal karşılanıyor. Normal, akıllı, sağlıklı ve yetişkin bir insan tiplemesi de kültürel önemini yitirdi. Freud'u tam anlayınca onun akıldışı olan her öğeyi, yetişkin biri olarak yaşamından uzaklaştırmaya çalışmasını anlayışla karşılayabiliriz. Bu yüzden de, kendi rüyasını analiz etmesi doğru sonuçlar vermemişti. O, görmek istemediklerini, yani kendi kafasındaki yetişkin insan tiplemesine uymayan noktaları bir türlü göremiyordu.

Freud'un rüya yorumu konusundaki en önemli temel kavramlardan biri de rüya sansürüdür. Freud, birçok rüyanın gerçek anlamlarını gizleme eğilimi içinde bulunduklarını keşfetmişti. Bunu, bir diktatör yönetimi altında bulunan bir ülkedeki politika yazarının çalışmasına benzetebiliriz. Çoğu rüya, ülkedeki bir yanlışlıktan söz edebilmek için Eski Yunan'daki

olaylardan bahsetmek zorunda olan ve satırları arasına düşüncelerini gizlemek durumundaki bir yazar gibidirler. Bu nedenle Freud rüyalara, her zaman açık birer haber gibi değil de, anlaşılmak için önce çözümlenmesi gereken gizli şifreler olarak bakar.

Rüyanın çözümlenmesinde, rüyayı görenin içinde yaşadığı toplumun düşünce biçimine uymayan düşüncelerinin rüyada belirmesi sonucunda duyduğu rahatlık göz önüne alınır. Rüyadaki sansürün, Freud'un sandığından çok daha fazla toplumsal izler taşıdığını belirtmeliyim ama bu, şimdiki incelememiz açısından önemli değil. Asıl önemli olan, Freud'un rüyaların deşifre edilmek (sembollerinin tanınıp ayrılması) zorunda olduğunu buluşudur. Ancak bu demek değildir ki, her rüya çözümlenmek zorundadır. Ayrıca bu işlemin uygulanış ölçüsü de rüyadan rüyaya değişir.

Deşifrenin gerekli olup-olmadığı ve eğer gerekliyse, bunun ne ölçüde uygulanması gerektiği, içinde yaşanılan toplumun, uykularında düşünülmemesi gereken şeyleri düşünenler hakkında, ne gibi yaptırımları olduğuna bağlıdır. Ayrıca işin içine kişisel faktörler de girer: Rüyayı görenin korkak biri olup-olmadığı ve kendine tehlikeli olabilecek düşünceleri sembollerle gizlemeye gerek görüp-görmeyeceği bu faktörlerden bazılarıdır. "Tehlikeli" sözüyle, toplumun aykırı düşünenlere uyguladığı yaptırımları kastetmiyorum yalnızca. Rüyaları kendimizin görmesi ve bunların gizli kalabilecek olmaları, toplumsal yaptırımlardan korku duyulmamasını garanti etmez. Çünkü toplumsal sansür, vicdanın sesi giysisine bürünerek rüyalarda karşımıza dikilebilir. Eğer tehlikeli düşünceleri engellemek önemli ise, onları çok derine bastırıp rüyada bile ortaya çıkmamalarını sağlayabiliriz. Tehlikeli düşünceler, ortaya çıktıklarında rüyayı görenin cezalandırılmasına yol açabilecek ya da gün ışığına çıkacak olursa, kişinin yaşamını bozabilecek olan düşüncelerdir. Hepimizin bildiği ve hissettiği bir gerçek vardır: Eğer bazı düşüncelerin bize

zararlarının dokunmasını istemiyorsak onları söylememeli hatta düşünmemeliyiz bile. Burada, toplumsal yasalarla çatıştıkları için tehlike yaratabilecek olan rüyasal düşüncelerden söz etmiyorum. Bazı şeyler vardır ki bunlar sağlıklı bir insan aklının sınırlarını aşar. Böyle düşünceler ya çok küçük bir grup tarafından paylaşılır ya da bir tek o kişiye özgü kalırlar. Bu nedenle düşünce sahibinin diğer insanlarla olan bağları kopar, yalnızlaşır ve tek başına kalır. İşte bu deney, deliliğin kökenidir. Zaten delilik de insanın, diğer bütün herkesle bağlarını koparması halidir.

Rüya sansürü böylesine anlamlı bir buluştur. Ama dogmatik bir biçimde ve her rüyaya aynı olarak uygulanırsa, rüyaları anlayıp çözümleyebilme imkânlarımızı büyük ölçüde azaltabilir.

4

Rüyaların Sembolik Dili

Rüyaların Freud'un kabul ettiği biçimde işleyip işlemediklerini araştırmaya başlamadan önce sembollerin iki türü arasında bir ayrım yapmayı gerekli görüyorum. Semboller, evrensel ve rastlantısal olmak üzere ikiye ayrılırlar. Rastlantısal semboller, sembolize ettikleri şeylerle gerçek bir yakınlık ve ilişki göstermezler. Bir kişinin tanınmış bir şehirde, başından can sıkıcı bir olay geçmiş olduğunu varsayalım. Daha sonradan bu şehrin adını duymak, o kimsede moral bozucu bir etki yaratacaktır. Aynı biçimde eğer başından sevindirici bir olay geçmiş olsaydı, o şehrin adını duyduğunda göstereceği tepki de mutluluk duymak olarak belirecekti. Şehir aynı şehirdir. Ama onunla bağlantılı olan kişisel anı, bu şehri yaşanmış olayla paralel olarak, o zamanki ruhsal durumun sembolü haline getirmiştir. Aynı etki ve sembolik anlam, belirli bir ev, sokak, giysi ya da bunlara benzer şeylerle ilişkili olarak da karşımıza çıkabilir. Rüyada görülen resim, onunla bağlı olarak bir zamanlar yaşadığımız duygusal anı yansıtır bize. Burada sembol ile sembolize edilen yaşantılar arasındaki bağıntı tamamen rastlantısaldır.

Bu nedenle de bu sembolün anlamını bulabilmek için rüyayı görenin diğer çağrışımlarını bilmemiz gerekir. Rüyayı

gören, sembolle ilgili başından geçenleri anlatmadıkça ya da hatırlayamadıkça sembolü çözmemiz mümkün olmaz.

Buna karşılık evrensel sembollerde, sembolize edilen şey ile sembol arasında yakın bir ilişki vardır. Ateş sembolünü ele alalım: Şöminedeki ateşin bazı özellikleri, hele de canlılığı bizi büyülüyor olsun. Sürekli hareket halinde olmasına ve her an değişmesine rağmen yine de bir kalıcılığı vardır bu ateşin. Hiç aynı kalmaz ama hep aynıdır o. Üzerimizde güç, enerji, hafiflik ve zarafet etkileri uyandırıyor. Sanki sonsuz ve bitmeyen bir enerjiyle dans eder gibidir. Ateş sembolünü yorumlamak istediğimizde, onu seyrederken hissettiğimiz duygulardan daha iyi kavramlar bulmamız mümkün değildir: Güçlülük, zarafet, hareket, neşe ve rahatlık. Duygularımızı bu öğelerden biri zaman zaman etkisi altına alır, bazen biri, bazen de diğeri ağır basar. Ama ateş, kimi zaman bozucu ve yıkıcı bir güç de taşıyor olabilir. Eğer rüyamızda yanan bir ev görürsek, bu güzelliğin değil yıkıcılığın sembolüdür.

Bazı bakımlardan ateşe benzeyen ancak birçok başka özelliği de içeren diğer semboller su, deniz veya nehirdir. Burada da sürekli hareketin yanı sıra, bir kalıcılık görürüz. Yine bu sembol canlılığı, enerjiyi ve dengeyi anlatır bize. Ama ateşe oranla önemli bir farkı vardır: Ateş maceracı, heyecanlı ve atiktir; su ise sakin, düzenli ve ağır.

Evrensel sembol, sembol ile sembolize edilen şey arasındaki ilişkinin anlamlı ve kesin olduğu tek sembol biçimidir. Onun kökleri, duygu ve düşünceler ile anlamlı deneylerin birikimi arasındaki kaynaktan çıkar. Bunları evrensel olarak nitelememizin nedeni, tüm insanlarda ortak olmalarıdır. Rastlantısal ya da geleneksel (örneğin trafik işaretleri) semboller ise yalnızca bir ya da daha çok insanın aralarındaki bir anlaşmanın ürünüdür. Yani diğer insanlar tarafından paylaşılmazlar. Evrensel semboller ise bedenimizin, duyu organlarımızın ve ruhumuzun içinde yer etmişlerdir, hem de tüm insanlarda

ortaktırlar. Bu, bütün insanların birlikte oluşturduğu bir dildir diyebiliriz.

Freud'a göre, bazı cinsel semboller dışındaki bütün semboller rastlantısaldır. Kule ya da sopa erkeksi, ev veya deniz ise kadınsı cinselliğin sembolleridir. Jung, rüyaların çözüm gerektirmez bir açıklıkta dile geldiğini savunuyordu. Freud'un tezi ise bunun tam tersidir ve eğer bir çözümleme yapılmazsa hiçbir rüyanın anlaşılamayacağı kanısındadır.

Çeşitli insanların rüyalarını ve kendi rüyalarımı yorumlamamın sonucunda inanıyorum ki Freud, rüyalarda etkili olan sansürü, dogmatik bir genelleştirmeye götürmekle son derece kısıtlamıştır. Birçok rüya bilirim, bunlarda sansür denilen şey, anlamın kendini sembolik ve şiirsel biçimlerde ortaya koymasından başka bir şey değildir. Ama onun şiirsi dilini anlayamayanlar için bu bir sansürdür. Sanatçı duygulara sahip olan insanlarda rüya dilinin sembolik karakterini sansür kavramıyla bir araya getirmek mümkün değildir.

Aşağıda nakledeceğim rüya, çağrışımların yardımı olmadan anlaşılabilecek ve içinde herhangi bir sansür olayının bulunmadığı bir örnektir. Bunun yanı sıra, rüyayı görenin eklediği çağrışımların, rüyayı anlamamızı kolaylaştırıp zenginleştirdiğini de fark edebiliriz (Fromm, 1951 a, 6. Bölüm ile karşılaştırın).

28 yaşındaki bir avukat psikiyatra gelir ve uyandıktan sonra hatırladığı bir rüyasını anlatır: "Büyük, beyaz bir atın üzerinde askeri bir resmi geçidi seyrediyordum ve herkes çılgınca beni alkışlıyordu."

Doktor bu gence o alışılan soruyu sorar: "O arada aklınıza bir şey geldi mi ya da neler hissettiniz?" "Hiçbir şey, aptalca bir rüya bu. Bilirsiniz savaşı ve askerliği hiç sevmem, ayrıca bir general olma isteğim olduğunu da hiç sanmıyorum." Ve ekler: "Hem bütün ilgilerin üzerimde toplanmasından hoşlanmam. Hele binlerce askerin bana bakması... Alkışlayıp, alkışlamadıkları önemli değil bence, size anlattıklarımı ha-

tırlarsınız. Aynı sorunu mesleğimde de hissediyorum. Mahkemede bir davayı savunurken herkesin bana bakması, beni oldukça rahatsız ediyor."

Psikiyatr şöyle cevaplar onu: "Ama yine de, rüyanızı böyle biçimleyen ve rolleri dağıtan sizsiniz. Dış görünüşündeki tersliklere rağmen rüyanın bir anlamı olması gerek. Önce rüyanın içeriğinin sizde yarattığı çağrışımları ele alalım. Rüyadaki resme konsantre olun. Atın üzerinde oturduğunuz ve askerlerin sizi alkışladıkları görüntüye. Dikkatinizi çeken bir şey var mı?"

"Garip, şimdi on dört-on beş yaşlarında sık sık incelediğim bir resim geliyor gözlerimin önüne. Napolyon bu. Evet, beyaz bir atın üzerinde oturuyordu ve askerleri de arkasındaydılar. Ama alkışlama sahnesi yoktu o resimde."

"Hatırladığınız bu şeyler çok ilginç. Bana bu resme olan sevginizden ve Napolyon'a duyduğunuz ilgiden bahsedin biraz."

"Bu konuda anlatacak çok şey var. Ama benim için biraz can sıkıcı bunları hatırlamak. O yaşlarda oldukça utangaçtım. Sportif faaliyetlerde pek başarılı değildim, ayrıca benden büyük çocuklardan da korkardım. Ha, şimdi aklıma bir anım geliyor, tümden unutmuştum onu. Bu güçlü çocuklarla arkadaş olmak için can atardım. Bir gün bütün gücümü toplayıp arkadaş olmak istediğim bir çocuğu, evde bir mikroskobum olduğunu ve ona sürüyle ilginç şey göstereceğimi söyleyerek evime davet ettim. Birbirimizi hiç tanımıyorduk ama konuşursak anlaşacağımızı umuyordum. Ama ondan aldığım cevap beni yıkmıştı: 'Sümüklü, sen git de kız kardeşinin küçük arkadaşlarını çağır evine.' İşte ondan sonra Napolyon üzerine kitaplar okumaya ve bir gün onun gibi güçlü olmayı hayal etmeye başladım. O da küçüktü benim gibi, o da utangaç bir çocukmuş gençliğinde. Ben de pekâlâ günün birinde onun gibi tüm dünyanın hayranlığını toplayan bir general olabilirdim. Her gün saatlerce kendimi Napolyon olmuş gibi düş-

lerdim. Hayran olunan, kıskanılan ama bağışlayıcı ve hoş görülü. Bunları yalnızca hayal ederdim, bu yere ulaşabilmek için hiçbir çaba harcamazdım. Sonra koleje gittiğimde bu hayalperestliğimi bırakmıştım. Yıllardır aklıma gelmemişti bu dönemlerim, kimseyle de konuşmamıştım üzerinde ve size bunları anlatmak sıkıcı geliyor bana şimdi."

"Siz unutmuşsunuz bu anıları ama davranış ve duygularınızın birçoğunu belirleyen diğer benliğiniz (bilinçaltınız) hâlâ şöhretli olma, hayran kalınma ve güçlü olma özlemiyle dolu. Geçen gece sizle konuşan da, işte bu diğer benliğinizdi. Acaba neden özellikle geçen gece? O gecenin gündüzünde neler olduğunu ve sizce önemli bir şey geçip geçmediğini bir düşünün bakalım."

"Her günkü gibi bir gündü. Büroya gittim, bir kanun maddesi konusunda doküman topladım sonra eve döndüm, yemek yedim ve sinemaya gidip döndükten sonra da yattım."

"Bu anlattıklarınızdan rüyanızla ilgili bazı şeyler çıkarmamız mümkün değil. O gün büroda olanları daha ayrıntılı olarak hatırlamaya çalışsanız iyi olur."

"Aa, evet, bir şeyler geliyor aklıma ama onun rüyayla bir ilgisi olmasa gerek. Topladığım dokümanları, büronun yöneticisi için derlemiştim. Bu notları ona götürdüğümde yaptığım bir yanlışlığı görünce onu şaşırttığımı, benim böyle bir hata yapacağımı ummadığını söyledi. Bu söz beni korkutmuştu o anda. Çünkü beni, ileride firmaya ortak yapacağını umuyordum. Bu hayalimin suya düşeceği korkusu kaplamıştı içimi. Ama sonra kendi kendime, bu korkunun saçma olduğunu, herkesin hata yapabileceğini ve o anda belki de yöneticinin canının sıkkın olduğunu, kısaca bu olayın benim geleceğim açısından olumsuz bir etki taşımayacağını düşünmüştüm. Öğleden sonra da olayı unuttum, gitti."

"Ruh haliniz nasıldı? Sinirli ya da yorgun muydunuz?"

"Hiç değil. Biraz uyumak istiyordum o kadar. Çalışmak zor gelmişti, bürodan ayrılma saatini iple çektim."

"Gününüzün son önemli olayı sinemaya gidişiniz. Hangi filmin oynadığını anlatır mısınız bana?"

"*Juarez* adlı filmdi bu. Çok beğenmiştim. Hatta bir yerinde ağladım bile."

"Hangi yerinde?"

"*Juarez*'in tanıtılmasında. Çektiği acılar ve yoksulluktan sonra bu koşulları aşıp zafere ulaşmasından çok etkilenmiştim. Beni böylesine etkileyen ender filmlerden biriydi bu."

"Sonra eve dönüp yattınız ve rüyada kendinizi o beyaz at üzerinde gördünüz. Askerleriniz de sizi alkışlıyorlardı. Şimdi neden böyle bir rüya gördüğünüzü daha iyi anlayabiliyoruz, değil mi? Gençken kendinizi utangaç ve çekingen hissediyordunuz. Bunda, kendi başarılarıyla gururlanan, size gerekli ilgi ve sevgiyi gösterme yeteneğinden yoksun olan babanızın büyük etkileri olduğunu şimdiye kadarki araştırmalarımızda anlamıştık. Babanız size sevgisini gösteremediği gibi, sizi nasıl cesaretlendirmesi gerektiğini de bilemiyordu. O kaba çocuk tarafından terslenmeniz olayı, uzun bir zincirin son halkası. Zaten azalmış olan kendinize güveniniz, bu olayla kesin darbeyi yemiş oluyordu. Artık babanız gibi güçlü ve hayran olunacak biri olmaktan ümidinizi kesiyordunuz. İnsanlar sizi hep tersleyecekler ve onlara kendinizi kabul ettirmeniz imkânsız olacak sanıyordunuz. Ne yapabilirdiniz bu yenilgiye karşı? Kendi hayal dünyanıza çekildiniz ve orada, dünyada gerçekleştirmekten umudunuzu kestiğiniz şeylerden oluşan bir dünya kurdunuz kendinize. Hayal dünyanıza kimse giremezdi, kimse sizi tersleyemezdi orada. Siz Napolyon'dunuz, milyonların, belki ondan da önemlisi, sizin kendi hayranlığınızı kazanmış olan büyük bir kahramandınız.

Hayallerinizi yaşatabildiğiniz ölçüde, dış dünya ile giriştiğiniz ilişkilerin yarattığı aşağılık duygusunun acısından kurtulmanız mümkündü. Sonra koleje geldiniz. Babanıza olan bağlılığınız azalmıştı. Kendinizi derslerinize verdiniz ve bu size belirli bir doyum sağladı. Yani, artık daha güzel bir

başlangıç yapmak geliyordu içinizden. Hem o "çocuksu" hayallerinizden de utanıyordunuz. Bu nedenle onları bir kenara ittiniz. Böylece sağlam bir insan olma yolunda ilk adımları attığınıza inanıyordunuz. Ama bunlar biraz aldatıcı idi. Her sınav öncesinde heyecana kapılıyordunuz. Başka bir erkek çıkarsa hiçbir kızın sizle gerçekten ilgilenmeyeceğine sizi sevmeyeceğine inanıyordunuz. Ve bu bizi, rüyayı gördüğünüz gecenin gündüzüne götürüyor. Engellemeye çalıştığınız şey, yani eleştirilmek sizi üzmüştü. Hem de bunun geleceğinizi bağladığınız şefiniz tarafından yapılması daha da etkili olmuştu. Büronun yöneticisi sizin bir hatanızı bulmuştu ve o eski yetersizlik duygusu içinizde yeniden canlanmıştı bir anda. Ama siz bu duruma aldırmayıp bir yana itmeye çalıştınız. Sonra da kendinizi ürkek ya da üzüntülü değil de yorgun hissettiniz. Akşam sinemaya gittiniz. Film sizin eski hayallerinize benziyor ve ezilen Juarez bir anda kahraman oluyordu. Güçsüz ve yoksul bir çocukken halkının hayranlık duyduğu kurtarıcısı durumuna yükseliyordu. Siz, tıpkı gençliğinizde olduğu gibi, şimdi de herkesçe alkışlanan bir kahraman olma duygusunu besliyorsunuz içinizde, daha bundan tam olarak vazgeçemememişsiniz. Ün ve şöhret kazanma hayalleriyle aranızdaki köprüyü daha koparamadığınızın farkında değil misiniz?

Dış dünya ve dış gerçekler acı geldiğinde veya sizi tehdit eder bir hal alınca hemen o hayal dünyanıza kaçmak istiyorsunuz. En çok korktuğunuz şeyin, yani bir türlü çocukluktan kurtulup da yetişkin olamamak ve böylece hem çevrenizin hem de kendinizin sizi bir türlü ciddiye almayışlarının nedeni de işte bu. Sıkışınca hemen hayallerinizin dünyasına kaçmanız yaratıyor bu durumu. Size ve sizin aradığınız yetişkinliğe ve olgunluğa varmanıza engel olan şey, işte bu korkunuz ve olaylarla mücadele etmek yerine onlardan kaçmanız."

5

Uykunun ve Rüya Görmenin İşlevi

Freud, bütün rüyaların aslında arzuların gerçekleşmesi olduğunu ve sanki sanrısal bir tatmin gibi uykumuzu koruma işlevine sahip olduklarını ileri sürmüştü. Elli yıllık araştırmalarımın sonucunda, Freud'un bu konudaki düşüncelerinin ancak küçük bir bölümünü geçerli bulduğumu itiraf etmeliyim. Onun, rüyaların çoğu kez arzularımızın sembolik tatminlerle giderilmesine yaradığını bulması çok önemliydi. Ama bunun bütün rüyalar için geçerli olduğu iddiası, onun bu büyük buluşunu sınırlamıştır. Rüyalar isteklerin tatmini biçiminde ya da korkuların dile gelmesi olarak belirebilirler. Ama bunlardan da önemlisi, rüyaların bazı zamanlarda, kendimiz ve başkaları hakkındaki anlayışımızı ortaya koymalarıdır. Rüyanın bu fonksiyonunu daha iyi açıklayabilmek için, uyku ile uyanıklık halleri arasındaki bazı biyolojik ve psikolojik farklılıkları belirtmek istiyorum (Fromm, 1951 a, 3. Bölüm ile karşılaştırın).

Uyanık haldeyken duygu ve düşüncelerimiz, karşılaştıkları olaylara bir tepki göstermek zorundadırlar. Çevremizle uyum sağlamak, onu değiştirmek ya da kendimizi korumak gibi. Uyanık haldeki insan önce yaşamda kalmaya ve yaşamını sürdürmeye çalışır, buna mecbur hisseder kendini. Gerçek

doğa yasalarının emrindedir ve onlara uymak zorundadır. Bu, onu zaman ve mekân sınırları içinde düşünmeye ve davranmaya zorlar.

Uyku halinde ise dış dünyayı kendi amaçlarımız doğrultusunda etkileme imkânından yoksun kalırız. "Uyku ölümün kardeşidir" sözü, bizim bu güçsüzlüğümüzü en iyi biçimde açıklar. Ama öte yandan da, uyanık halimizden çok daha özgürüzdür uykuda. İşimizin yükünden, kendimizi korumak ya da saldırmak zorunda kalmaktan ve gerçekle karşı karşıya olup ona egemen olmaya çalışmaktan kurtulmuşuzdur. Dış dünyaya sürekli olarak dikkat etmemiz de gerekmez. Bakışlarımızı kendi içimize çevirir ve yalnızca kendimizle ilgileniriz uykuda. Bu durumdaki bir insanı embriyoya veya bir ölüye benzetebiliriz. Ya da "gerçek" olgusuna bağlı olmayan meleklere. Uykuda, zorunluluklar imparatorluğu, yerini özgürlükler imparatorluğuna bırakır. Orada tek varlık "ben"imdir, düşünce ve duygularımız bir tek onunla, yani kendimizle ilgilenir.

Uyurken ruhsal yapımız, uyanık haline oranla çok değişik bir mantık kullanır. Uykuda kişi, yalnızca gerçekle ilişkili olduğu sürece bir anlam taşıyan şeylerle uğraşmaz. Örneğin bir insanın korkak olduğunu düşünüyorsam, belki de rüyamda onu bir tavuk biçiminde görebilirim. Böyle bir değişim ancak benim duygusal durumum açısından anlamlıdır. Normal bir mantık ve dış gerçeklik içinse tamamen saçma gelir bu.

Uyku ve uyanıklık, insan varoluşunun iki ayrı kutbudur. Uyanık hayatımız, davranma ve karar verme görevlerini yüklenmiştir. Uykunun görevi ise insanın kendini tanıması ve kendiyle bir hesaplaşmaya girmesidir. Uykudan uyanınca kendimizi yeniden çalışma yaşamına veririz. Bu durumda hafızamız bile bu hayata yönelmiş olarak çalışır. Hatırlayabildiklerimiz, bu zaman ve bu mekân içindeki kavramlar ve yaşantılardır ancak. Uyku dünyası kaybolmuştur, rüyaları-

mızı güçlükle hatırlayabiliriz.* Bu durum birçok masalda da sembolik olarak tanımlanmıştır. Geceleri ortaya çıkan bedensiz varlıklar, cinler, periler ve melekler sabah olunca ortadan yok oluverirler. Onca ilginç olaydan hiçbir şey kalmamıştır ortada.

Bilinçlilik, ruhumuzun dış dünya ile olan ilişkilerinde ortaya çıkar ve varlığımızın bir belirmesidir. Bilincin özellikleri, yapılan işin niteliği ile uyanık durumun yaşamda kalma fonksiyonu tarafından belirlenir. Bilinçdışı diye nitelenen şey de, varlığımızın bir diğer beliriş biçimidir. Bu durumda, dış dünya ile bütün bağlar koparılmıştır. Çalışma ve davranma zorunluluğu kalmamıştır, tek ilgi ve inceleme alanımız kendimiz olmuştur. Bilinçdışı diye nitelediğimiz ve varlığımızın özel bir durumu olan eylemsizlik, rüya ile bağlantılı bir yaşantıdır. Taşıdığı özellikler de bu özel duruma göre biçim bulurlar.

"Bilinçdışı", "normal" durumumuz açısından bakıldığında bilincin dışında yer alır. "Bilinçdışı"ndan söz ettiğimizde belirtmek istediğimiz, çalışırken ve uyanıkken ortada olan ruhsal-zihinsel çerçevenin dışında kalan bir yaşantı biçimidir. Bu durumda onu kavranılması güç, rahatsız edici ve zor hatırlanabilir bir öğe olarak değerlendiririz. Ama uyurken de bunun tam tersi gerçekleşir. Bu kez de uyanık haldeki ve "bilinçli" diye adlandırdığımız varoluş biçimi bize anlaşılmaz ve karmaşık bir şeymiş gibi gelir. "Bilinçdışı" tanımı genellikle günlük yaşantı temel alınarak yapıldığı için hem bilincin hem de bilinçdışının, varlığımızın iki farklı durumdaki, değişik görüntüleri olduğu gerçeği pek fark edilemez.

Buna karşılık, uyanık durumda da duygu ve düşüncelerimizin tamamen zaman-mekân ile kısıtlı kalmadığı ileri sü-

* Rüyasal etkinlikle ilişkin olarak ortaya çıkan sorunlar konusunda, E. Schachtel'in "On Memory and Childhood Amnesia" (1947) makalesiyle karşılaştırınız.

rülebilir. Yaratıcı hayal gücümüz, geçmişi ve geleceği, sanki o anda yaşıyormuş gibi önümüze koyabilir. Ayrıca bizden çok uzaktaki şeyleri, bize yakınmışçasına değerlendirmek de mümkündür. Buna ek olarak, algı ve duygularımız nesneleri mekân ve zaman açılarından o anda önlerinde bulunma koşuluna bağlı kalmadan kavrayabilirler. Bu yüzden uykuda zaman-mekân bağıntısının koparılması, uyanık duruma oranla bir başkalık oluşturmaz. Bu zaman-mekânsal sistemin yokluğu kendini, duygu ve düşüncelerin bir eylem durumundaki davranışlarına oranla ortaya çıkan farklılıklarda belli eder.

Yukarıdaki karşı çıkışlar, bana bu konuda bir noktaya açıklık getirme fırsatı veriyor:

Düşünsel süreçlerin içerikleri ile düşünce eylemi sırasında kullandığımız kategorileri (değerlendirme kriterlerini) birbirinden ayırmamız gerekir. Örneğin babamı düşünüp onun herhangi bir konudaki tutumunun, benimkiyle aynı olduğunu saptayabilirim. Ama tutup da "Ben, babamım" dersem bu iddia fizik dünyasının yasalarına ters düştüğü için "akıldışı" ve yanlış olur. Ancak salt duygusal açıdan ele alınacak olursa bu söz, babamla özdeşliğimi vurgulaması açısından akıllıca ve doğrudur. Uyanık haldeki akıllı düşünsel süreçler, bazı kategorilere bağlıdır. Bu kategoriler, bizim dış gerçekle girdiğimiz ilişkinin türü ve biçimine göre doğan durumlardan kaynaklanır. Uyku halinde, yani bir eylemsizlik durumunda ortaya çıkan kategoriler ise yalnızca kendi benliğimizden kök alırlar. Aynı durum, duygular için de geçerlidir. Yirmi yıldır görmediğim bir insanın, o an benimle beraber olmadığı gerçeğini bilinçli olarak bilirim. Ama onu rüyamda gördüğümde sanki o an karşımdaymış hissine kapılıveririm. Uyandıktan sonra "sanki karşımda gibiydi" demekle yine uyanıklık durumuna özgü bir mantıkla hareket etmiş olurum. Rüyada şüphe, belki ve sanki yoktur. Olan, kesin bir biçimde gerçekleşir ve o insan bizim karşımızda bulunur.

Az önce uykuda geçerli olan kuralları tanımlamaya ve bunlardan yararlanarak rüya yorumları için bazı yeni bilgiler çıkarmaya çalıştım. Genel inanca göre rüyalar, ya isteklerin tatminine yöneliktirler ya da rüyada bile kendini belli edebilecek şiddetteki duyguların ifade edilmeleridir. Ancak rüya yorumlamayı, bu iki tür ile kısıtlı tutamayız. Çoğu kez atlanılan bir başka açıklama yolu daha vardır. İnsanların kendilerine özgü özelliklerinden biri de, bir şeyi neden yaptıklarının veya niçin öyle davrandıklarının nedenlerini bulma ihtiyacı içinde olmalarıdır.

Bu olay genellikle "aklileştirme" adıyla tanınır. Sevmediğimiz birine karşı olan duygularımızı çoğu kez, birçok nedene bağlar ve bazı olayların ardından ortaya çıkan mantıklı bir sonuç olduğunu göstermek isteriz. Bu, sevilen ve beğenilen bir insan için de geçerlidir. Böyle bir durum, bir lidere karşı oluşan kitle psikolojisi içinde en belirgin halini alır. Veya belirli bir ırka ve toplumun bir sınıfına karşı duyulan nefret de, aynı biçimde mantıklı gerekçeler ve açıklamalarla desteklenir.

Aklileştirme ihtiyacının en belirgin olarak ortaya çıktığı durum, *post-hipnotik telkin** denilen olaydır. Hipnoz durumunda, uyandıktan beş saat sonra, akşama doğru saat dörtte paltosunu çıkarma telkini alan biri, uyandıktan sonra böyle bir şeyi hatırlamaz. Ama saati geldiğinde, hava soğuk bile olsa "hava ne kadar da sıcak" veya buna benzer bir saçma gerekçeyle, belki de "içinden gelen bir sese uyduğunu" söyleyerek palto-

* *Post-hipnotik telkin:* Hipnotik uyku halindeki bir kimseye, uyandıktan sonra bazı şeyleri yapıp yapmaması telkin edilebilir. O kimse uyandıktan sonra bu olayı hatırlamaz. Ama zamanı geldiğinde o emri yerine getirir. Bu mekanizmanın inceliği, hipnoz içinde ruhun canlı olması ve ona her türlü emri vermenin mümkün olmamasındadır. Örneğin, verilen emri o anda ruh kabul etmeyebilir, yani konuya eğilimi olmayan birine, zorla o işi yaptırmazsınız. Kısaca ruh, karar verme yetisini, hipnoz altında da sürdürür. (çev.)

sunu çıkaracaktır. Çünkü kendini bu davranışına mutlaka bir açıklama bulmak zorunda hissetmektedir. Nedenini bilemediği, bu yüzden de bir açıklamasını yapamadığı davranışlara girişmek insanları korkutur.

Bu ilkeleri rüya olayına aktarırsak, şöyle bir sonuca varabiliriz: Uykuda kendimizi tıpkı uyanık durumdaki gibi hissediyoruz. Uyanık haldeyken dayanamadığımız bir şey aynen uykuda da geçerli. Açıklamasını bulamadığımız duygulara kapılmak, anlamsız davranışlara yönelmek istemiyoruz ve bundan ürküyoruz. Bunun için de neden bir korku, nefret ya da sevinç duyduğumuzu açıklayabilmek amacıyla, rüyada bir öykü yaratıyoruz. Yani rüyanın görevi, uyku sırasında hissettiğimiz duygu ve düşünceler için bir açıklama bulmaktır. Bu varsayıma göre, uykuda da uyanık halde olduğu gibi, duygularımızı mantıklı ve akıllı bir biçimde gösterme ve onları belli nedenlere dayandırarak açıklama eğilimindeyiz. Öyleyse rüyaları, içimizde yer etmiş olan duyguları akılcılık gereklerine göre biçimleyip yerlerine oturma yönelişinin bir sonucu olarak değerlendirebiliriz demektir.

Şimdi bir adım daha atıp uykuya özgü koşullar arasındaki özel bir öğeyi inceleyelim. Bu bize, rüya olayının anlaşılmasında büyük ölçüde yardımcı olacaktır. Uyku sırasında, dış gerçekleri etkileyip değiştirme eylemi ile uğraşmadığımızı söylemiştik. Uyurken dış gerçeklerin farkında değilizdir ve ne onlar bizi etkiler ne de biz onları. Şu halde, önce dış gerçekliğin üzerimizde, uyanık durumdayken nasıl bir etki yarattığını bilmeliyiz. Eğer bu etki uygun bir düzeyde ve dozda oluyorsa uykuda bundan kopup ayrılmamız, rüya etkinliğimizi olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü böyle bir pozisyonda, uyanık durumdaki ruhsal etkinlik, uykudakinden çok daha yararlı olacaktır.

Ancak çoğu kez, dış gerçeğin üzerimizdeki etkisi, zararlı ve acı verici olmaktadır. İşte bu durumda, uyku halinde bu

olumsuz etkiden sıyrılmamız, çok daha yararlı etkinlikler göstermemizi sağlayabilir.

"Dış gerçek" diye sözünü ettiğimiz şey doğa ve dünya değildir. Çünkü doğa tek başına ne iyidir ne de kötü. O, ona karşı olan tavrımıza göre bir yön alır ve bizim için yardımcı ya da tehlikeli olabilir. Eğer onu algılayamazsak ona egemen olmak ve kendimizi ona karşı savunmak gibi sorunlar da ortadan kalkar. Böyle davranmak, yani doğayı algılamaz bir konumda olmak, bizi ne daha akıllı ne de daha aptal veya daha iyi, belki de daha kötü kılmaz. Ama buna karşılık, insanların yarattığı çevremizdeki dünya ve içinde yaşadığımız kültür, doğaya hiç benzemez. Bunların üzerimizde doğrudan etkisi vardır ve bu etki ona karşı olan tutumumuzdan bağımsızdır ve bizi istediği yönde biçimlemeye çalışır.

İnsanları hayvanlardan ayıran şey, kültür yaratma özelliğidir. Ve bu kültür bizi, her yanımızdan çepeçevre sarıp etkisi altında tutar.

Bu tanıma göre kültürün, yani çevremizdeki insanlar tarafından yaratılmış olan dış gerçekliğin, içimizdeki en insanca özellikleri geliştirmekte en önemli öğe olduğu ortaya çıkmıyor mu? Yine aynı akıl yürütme biçimine göre, bizi iyiye ve insan olmaya götüren dış dünya ile ilişkimizin kesildiği anlarda ilkel, hayvansı ve akılsız bir ruhsal duruma düşmemiz mi beklenmeli? Eflâtun'dan Freud'a kadar, rüyalarla uğraşan birçok düşünür, böyle bir gerilemenin, uyku halinin ve rüyanın en belirgin özelliği olduğunu savunmuşlardır. Bu açıdan bakınca rüyalarda akıldışı, ilkel ve kaba yanlarımızın gün ışığına çıkması beklenmelidir. Uyandığımızda rüyaları unutmamız gerçeğini de, bu güdülerden utandığımız için onları hatırlamak istemediğimiz biçiminde açıklamak mümkün olacaktır.

Rüyaları böyle yorumlamak bir ölçüye kadar doğrudur. Ama sorun, bunun tam gerçeği yansıtıp yansıtmadığıdır. Çünkü toplum üzerimizde iyi şeyler yerine, çoğu kez olum-

suz etkiler yaratır ve bunlardan kurtulduğumuzda (yani uykuda) genellikle daha akıllı, daha zeki ve daha iyi karar verebilecek duruma geliriz.

Özetleyecek olursak, rüyalar yalnızca akıldışı arzuları dile getirmezler. Çoğu kez insanların kendileri ve çevreleri hakkında farkına varamadıkları görüşlerinin ve inançlarının bir belirmesidir rüya. Ve rüya yorumunda en önemli nokta, bu iki durumu birbirinden ayırabilmektir.

IV. BÖLÜM

FREUD'UN İÇGÜDÜ TEORİSİ VE BUNUN ELEŞTİRİSİ

1

İçgüdü Teorisinin Gelişimi

Freud'un büyük buluşlarından sonuncusu, yaşam ve ölüm içgüdüleri teorisidir:

> Freud, 1920'de yazdığı *Haz İlkesinin Ötesinde* ile içgüdülere ilişkin tüm kuramını tepeden tırnağa gözden geçirmeye başlamıştır. Bu yapıtında Freud, "yineleme zorlanımı"na bir içgüdü niteliği kazandırmıştır; yine bu yapıtında, *Benlik ve İlkel Benlik*'te (1923) ve daha sonraki yazılarında çok ayrıntılı biçimde niteliğini tartıştığı yeni bir ikilem olan Eros ve ölüm içgüdüsü ikilemini ilk kez ortaya atmıştır. Yaşam (Eros) ve ölüm içgüdüsünden (içgüdülerinden) oluşan bu yeni ikilem, benlik içgüdüleri ile cinsel içgüdüler arasındaki özgün ikilemin yerini almıştır. Freud, Eros'u cinsel arzuyla özdeşleştirme girişiminde bulunmakla birlikte, bu yeni kutuplaşma, eski anlayışa göre bütünüyle farklı bir dürtü oluşturur.*

Haz İlkesinin Ötesinde'yi yazarken Freud, bu yeni varsayımına pek de güvenemiyordu. "Bu düşüncelerime inanıp inanmadığımı soracak olursanız ne kendim tam inanıyorum

* Bundan kısım *The Anatomy of Human Destructiveness* (İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri) adlı yapıttan alınmıştır. *Bkz.* Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, Say Yayınları, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, 2016, s. 568-569.

ne de başkalarının bu fikirlerime katılmalarını bekliyorum," diye yazıyordu. "Daha doğrusu, bu yeni varsayımlara ne denli inandığımı ben de bilemiyorum" (Freud, 1920 g, s. 63 ve sonrası). Yeni bir teorik çatı oluşturmaya çalışıp bunun için çok büyük bir çaba ve emek veren, zekâsını dâhice kullanan Freud'un bu alçakgönüllülüğü ve samimiyeti tüm yapıtında pırıl pırıl parıldar. Daha sonraki on sekiz yılını da, gitgide daha çok inanır olduğu yeni teorisini geliştirmekle geçirmiştir. Onun için önemli olan, teorisine yeni boyutlar katmak değil, doğruluğuna inandığı bazı şeyleri zihinsel olarak mükemmelleştirmeye çalışmaktı. Ama taraftarları ve öğrencilerinin onu hiç anlamamış ya da çok az anlamış olmaları, Freud'u en fazla üzmüş olan nokta olsa gerek.

Yeni teorisini geniş olarak *Ben ve Es*'de (1923 b) işleyen Freud'un burada yaptığı aşağıdaki verilen açıklama, bence çok önemlidir: "Bu iki içgüdü, parçalanma ve oluşma gibi fizyolojik süreçlerle birlikte görülür. Yaşayan her canlı maddenin içinde yaşam ve ölüm içgüdüleri vardır ama bu dağılım her maddede değişiktir.

İçgüdülerin birbirleriyle nasıl bir ilişki içinde olduklarını ve nasıl birleşip kaynaştıklarını tasarlamak şimdilik mümkün değildir. Ancak bu ilişkinin sürekli ve büyük boyutlarda süregeldiğine inanmak, teorimizin vazgeçilmez temel taşlarından biridir. Tek hücreli organizmalardan çok hücreli canlılara geçerken, tek hücredeki ölüm içgüdüsü nötralize olmuş, böylelikle de yıkıcı güdülerin belirli bir organ aracılığıyla dış dünyaya yansıtılması imkânı doğmuştur. Bu özel organ kaslardır ve ölüm içgüdüsü artık (belki tam olarak olmasa bile) dış dünyaya ve diğer canlılara yönelik bir yıkıcılık güdüsü olarak belirecektir" (Freud, 1923 b, s. 269).

Bu açıklamalar, Freud düşüncesinin aldığı yeni yönü *Haz İlkesinin Ötesinde* yapıtından daha iyi belirtmektedir. Eski teorisi, kimyasal nedenlere dayalı gerginlikler ve bu gerginlikleri çözme, belirli bir dalga boyuna dek azaltma (Haz İlke-

si) ihtiyacına, yani mekanik-fizyolojik süreçlere dayalı olan Freud'un bu yeni teorisi, biyolojik kökenlidir. Bu teoriye göre, her canlı hücrede iki karşıt içgüdünün var olduğu kabul edilir. Eros (yaşam) ve ölüm içgüdüleri arasında oluşacak gerginliğin azaltılması olgusu ise yeni teoride daha radikal bir biçimde açıklanmıştır.

"Nirvana İlkesi" diye de adlandırılan bu durumda, gerginlik ve ondan doğan heyecan tamamen, yani sıfır dalga boyuna değin azaltılır.

Bir yıl sonra, 1924'te "Mazoşizmin Ekonomik Sorunu" adlı denemesinde bu iki içgüdü arasındaki ilişkiye yeni bir ışık tutar Freud: "Libidonun (cinsel dürtü) görevi, yıkıcı içgüdüyü zararsız kılmaktır. Bu görevi yerine getirirken de kaslardan yararlanır ve yıkıcı içgüdüleri dış dünyadaki nesnelere yöneltir. Böyle durumlarda bu içgüdü; yıkıcılık içgüdüsü, egemen olma içgüdüsü ya da güçlü ve iktidarda olma tutkusu gibi değişik adlar alır.* Yıkıcı içgüdünün bir kısmı da cinsel fonksiyonun emrine verilir ve burada önemli bir görevi üstlenir. Bu, sadizm denilen şeydir. Ama içgüdünün diğer bir bölümü, bu dış nesnelere yönelme oyununa katılmaz ve organizmanın içinde kalır. Orada libido ile birleşerek mazoşizmin kaynağını oluşturur" (Freud, 1924 c, s. 376).

Psikanalize Giriş Konferansları (Freud, 1933 a) adlı yapıtında da, Freud daha önceki yorumlarına bağlı kalır. Buna ek olarak erotik içgüdülerden bahseder: "Erotik içgüdüler canlı maddeleri birleştirmek, toplamak isterken ölüm içgüdüleri buna direnir ve canlıyı ilk anorganik haline dönüştürmek

---

* 14 Freud burada üç değişik eğilimi birbiriyle karşılaştırmış oluyor: Yıkıcılık içgüdüsü, temel olarak iktidarda olma tutkusundan ayrılır. Birinci durumda amaç, bir şeyi zedelemek ve ona zarar vermektir. Diğerinde ise bir şeyi zedelemek için ona sahip olmak istenir. Egemen olma içgüdüsü ise ötekilerden de farklıdır. Burada amaç, yıkıcılık içgüdüsündekinin tam tersidir. Çünkü bu durumda bir şeyler yaratmak ve ortaya koymak istenir.

ister" (s. 144). Yine aynı konferans notlarında, Freud temel yıkıcılık içgüdüsü üzerine de şunları yazar:

> Anlaşılıyor ki, algılarımızı ancak iki koşul altında anlamamız mümkün olacak. Bunlardan biri, algıların erotik içgüdüler aracılığı ile mazoşizme uzanması, diğeri ise saldırganlık (Agressiveness) biçimiyle dış dünyaya yönelmesi biçimidir. Bu aşamada, saldırganlığın dış dünyadaki engeller nedeniyle her zaman bir tatmine ulaşamaması sorunu ile karşılaşabiliriz. Böyle olduğunda, içe dönen saldırganlık içgüdüsü, orada zaten var olan insanın kendi kendisini yıkma içgüdüsünün etkisini daha da artırabilir. Bu oluşum çok önemlidir. Engellenen saldırganlık, kendimize zarar vermemize yol açar. Öyle görünüyor ki, kendimizi yok etmeme ve parçalama eğiliminden kurtulabilmek için, başka şeylere ve kimselere saldırmak, onları yıkmak zorundayız. Ahlakçılar için ne acı bir açıklama! (s. 112).

Ölümünden önceki yıl ve ondan bir yıl öncesinde yazdığı son iki denemesinde de Freud, yukarıda özetle aktardığımız görüşlerinde bir değişiklik yapmamıştır. "Sonlu ve Sonsuz Analiz"de (1937c) yeniden ölüm içgüdüsünün önemini vurgular. Bu yapıta bir önsöz yazan yayımcı Strachey şöyle diyor: "Ölüm içgüdüsü, insandaki en güçlü ve kontrolü mümkün olmayan engeldir" (Freud, Studienausgabe. Ek cilt, s. 353). Ölümünden sonra yayımlanan son yapıtı "Bir Psikanaliz Taslağı"nda (yazılış 1938, yayım 1940) Freud düşüncelerini, yine eski teorisi doğrultusunda yönlendirir.

2

İçgüdü Teorisi Varsayımlarının İncelenmesi

Bir önceki bölümde Freud'un ölüm ve yaşam içgüdüleri üzerine geliştirdiği yeni teorisini, özet olarak tanıtmaya çalıştık. Ancak bu açıklamalarımız, teorinin eskisine oranla ne denli farklı olduğunu göstermekten uzak kalıyor. Öte yandan, Freud'un da bunun farkına varamaması nedeniyle, yeni teori birçok çelişkiyi ve uzlaşmazlığı bünyesinde taşımakta. Önümüzdeki bölümde, bu değişikliklerin anlamını ortaya koymak ve Freud'un eski teorisi ile yenisi arasındaki çatışmaları incelemek istiyorum.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Freud'un iki yeni düşüncesi vardı. Bunlardan birincisi, insandaki saldırganlık ve yıkıcılık içgüdülerinin cinsellikten bağımsız olduğu fikridir. Bunun yeni bir fikir olduğunu söylemek pek doğru olmaz. Nitekim az önce, Freud'un cinsellikten bağımsız olan içgüdülerin varlığını dikkat dışı bırakmadığını belirtmiştim. Ama (daha sonra işin içine narsisizm kavramını da katmasına rağmen) onlara yüzeysel bir anlam verdiği için bu düşüncesi onun cinsel içgüdülerle benlik içgüdüleri arasındaki temel karşıtlık varsayımını pek etkilemiyordu. Oysa ölüm içgüdüsü kavramını teorisine alması ile Freud, insandaki yıkıcılık ol-

gusuna ağırlık vermeye başlamıştır. Böylelikle ilk teorisinden farklı olarak, insan varlığının bir kutbu yıkıcılık, diğer kutbu ise yıkıcılıkla sürekli bir savaş içinde olan Eros oluyordu. Yani yaşamı var eden Eros'un karşısına yaşamın en eski değer olgusunu, yıkıcılığı yerleştiriyordu.

Freud'un yeni teorisini etkileyen ikinci düşünce biçimi, eski teorilerindeki fikirlerinden çok farklı olmakla kalmıyor hatta onlarla çelişiyordu bile. Sözü edilen şey, canlı maddelerin her hücresinde var olduğu varsayılan Eros'un, küçük birimleri birleştirip bir etmek amacına yönelik bir işlevi olduğu fikridir. Daha geniş biçimiyle, "Eros uygarlık yolunda, tüm küçük birimlerin ve birbirinden farklı özelliklerin tek bir insanlık potasında eritilmesine katkıda bulunur," diyordu Freud (1930 a). Bu arada cinsel olmayan sevginin de farkına varmıştı ve yaşam içgüdüsünü "sevgi içgüdüsü" olarak tanımlıyordu. Freud'un bu yeni teorisindeki en önemli nokta, sevgiyi yaşam ve evrim ile özdeşleştirerek ölüm içgüdüsüne karşı verilen savaşta, sevginin insan varlığının korunmasından yana olduğunun ortaya konulmasıdır.

Eski düşüncesinde ise Freud, insanı kapalı bir sistem olarak ele almaktaydı. Ona göre, bu kapalı devre sistem iki farklı güdü tarafından yönetilir. Bunlardan biri, yaşamda kalma mücadelesini sürdüren benlik içgüdüsü, diğeri ise içsel gerginlikleri giderebilmek için gösterilen çabadan doğan, hazza ulaşma içgüdüsüdür. Bu ikincisi, bedenin zevk alınan bölgelerinde ve özellikle cinsel organlarda yoğunlaşmıştır. Hazza ulaşma, bedendeki bazı kimyasal değişmeler yolu ile sağlanır. Bu anlayış içinde insan, önce tek başına ve soyutlanmış bir halde bulunur. Daha sonra karşı cinse duyduğu yakınlık nedeniyle, haz ihtiyacını tatmin etmek için onlarla ilişki kurar. Freud, iki karşıt cins arasındaki ilişkileri, insanların pazarda ya da mal piyasasındaki davranışlarına benzetir. Her iki durumda da amaç, insanın ihtiyaçlarını gidermesidir. Freud, insanlar arası ilişkilerin böyle doğduğuna inanırdı. Bu

inanca göre, kişi ihtiyaç duyduğu şeyleri kendisine sunanlara doğru yönelirken onda kendi ihtiyaçlarının tatminini görenler de ona gelirler.

Bu düşünüş biçimi, Eros teorisinde tümden değişmiştir. Artık insan tek başına ve bencil, yani bir *l'homme machine* değildir. O şimdi yaşam içgüdüsünün etkisiyle, başka insanlarla birleşmenin ve bir araya gelmenin yollarını arayan bir varlıktır. Yaşam, sevgi ve evrim bir ve aynı şeydir; insanın cinsellik ile haz duygularından çok daha derin, çok daha temel özelliklerdir.

Freud'un tavrını değiştirmesi, İncil'deki "Komşunu da kendin gibi seveceksin!" emrini yorumlayışında çok belirgin bir hal alır. *Neden Savaş?*'ta (1933 b) şöyle yazmıştır:

> İnsanlar arasında duygusal bir bağ sağlayan her şeyin, savaşa karşı olması gerekir. Bu insanlar arası bağlar iki türlü olabilir. İlki, bir nesneye duyulan cinsel amaçtan yoksun sevgidir ki burada din ile aynı şeyi söyleyen ve "Komşunu da kendin gibi seveceksin!" diyen psikanalizin utanmasına gerek yoktur. Çünkü bu kolay söylenen ama gerçekleştirilmesi zor olan bir şeydir. İkinci tür duygusal bağ ise başkalarıyla özdeşleşme ve birleşme duygusudur. İnsanlar arasında ortak özellikler ve bağlar yaratan her şey, birleşme ve özdeşleşme duygularının doğmasına yol açar. İnsan topluluklarının ve toplumların kurulup yaşamaları da işte buna dayanır (Freud, 1933 b, s. 23).

Halbuki bundan üç yıl önce aynı Freud, İncil'deki bu emri yorumlamasını şu sözlerle bitiriyordu: "Gerçekleştirilmesi hiç de akılcı bir tutum olarak önerilmeyecek olan böyle bir şeyi emretmek neye yarayacak ki?" (Freud, 1930 a, s. 469)

Daha sonra bu bakış açısı tamamen değişir. Dinin düşmanı olan ve onu, insanın olgunlaşıp bağımsızlığını kazanmasına engel bir kurum olarak niteleyen Freud, şimdi kendi psikolojik tezini destekleyebilmek için tüm hümaniter dinlerde ortak olan bir emri kullanmaktadır. "Psikanaliz, sevgiden söz

ettiği için utanmamalıdır" (Freud, 1933 b, s. 2, Bunu 1908 d ile karşılaştırın) derken, aslında kendi "sevgi" anlayışındaki bu büyük değişiklikten duyduğu utancı gizlemek ister gibidir.

Acaba Freud, düşüncesindeki bu çok önemli değişikliğin farkında mıydı? Eski ve yeni teorileri arasındaki derin ve uzlaşmaz karşıtlığın bilinci uyanmış mıydı onda? Sanmıyorum. Nitekim *Ben ve Es*'de (1923 b.) Eros'u (yaşam ya da sevgi içgüdüsünü) cinsel içgüdüler ve yaşamda kalma içgüdüleriyle özdeş kılar. Bu yaklaşıma göre, "İki içgüdü türünü (Eros ve ölüm içgüdüsünü) birbirinden ayırmak gerekir. Bunlardan ilki, daha dikkat çekici olan ve üzerinde daha geniş bir bilgi sahibi olduğumuz Eros ya da cinsel içgüdülerdir. Ancak Eros yalnızca cinsel içgüdüleri ve ondan türeyen yüceltilmiş içgüdüsel dürtüleri içermekle kalmaz, "benlik" diye adlandırılan yaşamda kalma içgüdüsünü de kapsamına alır. Burada sözü edilen yaşamda kalma içgüdüsünü, çalışmalarımın başında haklı nedenlerle cinsel içgüdülere karşıt olarak ele almıştım" (Freud,1923 b, s. 268 ve sonrası).

Freud'un bu çelişkinin farkında olmadan eski ve yeni teorilerini birbiriyle bağdaştırmaya çalışması, onun düşüncesinde derin bir uçurumun doğmasına neden olmuştur. Bu çabası yüzünden yeni teorisine büyük karşıtlıklar ve çatışmalar taşıyan Freud, bunları ne kadar aşmaya ya da reddetmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır.

Önümüzdeki sayfalarda Freud'un fark edemediği şeyi, yeni (ve bu durumda daha iyi olan) şarabın eski kaplara doldurulamayacağı gerçeğini ve bu nedenle teorisinde ortaya çıkan dalgalanmaları açıklamaya çalışacağım.

Bu çözümlemeye girişmeden önce pek belli olmayan ama olayı daha da karmaşıklaştıran başka bir değişikliğe de değinmek istiyorum. Freud, eski teorisini mekanik-materyalist bir bilimsel model üzerine oturtmuştur. Bunu anlamak kolaydır çünkü hocası Von Brücke, Helmholtz, Büchner ve diğerleri

gibi Freud'un çevresindekiler hep aynı mekanik-materyalist bilimsel görüşe sahiptiler.*

Onlar insanı, kimyasal süreçlerle işleyen bir makine gibi görürdü. Duygular, heyecanlar ve arzular bu düşünürler için birtakım fizyolojik oluşumlarla açıklanabilen, özel bazı durumlardan başka bir şey değildirler. Ama bu beylerin, son yıllardaki nörolojik ve hormonal konulardaki yeni buluşlardan haberleri olması mümkün değildi. Bu nedenle görüşlerinde cesaretle ısrar ediyorlardı. Bedensel bir kaynağı olmayan her türlü ihtiyacı ve ilgiyi reddediyorlar, yok saymadıkları diğer süreçleri ise mekanik düşüncenin kuralları ile açıklamaya çalışıyorlardı. Brücke'nin fizyolojisi ile Freud'un insan modelini, bugün ona göre programlanmış bir bilgisayarla aynen tekrarlamak mümkündür. Önce bedensel bir gerginlik yaratılır sonra da bu gerginlik, belirli bir uyarı eşiğinde azaltılarak boşaltılmak istenir. Bu arada insanın diğer bölümü olan benlik, gerçeği izler ve durumun uygun olmadığı zamanlarda gerginliği engelleme görevini üstlenir. Freud'un bu robot insan anlayışının Isaac Asimov'un bilimkurgu robotlarından hiç de farkı yoktur. Tek farkı, programlarının birbirlerinden başka olmasıdır. Freud'un çizdiği robot insan tipinin en yük-

---

* Peter Anmacher (1962), Freud teorisinin oluşumunda Von Brücke'nin rolünü çok iyi belirtmiştir. Bu çalışmanın ana fikrini, ona tamamen katılan Robert R. Holt şöyle özetler: "Psikanalitik teorinin en karmaşık, en anlaşılmaz ve keyfi gibi görünen bölümlerindeki sonradan sınanması imkânsız olan yanlış fikir yürütmelerinin hemen hepsi, ya biyolojik varsayımlardır ya da Freud'un tıp öğrenimi sırasında hocalarından öğrendiği şeylerden türemişlerdir. Bu varsayımlar Freud'un düşüncelerine malzeme olmuşlar ve Freud onları evrensel determinizm teorisini kabul ettiği gibi, fazlaca irdelemeden kendi teorisine katıvermiştir. Muhtemelen o, bunları hep biyolojik kökenli olarak düşünmemiştir. Nörolojiden, soyut bir psikolojik model kurmaya geçtiğinde ise. bu varsayımları vazgeçilmez elemanlar olarak düşüncesine katmıştır" (R. R. Holt, 1965, s. 94).

sek amacı, insan varlığına zarar vermemek değil onun kendi kendini parçalayıp yok etmesini önlemektir.

Freud'un yeni teorisi ise bu mekanik-fizyolojik modele hiç uymaz. Daha çok biyolojik bir yönlendirmenin egemen olduğu bu teoride, yaşam ve ölüm içgüdülerinin insanı hareketlendirip biçimlendirdiği düşüncesi işlenir. Böylece hücrenin veya yaşayan tüm canlı maddelerin varlığı, bir motivasyon teorisinin temeli halini alır. Burada artık, belirli bir organda oluşan fizyolojik süreçlere pek yer yoktur. Böyle bir görüş, Alman materyalistlerinden çok J. Pratt'ın (1958) canlılık felsefesine daha yakındır. Ama önce de belirttiğimiz gibi Freud, düşüncesindeki bu büyük değişimin pek farkında değildi. Bu nedenle eski fizyolojik yöntemini yeni teorisine uydurmaya çalıştıkça başarısız olmuştu. Ancak birbirinden bunca farklı olan teorilerin, Freud düşüncesinin temel özelliklerini taşıyan bazı ortak noktaları vardır. Bunlardan en önde geleni; insan denilen fizyolojik aracın en değişmez yasası, gerginliğin (ya da heyecanın) belirli bir düzeye (sabit düzey ilkesi) indirgenmesi eğilimidir.

Şimdi de Freud'un yaşam ve ölüm içgüdülerinin etraflıca bir çözümlemesine girişelim:*

Önce "Freud'u ölüm içgüdüsünü tanımlamaya iten şey neydi?" sorusunu sorup bunun cevabını arayalım.

İlk neden olarak, Birinci Dünya Savaşı'nı gösterebiliriz. Çağının düşünürleri ve kendi yaş düzeyindeki her vatandaş gibi Freud da optimist bir dünya görüşüne sahipti. Avrupa'nın refah içindeki ve bilimsel gelişmelerle gururlu halkı için bu iyimserlik doğaldı.

---

* Freud'un terminolojisi, yani kavramları kullanış biçimi, çoğu kez karmaşıktır. Bazen ölüm ve yaşam içgüdülerinden çoğul olarak bahsetmekte, bazen de bunları tekil olarak ele almaktadır. Ölüm içgüdülerine kimi zaman "yıkıcılık içgüdüleri" de demektedir. Eros sözcüğüne paralel olan Thanatos sözcüğünü ölüm içgüdüsüyle eş anlamda kullanan ise Freud değil, P. Federn'dir.

Ama 1 Ağustos 1914'ten önce herkesin imkânsız olarak gördüğü bir şey, birden gerçek oluverdi. Irk kavgası, nefret ve yıkıcılık bir anda çevrelerini sarmış ve savaş başlamıştı.

Bu tarihsel öğenin yanına, kişisel bir faktör daha eklenmiştir. Ernst Jones'un biyografisinden öğrendiğimize göre Freud, hayatının son dönemlerinde bir sabitfikir gibi ölüm düşüncesi ile ilgilenme illetine tutulmuş ve kırk yaşına geldikten sonra her gün ölümü düşünür olmuştu. Ölümden korkusu öylesine büyüktü ki, başkalarından ayrılırken "Auf Wiedersehen" (yeniden görüşmek üzere) dedikten sonra "belki de beni bir daha göremeyeceksiniz" diye ekler olmuştu (E. Jones, 1957, s. 301). Daha sonra tutulduğu ağır hastalığın da, Freud'daki bu ölüm korkusunu artırdığını ve ölüm içgüdüsü tanımını formüle etmesinde etkili olduğunu düşünebiliriz. Ama bu basitleştirilmiş biçimiyle yukarıdaki varsayıma inanmak tutarsız olacaktır. Çünkü hastalığının ilk belirtileri Şubat 1923'te, yani ölüm içgüdüsü kavramını ele alışından çok sonra ortaya çıkmıştır. Hastalığın ondaki etkisi, ölüm konusundaki düşüncelerinin daha da yoğunlaşması biçiminde ortaya çıkmıştır. Böylece Freud için insan varlığının merkezi, artık ikisi de yaşamdan yana olan cinsel tutkular ile benlik içgüdüsü arasındaki çatışma değil, yaşam ve ölümün birbirleriyle karşı karşıya gelmeleri olgusudur. Yaşamın gizli amacının ölüm olduğu ve bu nedenle insanın ölmek zorunda oluşu düşüncesi de, ölüm korkusunu hafifletmeye çalışan bir teselli biçimidir.

Sıraladığımız kişisel ve tarihsel faktörler, Freud'un ölüm içgüdüsü kavramına eğilmesini sağlayan öğelerden yalnızca bir bölümüdür. Bunlara eklenen daha bir dizi faktör ise teorinin gelişip büyümesine yol açmıştır. Freud, karşıt kavramlarla işleyen, yani düalist (ikili) bir düşünce biçimine sahipti. Karşıt güçlerin birbiriyle çarpıştıklarına ve yaşam sürecinin de bu savaşın bir sonucu olduğuna inanırdı. Ona göre, cinsellik ile yaşamda kalma içgüdüsü, bu düalist teorinin iki ayrı kutuplarıydı. Ama narsisizm kavramı, yaşamda kalma

içgüdüsünü, libidonun alanına dek uzatınca, eski teori sallanmaya başladı. Çünkü narsisizm, Freud'u tüm içgüdülerin kaynağının libido olduğunu kabule, böylece de tek kökenli bir teoriye geçmeye zorluyordu. Daha da fenası, bu teori Carl Gustav Jung'un tüm psişik enerjiyi libido olarak tanımlayan görüşünü de destekler duruma düşüyordu.

Karşı olduğu Jung'un libido anlayışını doğrular duruma düşmek Freud'u çok rahatsız etmişti. Bu dayanılmaz çelişkiden mutlaka kurtulması gerekiyordu ama nasıl? Libido'ya karşıt olan yeni bir içgüdü bulmak ve ikili teorisini yeniden kurmak zorundaydı. İşte ölüm içgüdüsü, Freud'un bu isteğini karşılıyordu. Böylece eski düalitenin yerine bir yenisini bulmuş ve insan varlığını çatışan iki içgüdünün, yani yaşam ve ölüm içgüdülerinin savaş alanı ve merkezi kılmıştı.

Yeni teorisinde Freud, daha sonra bazı açıklamalar getireceğimiz bir düşünce modelini uyguluyor ve içlerine her türlü olayın yerleştirilebileceği iki geniş kavram yaratıyordu. Bu deneyi daha önce, cinsellik kavramını genişleterek de yapmıştı. Cinsellik kavramı öylesine genişlemişti ki benlik içgüdüsü dışında kalan her şey onun kapsamına girer olmuştu. Aynı şeyi bu kez de ölüm içgüdüsü için yapar Freud.

Bu kavramı çok geniş alır ve Eros'a ait olmayan her türlü içgüdüyü ölüm içgüdüsü çerçevesine yerleştirir. Aynı yöntemle saldırganlık, yıkıcılık, sadizm, sahip olma tutkusu ve bazı üretim biçimleri bile, aralarında kalite ve anlam farkı olmasına rağmen ölüm içgüdüsünün belirtileri arasında sayılırlar.

Freud'un bir başka bakış açısı ise eski teorisinde izlediği düşünce modelinin özelliklerini taşır: Ölüm içgüdüsünün temelde insanın içinde yer ettiğini ama bunun bir bölümünün saldırganlık biçiminde dışa yansıdığını, diğer bir bölümünün ise mazoşizm adını alarak insanın içinde kaldığını söyler. Dışa yansıtılan bölüm, aşamayacağı bazı engellerle karşılaşırsa içe dönerek ikinci bir mazoşist baskı oluşturur. Bu, Freud'un

narsisizm üzerindeki düşüncelerinin tıpatıp benzeridir. Önce tüm libido benliktedir (birincil narsisizm), sonra bu güç, dış dünyadaki nesnelere yönelir (nesnel libido), sonuçta, bunun bir kısmı yeniden dönerek ikincil narsisizmi yaratır.

Freud çoğu kez ölüm içgüdüsünü "yıkıcılık içgüdüsü" ve "saldırganlık içgüdüsü" ile eşanlamlı olarak kullanır (örnek; Freud, 1930 a). Aynı zamanda bu kavramlar arasında ince ayrımlar yapmaktan da geri kalmaz. James Strachey'in (S. Freud, 9. Cilt, s. 194 ve sonrasında) ortaya koyduğu gibi Freud'un geç dönem yazılarında (Kültürdeki Huzursuzluk, 1930 a; Ben ve Es, 1923 b; Bir Psikanaliz Taslağı, 1940 a) saldırganlık içgüdüsü, ikincil ve kendini yok etme içgüdüsünden türetilmiş olarak yer alır.

Önümüzdeki paragrafta ölüm içgüdüsü ile saldırganlık arasındaki ilişkiye bazı örnekler vermek istiyorum. *Kültürdeki Huzursuzluk*'ta Freud: "Ölüm içgüdüsünün bir bölümünün dışa yansıdığını ve böylelikle de saldırganlık ve yıkıcılık içgüdüleri olarak belirdiğini" yazar (Freud, 1930 a, s. 478). *Psikanalize Giriş Konferansları* adlı yapıtında da, her yaşam sürecinde var olan insanın kendine yönelik yıkıcılık içgüdüsünün, ölüm içgüdüsünün bir belirtisi olduğunu, açıklar (Freud, 1933 a, s. 114). Bu düşüncelerini yine aynı kitapta daha açık olarak ortaya koyar: "Bu anlayışa göre mazoşizm, sadizmden daha yaşlıdır. Ama sadizm dışadönük bir yıkıcılık içgüdüsü olarak, saldırganlık karakteri kazanır" (aynı kitap, s. 112). Freud şöyle ekler: "Yıkıcılık içgüdüsünün içeride kalan kısmı erotik içgüdülerle birleşerek mazoşizme dönüşür ya da bu erotik içgüdülerin de eklenmesi ile dış dünyaya yansır. Ama eğer dışadönük saldırganlık orada aşamayacağı engellere rastlarsa yeniden içe dönerek oradaki kendi kendini yıkma eğilimini güçlendirir."

Bu teorik ve biraz da çelişik düşünce biçimini Freud, son iki çalışmasında bir sonuca vardırmayı başarır. *Bir Psikanaliz*

Taslağı'nda şöyle yazar: "Es'de iki temel gücün (Eros ve yıkıcılık) karışımından oluşan organik içgüdüler etkili olurlar. Bu oluşumda iki gücün birbiriyle orantıları değişiktir. Karışımın içinde bazen biri, bazen de öteki daha baskın olabilir" (Freud, 1940 a, s. 128). *Sonlu ve Sonsuz Analiz* adlı yapıtında ise ölüm içgüdüsü ve Eros'u, en köklü iki içgüdü olarak tanımlar (Freud, 1937 c, s. 88 ve devamı).

Freud'un ölüm içgüdüsü kavramına, bunca teorik zorluğa rağmen nasıl sıkı sıkı sarıldığını ve bu uyumsuzlukları tüm gücüyle gidermeye çalıştığını (ama bence başarısız kalan) görmek şaşırtıcı ve etkileyicidir.

Onun karşılaştığı en önemli zorluk bence birbiriyle çelişen iki ayrı eğilimi özdeş kılmaya çalışmasından doğmaktadır.

Bedenin (tekrarlama zorlayışı ilkesinin bir sonucu olarak) o eski organik haline geri dönme eğilimi ile (ya kişinin kendine ya da dışarıda başkalarına karşı yönelen) yıkıcılık içgüdüsünü birleştirmeye çabalaması Freud'u açmazlara sürüklemiştir.

İlk eğilim için belki de Thanatos sözcüğü (bunu ilk olarak P. Federn ölüm sözüne karşılık olarak kullanmıştı) daha uygun düşerdi. Ya da enerji ve gerginliğin, tüm enerjik çabaların tükendiği bir düzeye dek indirgenmesine dayanan "Nirvana İlkesi" sözü de seçilebilirdi.* Ama yaşam gücünün yavaşça azalması, acaba yıkıcılık ile aynı mıdır? Bunu mantıksal açıdan haklı göstermek mümkündür. Nitekim Freud da böyle yapar: Organizmanın içinde ölme eğilimi varsa onunla bir-

* Nirvana İlkesi kavramı, Budist Nirvana anlayışını yanlış tanıttığı için pek uygun seçilmiş değildir bence. Nirvana, doğanın getirdiği bir cansızlık hali değildir. (Kaldı ki Budistlere göre doğa, bunun tam tersi bir eğilime sahiptir). Nirvana hali, insanın ruhsal çabaları sonucu ulaşılan bir düzeydir. Bütün ihtiraslarını ve bencilliklerini aşabilen kişi, bu yere erişir ve orada sağlığı, mutluluğu ve yaşamın mükemmelliğini yani evrimi yaşar. Tüm yaratılmışların çektiği acılar nedeniyle yüreği yansa dahi. Nirvana halinde Budha en yüksek sevinci tadacaktır.

likte yıkıcılık özelliğine sahip aktif bir gücün de var olması gerekir. (Bu, güdü teorisi taraftarlarınca yürütülen düşünce biçiminin tıpkısıdır. Onlar da her davranışın ardında özel bir güdünün varlığını kabul ederler.) Ama bu düşünce biçimini terk edersek heyecanların sönmesi eğilimi ile yıkıcılık içgüdüsünün birbirleriyle özdeş olduğunu gösterecek bir kanıt bulmak zorlaşır. Freud'un tekrarlama zorlayışı konusundaki fikirlerine katılacak olursak yani yaşamın sona ermek ve ölmek eğilimini taşıdığını kabul edersek organizmalarda yer etmiş olan içgüdünün yıkıcılık olmaması gerektiği çıkar ortaya. Çünkü ölme eğilimi Freud'un iddiasına göre güçlü, egemen ve yönetici olma tutkularının da (bunlar sanat alanına yönelmiş olsalar bile) kaynağıdır. Ayrıca cinsellikle karıştığında, sadizm ve mazoşizmin de yaratıcısı olan bu eğilim, teorik "tour de force"u çıkmaza sokar. Kısaca "Nirvana İlkesi" ile yıkıcılık tutkusu, birbirinden çok farklı şeylerdir ve bunları aynı ölüm içgüdüsü başlığı altında toplamak mümkün değildir.

Zorluk yaratan bir diğer konu da, ölüm içgüdüsünün Freud'un genel içgüdü anlayışına hiç uymamasıdır. Eski teorisinde olduğunun aksine, ölüm içgüdüsü bedenin herhangi bir bölgesini kendine çıkış noktası olarak almaz. Oluşturduğu biyolojik güç ise tüm canlı maddelerde yaşar. Otto Fenichel bunu inandırıcı bir biçimde anlatıyor:

> Hücrelerin çöküp yok olmaya yönelmeleri yıkıcı bir süreçtir. Ama bunun aynı anda yıkıcılık içgüdüsünün kaynağı olması da imkânsızdır. Örneğin tahrik olan bölgelerin uyarılması, merkezi sinir sisteminde kimyasal bir değişim yaratarak cinsel içgüdüyü uyandırır. Tanım gereği bir içgüdü, kaynaktaki somatik (bedensel) değişimleri geriye döndürme eğilimi taşır. Ama ölüm içgüdüsü, bunu hücrelerin yıpratılması yoluyla denemez. Freud'un ölüm içgüdüsü kuramını biçimleyen veriler, hiçbir zaman iki karşıt temel gücü (ölüm ve yaşam içgüdülerini) ortaya koymazlar. Kısaca bu tanımlamalar, biri gerginliğin azaltılıp gevşeme yolu ile ölüme yönelik olan, diğeri ise yüksek amaçları gerçekleş-

tirme eğilimindeki iki karşıt gücün var oldukları iddiasını doğrulamaz. Bu güçlerin var oldukları kabul edilirse karşıt olmadıklarını da vurgulamak gerekecektir (O. Fenichel, 1974, s. 91).

Fenichel, burada Freud'un kendini zorlayarak yarattığı bir çelişkiye parmak basıyor. Bunu daha da karmaşıklaştıran bir diğer etken, Freud'un Eros'un bir içgüdü olmadığı sonucuna varmasıdır. Eğer kişisel bazı nedenler bilinmeseydi, Freud'un "içgüdü" kavramını anladığından başka bir yönde kullanmasını hem de bu farka hiç değinmeden ona başka bir anlam vermesini açıklamak güç olacaktı. (Bu zorluk daha terminolojik planda bile hemen ortaya çıkar. Eros'u içgüdü kavramına bağlamak mümkün değildir. Nitekim Freud, hiçbir zaman "Eros içgüdüsü"nden bahsetmez. Ama Eros'u yaşam içgüdüsü biçiminde tanımlayarak bu açmazı çözümlemeye çalışmıştır.)

Aslında, gerginliklerin belirli bir dalga boyuna indirgenmesi kavramını işin içine katmazsak ölüm içgüdüsü ile eski teori arasında hiçbir bağ ve benzerlik söz konusu değildir. Az önce gördüğümüz gibi, önceki teoride saldırganlık ya cinsel organlarda oluşan cinselliğin bir kolu ya da dış dünya uyaranlarına karşı yönelen bir benlik içgüdüsü olarak tanımlanır. Ölüm içgüdüsü teorisinde ise Freud, saldırganlığı cinsellikle karışmış ölüm içgüdüsü aracılığı ile sadizmin kaynağı olarak göstermesinin dışında, eski teorisi ile hiçbir paralellik kurmaz (Freud, 1933 a, s. 111 ve sonrası).

Kısaca özetleyecek olursak, ölüm içgüdüsü anlayışının iki temel nedeni olduğunu görürüz. Bunlardan birincisi, Freud'un giderek daha çok inandığı insan saldırganlığının gücü ve bunu teorisine katma isteği; ikincisi ise düalist içgüdüler anlayışını koruma zorunluluğudur. Benlik içgüdülerini de libidoya bağlı olarak görmeye başladıktan sonra Freud, Eros ile ölüm içgüdüsü arasında uygun ve yeni bir karşıtlık bulmak zorunda hisseder kendini. Gerçi yeni teorisi Freud'u rahata erdirmişti ama tüm teorisi içgüdüsel motivasyonlar

açısından incelendiğinde ortaya çözülmesi zor bazı sorunlar çıkıyordu. Çünkü böyle yapıldığında, ölüm içgüdüsü her şeyin içine sığması gereken bir kavram halini alıyor ve onun yardımıyla teorideki tüm çelişkileri çözümleme zorunluluğu doğuyordu. Belki de yaşlanması ve hastalığı nedenleriyle Freud, bu soruna tam derinlemesine eğilememiş ve çelişkilere yüzeysel bir tavırla yaklaşmıştı. Eros ve ölüm içgüdüsü kavramlarını düşüncelerine almayan diğer birçok psikanalizci ise kolay bir çözüm yolu bulmuşlardır. Freud'un çelişkilerini aşabilmek için ölüm içgüdüsünü "yıkıcılık içgüdüsü"ne dönüştüren bu düşünürler, onun karşısına da eski cinsel içgüdüyü yerleştirmişlerdir. Böylelikle hem eskimiş içgüdü teorisini değiştirmemişler hem de Freud'a sadık kalmayı başarmışlardır. Bu yeni teoride var olan zorluklar ve çelişkiler, yine de bu düşünce biçiminin insanlığa yararlı olmasını önleyememiştir. Yeni teori aracılığıyla insanın ölüm ile yaşam arasında yapacağı seçimin, onun varlığının en önemli sorunu olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da, o eski fizyolojik içgüdü anlayışının giderek biyolojik düşünceye dönüşerek önemini kaybetmesine yol açmıştır. Ne yazık ki Freud, teorisine bir çözüm bulma mutluluğunu yaşayamamıştır. Bu iş, yani yeni teoriyi geliştirmek ve ondaki çelişki ve açmazları düzenlemeye çalışarak yeni çözümler bulmak, ondan sonra gelen düşünürlere kalmıştır.

Yaşam içgüdüsü ve Eros kavramları, bu çözümlemede bizlere ölüm içgüdüsünden daha büyük güçlükler yaratmaktadır. Çünkü libido teorisi diye adlandırılan eski düşünce biçiminde tahrik, erotik bölgelerin uyarılması sonucunda oluşan kimyasal bir süreç olarak açıklanmıştı. Yaşam içgüdüsü kavramının ele alındığı yeni teoride ise ne belirli bazı organlara (bölgelere) ne de fizyolojik bir kaynağa bağlı olmayan ve tüm canlı organizmalarda karşımıza çıkan bir eğilimle karşılaşırız. O halde eski cinsel içgüdü ile yaşam içgüdüsünü, yani cinsellik ile Eros'u nasıl özdeş sayabiliriz? Ama Freud *Psikanalize Giriş Konferansları*'nda, yeni teorinin eski libido te-

orisinin yerini aldığını söyler, aynı yapıtın bir başka yerinde de cinsel içgüdülerle Eros'un özdeş olduklarını belirtir. Şöyle yazar: "İçgüdülerin iki ayrı türü olduğunu kabul ediyoruz. Bunlardan biri, istendiğinde Eros diye de adlandırılabilecek olan cinsel içgüdüler, diğeri ise yıkıcılık amacıyla dolu saldırganlık içgüdüleridir" (Freud, 1933 a, s. 110). *Bir Psikanaliz Taslağı*'nda aynı yaklaşım şu biçimde dile gelir: "Eros'un kullanılabilir tüm enerjisini şimdiden sonra libido diye tanımlayacağız" (Freud, 1940 a, s. 72). Bazen Eros'u, cinsel içgüdü ve yaşamda kalma içgüdüsü ile özdeşleştirdiği de olur (Freud, 1923 b). Bu yaklaşım ancak eski teoriyi değiştirip, orada karşıt güçler halinde tanımlanan cinsel içgüdü ile yaşamda kalma içgüdülerini, yeni teorisinde libido başlığı altında toplamasından sonra bir anlam kazanır. Freud terminolojisindeki süregelen karışıklık bu kadarla kalmaz. Çoğu kez Eros ve libidoyu aynıymış gibi açıklayan Freud, son yapıtında bu ikisi arasındaki farklılığa işaret eder. *Bir Psikanaliz Taslağı*'nda, "Libido hakkında bildiğimiz şey, onun cinsel fonksiyon sürecinde ortaya çıkan bir öğe olduğudur. Halk dilinde libido Eros'la özdeş gibi kullanılıyor olsa bile, bizim teorimizde bu böyle değildir," der Freud ve böylece daha önceki belirlemelerinden farklı olarak Eros ile cinselliğin özdeş olmadıklarını vurgular. Bu açıklamasından çıkan sonuca göre, Freud Eros'u ölüm içgüdüsünün karşısındaki temel içgüdü olarak görmekte ve cinselliğin ise onun türevlerinden yalnızca biri olduğunu anlatmak istemektedir. Gerçekte bu açıklaması ile ta eskilerde *Haz İlkesinin Ötesi* adlı yapıtında, bir dip notta belirttiği düşüncesine yaklaşmaktadır. "Cinsel içgüdüler, Eros'un dış nesnelere yönelmiş bir bölümüdür. Ve bu Eros, canlı organizmaların çeşitli bölümlerini bir arada ve birlikte tutmaya, yani canlılığı sürdürmeye çalışan bir güçtür" (Freud, 1920 g, s. 66).

Hatta Freud bir keresinde, kendi cinsellik anlayışının "ayrı cinsiyetlerin birleşmesi güdüsü ya da cinsel organlarda haz hissinin yaratılması olarak anlaşılmaması" gerektiğini be-

lirttikten sonra bu anlayışın daha çok "Platon'un *Şölen* adlı yapıtındaki her şeyi kapsayan ve içeren Eros'la uyuştuğunu" vurgular (Freud, 1925 e, s. 105). Bu varsayımın ilk bölümü hiç şüphesiz doğrudur. Çünkü Freud, cinselliği her zaman cinsel organlar ve bölgelere bağlı kalmadan, çok daha geniş bir biçimde anlamıştır. Ama nasıl olup da Platoncu Eros'la kendi anlayışını benzer kıldığını kavramak zordur. Kendi eski cinsellik teorisi Platoncu teorinin tam karşıtıdır çünkü. Freud'a göre libido erkeksi bir özelliktir ve ona paralel bir dişi libido yoktur. Onun ataerkil dünya görüşüne göre, kadın erkeğe eşit değildir ve ondan bir derece aşağıdır. Platoncu mitosta ise buna karşı olarak erkek ve kadının bir ve aynı özden oldukları ama ikiye bölünmüş halde bulundukları anlatılır. Kadın ve erkek eş değerdedirler, bir kutuplaşma içinde bulunurlar ve birleşmek, bir olmak eğilimini de içlerinde taşırlar.

Freud belki de kendi düşüncesinin bu iki aşaması arasındaki uzlaşmazlığı yalanlayabilmek için böyle bir yaklaştırmaya ve benzetmeye sığınmıştı. Ama mitolojik Erosla kendi cinsellik anlayışını aynı kılma çabası, eski teorisinin de iyice çarpılıp bozulmasına yol açmıştır.

Ölüm içgüdüsünde olduğu gibi, yaşam içgüdüsünün tanımlanmasında da bu içgüdünün doğası açısından Freud, bazı sorunlarla karşı karşıya kalır. Fenichel'in kanıtladığı gibi, ölüm içgüdüsünü Freud'un yeni içgüdü anlayışı içinde bir içgüdü olarak tanımlamak mümkün değildir.(O. Fenichel, 1974) İlk olarak *Haz İlkesinin Ötesi*'nde açıkladığı ve *Bir Psikanaliz Taslağında* da tamamlamaya çalıştığı içgüdü tasarımı, ölüm ve yaşam içgüdüleri tanımlarından çok daha başkadır: "İçgüdüler her türlü aktivitenin kaynağı olmakla beraber, yine de tutucu bir karaktere sahiptirler. Varlığın ulaştığı yer ve yeni durum, o durum terk edildikten sonra geri dönüp yeniden sağlanmak istenir, içgüdüler bu geriye dönüş eğilimleri nedeniyle, ileriye gidişi engeller bir tutum içindedirler" (Freud, 1940 a, s. 70).

Eros ile yaşama içgüdüsünün tüm içgüdülerdeki bu konservatif özelliğe sahip olduklarını söylemek ve aynı nedenle içgüdü adını almalarını doğrulamak mümkün müdür? Bu nedenle Freud, içgüdülerin bu tutucu karakterini kurtarabilmek için kendini çok zorlar. Örneğin üreme hücreleri için:

> Üreme hücreleri, canlı maddenin ölüme yönelişine karşı çalışırlar ve bize bir ölümsüzlük potansiyeli olarak yansıyan şeyi maddeye taşır dururlar" der ve ekler: "Üreme hücrelerinin kaderlerini saptayan, onları bir araya getiren ve dış dünyanın etkilerine karşı koruyan içgüdülerin tümü, cinsel içgüdüler grubunu oluştururlar. Bu içgüdüler tutucudurlar çünkü canlı maddeyi eski haline geri döndürmeye çalışırlar. Bunun yanı sıra, dış uyaranların etkilerini önleme ve yaşamı korumaya, uzatmaya çalışma eğilimleri de daha geniş anlamdaki tutuculuk örnekleridir. İşte bunlar, ölüme yönelik içgüdülere karşı bir etkide bulundukları için gerçek yaşam içgüdüleridir. Organizmaların yaşamındaki bir yazgıdır bu. Bir grup içgüdü ileriye doğru hücum eder, yaşamın son amacına bir an önce ulaşmak ister. Diğer grup ise bu gidişi belirli noktalarda durdurup olayı yeniden baştan alarak sonu belli olan bu yolu biraz uzatmaya çalışır. Yaşamın başlangıcında cinsellik ve cinslerin ayrılığı olmasa bile, sonradan cinsel diye nitelenen içgüdülerin başlangıçtan beri var olup fonksiyonlarını yerine getirdiklerini ve benlik içgüdüsüne karşı olma görevlerini o zamandan beri gerçekleştirdiklerini düşünmemiz mümkündür (Freud, 1920 g, s. 42 ve sonrası).

Bu denli uzun olarak aktardığım bölümün en ilginç yanı, bence Freud'un umutsuz bir çabayla nasıl bütün içgüdülerin (ve de yaşam içgüdüsünün) tutucu karakterlerini savunmak istediğini göstermesidir. Cinsel içgüdüyü yeni baştan ve değişik bir biçimde tanımlamak isterken eski yapıtlarındaki içgüdü anlayışından tamamen kopmakta ve kurtuluşu, üreme hücrelerinin kaderini denetleyen bir içgüdüden söz etmekte bulmaktadır.

Yine birkaç yıl sonra *Ben ve Es* adlı yapıtında Freud, gerçek bir içgüdü görüntüsü verebilmek için Eros'a tutucu bir

karakter yakıştırır: "Biyolojik bulgularla desteklenen teorik varsayımlarımıza göre, ölüm içgüdüsünün görevi yaşamakta olan organizmaları yeniden eski cansız durumlarına yöneltmektir. Eros ise parçacıklara ayrılıp dağılmış durumda olan canlı maddeyi bir araya getirme ve onu canlı olarak yaşamda tutabilme amacını taşır. Bu iki içgüdü de, kendi alanları içinde son derece tutucu davranırlar. İkisinin de amacı, yaşamın ortaya çıkması ile birlikte bozulmuş olan dengeyi yeniden sağlamaktır. Yani yaşamın doğması, yaşamanın kaynağı olduğu kadar, ölüme doğru yol alınmasının da nedenidir. Kısaca yaşam, bu iki yöneliş arasındaki bir savaş ve bir uyumdan başka bir şey değildir. Böylelikle yaşamın kökeni sorunu, kozmolojik bir olay olarak açıklanamadan kalırken yaşamın amaç ve hedefinin ne olduğu sorusu da, böyle ikili bir biçimde cevaplandırılmış olur" (Freud, 1923 b, s. 268 ve sonrası).

Eros, yaşamı karmaşıklaştırma ve koruma amacı ile hareket ettiği için tutucudur. Çünkü yaşamın ortaya çıkması ile onu koruma içgüdüsü de birlikte doğmuştur. Ama burada, "Mademki içgüdünün özünde en eski durumu, yani anorganik maddeyi olduğu gibi koruma eğilimi yatmaktadır, o halde var oluşun daha sonraki ileri bir aşamasının, yani hayatı koruma eğiliminin aynı anda o içgüdüde nasıl bulunduğunu açıklayabilir miyiz?" diye sormak mümkün.

Yaşam içgüdüsünün bu konservatif karakterini kurtarma konusunda bu kadar uğraştıktan sonra Freud *Bir Psikanaliz Taslağı*'nda şu olumsuz sonuca varır: "Eros (ya da sevgi içgüdüsü) için böyle bir basitleştirmeye gidemeyiz. Çünkü bu tutum, canlı maddenin eskiden kendi başına bir birim olduğunu ve sonradan parçalandığını kabul etmemizi gerektirir. Eğer durum böyleyse, Eros'un görevinin de bu eski birliği sağlamaya yönelik olarak açıklanması bir zorunluluk halini alır" (Freud, 1940 a, s. 71). Bir dipnotta da şunu ekler: "Böyle bir şeyi ancak şairler düşlemişlerdir. Ama canlı maddenin tarihinde buna benzer bir sürece rastlamak mümkün değil-

dir." Freud'un burada sözünü ettiği şey, mitolojideki Eros tanımlamasıdır ve onu bir hayal ürünü olarak adlandırmaktan çekinmez. Ancak aldığı bu tavır şaşırtıcıdır. Çünkü Platoncu yaklaşım, Freud'un teorisindeki konservatif Eros kavramını doğrular biçimdedir. Eğer erkek ve kadın başlangıçta tek ve aynı idiyseler sonra birbirlerinden ayrıldıkları için şimdi yeniden birleşip bir olma arzusuyla yanıp tutuşmaktaysalar bu türlü bir tutum, içgüdülerin eski duruma dönme eğilimlerini doğrulayıcı değil midir?

Freud'un neden bu kolay yolu seçmediğini anlamak için az önceki dipnotu *Haz İlkesinin Ötesi*'ndeki şu bölümle karşılaştırmak gerekir. Freud burada Platon'un Şölen'de bahsettiği mitosu açıklar önce: İnsanın birliğinin Tanrı Zeus tarafından ikiye ayrıldığını, sonra bu iki ayrı parçanın birbirlerini özleyip yeniden bir olmak için tüm güçlerini kullandıklarını ve tüm insanların bu yarım hallerinden mutsuz olup yeniden bir ve tek olacakları günün hasretiyle yandıklarını belirtir ve şöyle yazar:

> Şair filozofların işaretlerini izleyerek canlı maddelerin canlılıklarını kazanıp yaşamaya başladıklarında parçalara ayrıldıklarını ve o zamandan beri de cinsel içgüdüler aracılığı ile yeniden birleşip kaynaşmak istediklerini kabul edebilir miyiz acaba? Ya da bu parçalara ayrılan canlı maddenin çok hücreliliğe dönüşüp üreme hücreleri aracılığı ile yeniden birleşmeye çabaladıklarını ileri sürmek mümkün olur mu? Bence burada bu tartışmayı kesmek gereklidir (Freud, 1920 g, s. 63).

Haz İlkesinin Ötesinde'de Freud cevabı açık bırakırken *Bir Psikanaliz Taslağı*'nda olumsuz bir sonuca vardığını görüyoruz.

Ama daha önemlisi, bu iki açıklamada da aynı kalan, "canlı madde" tanımıdır. Freud her iki durumda da, parçalara ayrılan canlı bir maddeden söz eder. Platoncu mitolojide ise "canlı madde"den değil, birbirinden ayrılmış bir kadın ve

bir erkekten bahsedilir. Ve bu parçacıkların değil de, kadın ile erkeğin birleşme arzuları dile gelir. Freud'un kendi "canlı madde" tanımını neden bir türlü terk etmek istemediğini de şöyle açıklayabiliriz:

Freud öylesine ataerkil duygular ve inançlarla doluydu ki, erkekle kadının birbirine eşit ve aynı değerde olduklarını kabul edemiyordu bir türlü. Bu nedenle de, kadın-erkek kutuplaşması, sonuçta eşit ve aynı değerde olmayı gerektirdiğinden Freud için kabul edilebilir bir görüş değildi. Bu duygusal önyargı, Freud'u kadının sakat ve eksik bir erkek olduğu, erkeklik organına sahip olmayışının kıskançlığı ve hadım edilme kompleksi içinde bulunduğu teorisine vardırmıştır. Ayrıca bu görüşe göre, üst beninin zayıf ve narsist duygularının erkekten fazla olması nedenleriyle de kadın, erkekten aşağıdır.

Bu düşünce şemasını başarılı olarak değerlendirebiliriz ama insan türünün yarısının, diğer yarısının eksik ve gelişmemiş bir kopyası olduğunu ileri sürmek, bence saçmalıktır. Böyle bir düşünce biçimi, erkek ve kadına büyük bir önyargı ile yaklaşılmasından doğar ve bu, ırkçı ya da dinsel önyargılardan hiç de farklı bir şey değildir.

Olaya bu türlü yaklaşınca Freud'un mitolojideki Eros tanımını kendi teorisini doğrular ve destekler olmasına rağmen neden reddettiği açığa çıkmıyor mu? Gerçekten de Freud, kendini bu adımı atacak yeterlilikte göremiyordu. Kendi inançları uğruna teorisini çarpıtmayı, erkek ve kadın yerine "canlı madde" tanımını yerleştirmeyi göze almıştı. Yine aynı uğurda, Eros'un diğer içgüdülerdeki konservatif eğilime sahip olmadığı yolundaki mantıklı yaklaşımı da reddederek bir türlü o ataerkil inancından vazgeçememişti.

3

Freud'un İçgüdü Teorisinin Eleştirisi

Freud, çağının ve toplumunun düşünce, yargı, inanç gibi özelliklerine sıkı sıkıya bağlıydı, yaşamı boyunca da kendini bu alışkanlıklardan kurtaramamıştı. Bu nedenle de, yeni bir teorinin ışığı beyninde parladığında bu buluşun yalnızca bir bölümü onun bilincine çıkabiliyordu. Bir diğer bölümü ise onun bazı "kompleksleri" ve önceki bilinçli düşünceleriyle uzlaşamadığı için bilinçaltında kalmaya mahkûmdu. Bilinçli düşüncesi kendini tatmin edecek çeşitli yollar bularak çelişkileri ve uzlaşmazlıkları yalanlama, örtbas etme çabasındaydı hep. Yani gerçeği olduğu gibi değil de kendi kafasına uygun gelen biçimiyle kavrıyordu Freud.

Az önce de açıklamaya çalıştığım gibi, Freud Eros'u bir türlü kendi içgüdü tanımı içindeki diğer konservatif karakterli içgüdüler arasına sokma istek ve becerisini gösteremiyordu: "Peki başka bir teorik çıkış noktası bulamaz mıydı?" sorusunu, "evet" diye cevaplayabiliriz. Yeni düşüncesinde yer alan sevgi ve yıkıcılık içgüdülerini, eski ve geleneksel libido teorisi içinde bir yere oturtabilirdi. Ama bunu yapabilmek için genital dönem öncesi cinselliği (oral ve anal sadizm) yıkıcılığın, genital dönem cinselliğini ise sevginin kaynağı olarak alması ve bu ikisi arasında yeni bir polarite (çift kutupluluk) kurması

gerekmekteydi. Ama böyle bir yaklaşım Freud'a, az önce de belirttiğimiz bazı kişisel nedenlerden dolayı çok güç gelmektedir. Çünkü hem yıkıcılığın hem de sevginin libido kökenli olma zorunluluğu, tektanrıcı bir dünya görüşünü tehlikeye düşürebilecek bir şeydir. Aslında Freud bazı yapıtlarında (1923 b, 1920 g) anal-sadistik libidonun ölüm içgüdüsü olduğu sonucuna varmakla, yıkıcılık ile genital dönem öncesi cinsellik arasında bir yakınlık kurmuştu. Eğer bu böyleyse anal libidonun ölüm içgüdüsüyle esaslı bir benzerlik taşıdığını ileri sürebiliriz. Hatta anal libidonun yapısı gereği, yıkıcılık amacına yönelik olduğu sonucuna varmak bile mümkündür.

Ama Freud bu sonuca varamamıştır. Bunun neden gerçekleşmediğini incelemek ise ilginç olacaktır.

Bunun ilk nedenini, anal libido yorumunun oldukça dar oluşunda aramak gerek. Freud ve öğrencileri için anal olgu, kontrol etme ve sahip olma eğilimlerinin bir toplamından ibarettir (saklama güdüsü dışında). Kontrol etme ve sahip olma gibi eğilimler ise sevgiye ve özgürlüğe karşıt tutumlardır. Ama "kontrol" ve "sahip olma" yıkıcılığa özgü olan, yıkma, yok etme ve yaşama karşı düşmanlık gibi özellikleri de taşımazlar. Anal karakter bütün cansız şeylerle olan benzerliği yüzünden, dışkıya karşı derin bir ilgi ve benzerlik gösterebilir. Dışkı, bedenin dışarıya attığı, artık onun işine daha fazla yaramayacak ve gereksiz olan bir şeydir.

Anal karakter dışkıya olduğu kadar yaşam için yararsız olan her şeye; kire, pisliğe, ölüme ve yok olmaya da eğilim gösterir. Bu nedenle kontrol etme ve sahip olma yönelişlerinin, anal karakterin yalnızca bir bölümünü oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bunlar, yaşama nefret duyma, onu yok etme eğiliminden çok daha yumuşak ve tehlikesizdirler.

Eğer Freud dışkı ile ölüm arasındaki doğrudan ilişkiyi fark edebilseydi belki de genital ile anal yönlenmeler arasındaki kutuplaşmanın, Eros ile ölüm içgüdüsü arasındakiyle eşdeğer olduğu sonucuna varacaktı. Böyle bir durumda ise

Eros ile ölüm içgüdüsünü, biyolojik ve eşit güçteki iki eğilim gibi görmekten vazgeçip Eros'un, biyolojik açıdan en normal amacı olan evrimleşmeye yöneldiğini görmesi beklenebilirdi.

Bu türlü bir değerlendirmede, ölüm içgüdüsünün doğal gelişimdeki başarısızlığın sonucu ve bu yüzden de her ne kadar derinlere kök salmış bile olsa, patolojik bir içgüdü olduğu da düşünülebilir.

Biyolojik bir akıl yürütmeye kalkışacak olursak anal olgu ile dört ayaklı memeli hayvanlardaki koku aracılığıyla yönlenme gerçeği arasında bir benzerlik kurabiliriz. Dört ayaklılıktan, iki ayaklı ve düz yürüme aşamasına geçildiğinde, yönlenme öğesi koku yerine görme olarak değişir.

Nitekim beynin eski fonksiyonlarındaki değişim de, bu yönlenmedeki değişme ile paraleldir. Böyle düşündüğümüzde, anal karakterin biyolojik evrimin geriye dönük bir dönemi olduğunu ve genetik bir bünyeye de sahip bulunduğunu ileri sürebiliriz. Bu ise bizi, küçük bir çocuktaki anal olgunun, mükemmel bir insansı evrime varma sürecindeki belirli bir döneminin yinelenmesi biçiminde anlaşılmasına götürür.

Bunları Freud'un kavramları ile açıklamak istersek, anal olgu ya da yıkıcılık, içgüdülerin konservatif karakterine sahiptir. Yani bu içgüdü bizi, Genital dönem-Sevgi-Görme biçiminde bir yönlendirmeden, Anal olgu-Yıkıcı olma-Koku biçiminde bir yönlendirmeye doğru çeker.

Bu yaklaşıma göre, ölüm ile yaşam içgüdüleri arasındaki ilişki, genital dönem öncesi ve genital dönem libidoları arasındaki ilişkiyle aynılaşır.

Böylece anal düzeye olan libidosal bağlılık, psikoseksüel yapıdan kaynaklanan patolojik olgulardan biri olarak değerlendirilirken genital düzeydeki cinsellik anlayışı ise sağlıklı bireyler için karakteristik bir özellik taşır. Bu akıl yürütmeden sonra anal düzeyin iki farklı yanı olduğu ortaya çıkıyor; birincisi kontrolü, ikincisi de zarar verip zedelemeyi amaçla-

yan bu yönler, aynı zamanda sadizm ile *nekrofili** arasındaki farklılığın da temelini oluştururlar (*bkz.*, Fromm, 1973 a, s. 348 ve sonrası).

Ama Freud bu bağlantıları bir türlü kurmadı. Belki de Eros teorisinde anlattığım nedenlerden dolayı kuramazdı da. Şimdiye kadar, Freud'un libido teorisinden, Eros teorisine geçerken ortaya çıkan ama onun ele almadığı önemli çelişkilere değindim. Bunların yanı sıra, diğerlerinden değişik ama dikkat edilmesi gereken bir karşıtlık daha vardır. Sözünü etmek istediğim; teorisyen Freud ile hümanist Freud arasındaki farklılıktır. Teorisyen olarak Freud, insanın yalnızca iki seçeneği olduğu sonucuna varır. Ya kendini (gitgide hasta olarak) ya da başkalarını tahrip (yok) edecektir. Başka bir deyişle, ya kendine ya da başkalarına acı vermek zorundadır. Ama hümanist Freud, savaşı insan varoluşunun akılcı bir çözümü olarak gösterebilecek bu trajik sonuca kızar ve karşı çıkar. Sanki bu sonuca kendi düşünceleriyle varmış olan kendisi değilmiş gibi davranır. Oysa eski teorisinde böyle trajik bir seçenek yaratılması da yine kendi ürünüdür.

Freud bastırılan içgüdülerin, özellikle de genital dönem öncesi olanların uygarlığın temelini oluşturduğunu ileri sürer. Bastırılan bu içgüdüler "yüceltilir" ve değerli kültürel kanallara dökülürler. Ama bu, aynı zamanda insanın tam bir mutluluğa kavuşmasına da engel olur. Ayrıca bastırılan içgüdüler, bir yandan da bu bastırma sürecini başaramayanlarda nevrozların ortaya çıkmasına yol açarlar. Kısaca insan şöyle bir seçenekle karşı karşıyadır: Eksik bir mutluluk ve nevrozlarla dolu bir uygarlık ya da tam bir mutluluğa ulaşmak ama uygarlığın gelişememesi. Ölüm içgüdüsü ile Eros arasındaki karşıtlık ise insanı çok daha gerçek ve trajik bir seçenek önüne getirir. Bu durumdaki insan, bir yolu seçmekle saldırgan ol-

---

* *Nekrofili:* Ölülerle cinsel ilişkide bulunma biçiminde kendini gösteren bir cinsel sapıklık. Burada ceset, bir tür fetiş özelliği taşır. (çev.)

mak, savaş etmek ve düşmanlık duyguları ile dolu bulunmak ya da kendini yok etmeye yönelmek durumlarından biriyle karşı karşıya kalır.

Freud bu karşıtlığı ortadan kaldırmaya çalışırken seçenek sorununa da değinir. *Psikanalize Giriş Konferansları*'nda: "Saldırganlık dış dünyada bazı engellere çarpıp da tatmin edilemeyince içe döner ve orada var olan insanın kendine yönelik yıkma içgüdüsüne katılarak etkisini artırır. Bunun gerçekten böyle ve ne denli önemli olduğunu göreceğiz," diye yazar (Freud, 1933 a, s. 112). *Bir Psikanaliz Taslağı*'nda da, "Saldırganlığın engellenmesi, sağlığa aykırıdır ve hasta yapar," der (Freud, 1940 a, s. 72).

Şimdi Freud'un nasıl olup da insan yaşamını böyle umutsuz bir sonuçta bırakamadığını ve çizgileri bu kadar net çizmiş olmasına rağmen savaşı en iyi çözüm diye önerme yolunu neden seçmediğini bir araştıralım. Gerçekten de Freud, kendi teorik ve hümaniter yönleri arasındaki bu uzlaşmazlığı giderebilmek için çok çalışmıştır. Bu deneylerden bir tanesi, tahrip etme içgüdüsünün vicdana dönüşmesi biçimiyle açıklanır. *Kültürdeki Huzursuzluk* adlı yapıtında şu soruyu sorar: "Saldırganlık içgüdüsünün etkisindeki bir kimse, bunu zararsız bir hale nasıl getirir?" ve cevabı yine kendisi verir:

> Bu, çok garip ve tahmin edemeyeceğimiz bir süreçtir. Saldırganlık değişir, içe döner ve asıl geldiği yere geri yollanır. Yani kendi benliğine karşı yönelir. Çünkü bu içgüdü "üst-ben" haline dönüşerek "vicdan" adını alır ve benliğin dış nesnelere ve bireylere yansıtmak istediği saldırganlık arzusunu engeller. "Üst-ben" ile onun denetimi altına aldığı "ben"lik arasındaki gerginliğe, "suçluluk bilinci" adı verilir ve bu bilinç, bir cezalandırma ihtiyacı biçiminde belirir. Yani kültür, bireylerdeki tehlikeli saldırganlık arzusunu zayıflatır, gücünü azaltır ve ele geçirilmiş bir şehirdeki askeri birlikler örneği, kendi içine yerleştirdiği bir mekanizma ile onu denetler (Freud, 1930 a, s. 482 ve sonrası).

Yıkıcılığın kendi kendini cezalandıran bir vicdana dönüşmesi, teoriye Freud'un düşündüğü kadar büyük bir yarar sağlamaz. Teorisine göre vicdan da, tıpkı ölüm içgüdüsü gibi acımasız olmak zorundadır. Çünkü o da ölüm içgüdüsünün enerjisi ile doludur. Ayrıca bu içgüdünün "zayıflatılıp" "silahlarının elinden alınmış" olmasına da hiçbir neden yoktur. Başka bir benzetme, Freud'un düşüncesini daha mantıklı bir biçimde ortaya koyar: Zalim bir düşman tarafından ele geçirilmiş bir şehir, düşmanları yine onlar gibi ezici bir düzen kuran bir diktatör aracılığıyla şehirden kovmuş olsa bile, kazanılan ve değişen nedir? Bu sert ve denetleyici vicdan kavramı, Freud'un o trajik seçenekten kaçabilmek için giriştiği deneylerden yalnızca biridir. Bir diğer açıklama çabası da şöyledir: "Yıkıcılık içgüdüsü dengelenip yönü değiştirilerek benliğe, yaşam ihtiyaçlarını giderme ve doğaya egemen olma imkânlarını sunar" (Freud, 1930 a, s. 480).

Bence bu, "yücelme mekanizması"* için güzel bir örnektir. Burada içgüdü zayıflamamakta, tersine daha değişik ve sosyal açıdan değerli amaçlara, örnekte "doğaya egemen olmaya" yönelmektedir. Bu, mükemmel bir çözüm gibi geliyor ilk bakışta insana. Böylelikle insan ya kendini ya da başkalarını tahrip etme seçeneklerinden birine yönelmek zorunda kalmamakta ve yıkıcılık enerjisini, doğaya egemen olma biçimin-

* Freud *yüceltme* kavramını hiçbir zaman ölüm içgüdüsüyle ilişkili bir biçimde kullanmamıştır. Ama bu bölümde incelediğimiz konu içinde *yüceltme* kavramı, Freud'un libidoya bağlı olarak kullandığı *yüceltme* ile aynıdır bence. *Yüceltme* kavramının, Freud onu her ne kadar cinsel içgüdüler ve genital dönem öncesi için kullansa bile, doğruluğu tartışılabilir. Buna klasik bir örnek olarak, hastasını ameliyat için kesen bir operatörün kendi yüceltilmiş sadist eğilimlerine kapıldığı görüşü ileri sürülebilir. Halbuki bir operatör yalnızca kesmez, tamir eder ve iyileştirir de. Bu nedenle böyle doktorların yüceltilmiş sadist duygulardan çok becerikli ellere sahip olma hazzı, çabuk karar verebilme yeteneği ve insanları iyileştirme arzusu gibi nedenlerden motive olduklarını düşünmek daha gerçekçi olacaktır.

de kanalize etmektedir. Ama acaba doğru mu bu? Yıkıcılık bir anda yapıcı bir biçime bürünebilir mi? "Doğaya egemen olmak" ne demektir? Hayvan yetiştirmek, evler yapmak ve tencereler mi üretmektir, yoksa makineler, binalar, gökdelenler, trenler ve uçaklar mı inşa etmektir? Ayrıca bütün bu uğraşılar; inşa etmek, üretmek, toplamak ve sentez etmek gibi çabalar olumlu güdülerdir ve bunları herhangi bir içgüdü grubuna dahil etmek gerekirse bu ölüm içgüdüsü değil de, Eros olacaktır. Yenmek için öldürülen hayvanlar ve savaşlarda ölen insanlar hariç tutulacak olursa maddesel üretim yıkıcı değil, yapıcıdır.

Albert Einstein'ın "Neden Savaş?" başlıklı mektubuna verdiği cevapta Freud, seçeneklerinin sertliğini yeniden yumuşatma çabası gösterir. Ancak çağımızın büyük bilim insanı ve hümanisti Einstein'ın savaşın psikolojik nedenleri konusunda sorduklarını cevaplarken bile, eski teorisindeki o trajik karşıtlığı örtmeye çalışmadan açıkça dile getirir:

> Birazcık spekülasyon da yaparak, ölüm içgüdüsünün her canlı varlığın içinde olduğu ve bunun yaşamı parçalayıp yok ederek yeniden o cansız haline dönüştürme çabası gösterdiği sonucuna vardık. Bu nedenle, ona ölüm içgüdüsü adını vermekte hiçbir sakınca yoktur. Erotik içgüdüler ise yaşama yöneliktirler ve onu canlı tutma çabası gösterirler. Ölüm içgüdüsü, bazı organlar aracılığıyla dış dünyadaki nesnelere yansıtıldığı zaman yıkıcılık içgüdüsü haline dönüşür. Yani canlı varlık kendini korumak, yok olmasını önleyebilmek için kendi dışındaki yabancı şeyleri tahrip etmek zorundadır. Ancak bu ölüm içgüdüsünün bir bölümü de canlı varlığın içinde kalır. Biz, birçok normal ve patolojik olgunun kaynağını, bu yıkıcılık içgüdüsünün içe dönüp orada kalmasında buluyoruz. Hatta vicdanın oluşumunu bile, saldırganlığın içe dönüşü yoluyla açıklama girişiminde bulunduk. Aynı biçimde düşündüğümüzde, bu içe dönüş sürecinin insan için zararlı ve hasta edici olduğu ortaya çıkar. Böylesi içgüdülerin dışa yansıtılması ise insana bir boşalma ve rahatlık getirir. Bu açıklamalarımız, bütün nefret dolu ve tehlikeli eğilimlerimiz

> için biyolojik bir gerekçe ve bir özür olabilir. Kabul etmeliyiz ki böylesi eğilimler, onlara karşı savaşsak bile, doğaya bizden daha yakındırlar. Şimdi sıra, biz insanların neden yıkıcılık ve saldırganlığa karşı savaştığımızın açıklamasını bulmaya geldi (Freud, 1933 b, s. 22).

Bu açık ve uzlaşmaz açıklaması ile Freud, ölüm içgüdüsü üzerine eski düşündüklerini yeniden derlemiştir sanki. Dünyanın bazı bölgelerinde yaşayan "zorlama ve saldırganlık gibi şeylerin bilinmediği" insan toplulukları hayaline inanmanın güç olduğunu belirten Freud, mektubunun sonuna doğru, pek de beklenmeyen bir biçimde umutlu bir tavır takınır: "Eğer savaşı yaratan ve insanları buna hazır hale getiren, büyük ölçüde yıkıcılık içgüdüsü ise onun karşısına, karşıtı olan Eros'u dikebiliriz. İnsanlar arasında duygusal yakınlaşmayı sağlayan her öğe savaşa karşı olmak zorundadır ve öyledir de" (Freud, aynı yapıt, s. 23).

Kendini "pasifist" olarak tanımlayan Freud'un burada o hümanist yanıyla, kendi düşüncesinin mantıksal sonuçlarından nasıl da kaçınmak istediğini izlemek dikkat çekicidir. Eğer ölüm içgüdüsü temel bir eğilim ise Eros'u onun karşısına getirmekle nasıl olup da gücü dengelenebilir? Hani bu iki içgüdü de aynı anda ve birlikte her hücrede bulunuyorlardı ve canlı maddenin gücü azaltılamayan özelliklerindendiler?

Barış yanlısı olan ikinci görüşü de çok anlamlıdır Freud'un. Yine Einstein'a yazdığı mektubun sonunda şöyle der:

> Kültürün bize kazandırdığı psişik öğeler, savaşa öylesine karşıdırlar ki artık savaşı istemiyoruz, ona dayanamıyoruz ve kızıyoruz. Savaşa karşı oluş, yalnızca entelektüel bir tavır değil, biz pasifistler için bu, geleneksel bir hoşgörüsüzlüğün sonucudur. Savaşın estetik açıdan eleştirisi, bizler için en az onun acımasızlığı kadar önemli. Diğer pasifistlerin de aynı sonuca varmalarını daha ne kadar bekleyeceğiz? (Freud, aynı yapıt, s. 26).

Mektubun en sonunda Freud, yapıtlarında sık sık sözünü ettiği bir düşüncesine de yer verir. Kültürel evrimi "organik bir süreç" olarak değerlendirir ve "bedensel değişimler sonucu, içgüdülerin yöneldiği amaçların değişebileceğine ve etkilerinin azalacağına olan umudunu" belirtir.

Bu görüşünü Freud *Cinsiyet Üzerine* (1905 d) adlı yapıtında da işlemişti daha önceden. İçgüdüler ile kültür arasındaki çelişkiye değinirken, "Yeni kültürde yetişen çocuklara bakınca insan, onlardaki gelişmenin, eğitim ve yetiştirme sonucu gerçekleştiği izlenimini ediniyor. Ama bu evrim gerçekte, onlardan bağımsız olarak, organik bir değişim ve gelişimin sonucunda ortaya çıkmaktadır" (Freud, 1905 d, s. 78).

Kültürdeki Huzursuzluk'ta da bu düşüncesini geliştirir. Bu görüşe göre "organik bastırma" (Freud, 1927 c, s. 458) yolu ile gerçekleşen adet görme ve anal erotizm tabuları, uygarlığa yol açan etkenler arasında yer alır. 1897'de Fliess'e yazdığı mektupta da aynı düşüncelerini, "bastırma olayında bazı organik oluşumların da işin içine karıştığını" belirterek dile getirmişti (Freud, 1950 a, s. 246).

Yukarıda aktardığımız pasajlar, Freud'un savaşa karşı olan insanların hoşgörüsüzlüğüne duyduğu güvenin yalnızca ölüm içgüdüsünün trajik sonuçlarını aşma çabasıyla kısıtlı kalmadığını, aynı zamanda 1897 yılındaki düşünce biçimiyle de uyuştuğunu göstermeleri bakımından ilginçtir.

Kültürün, bünyesel ve kalıtsal bastırma olaylarına yol açtığı konusundaki varsayım doğruysa, yani kültürel süreç, bazı içgüdüsel ihtiyaçların zayıflamasına neden oluyorsa Freud'un çelişkisine bir çıkış yolu bulduğunu söyleyebilirdik. Bunun sonucunda uygar insanların, kültüre ters düşen bazı içgüdüsel ihtiyaçlardan arınmış oldukları ileri sürülebilirdi. Tahrip etme içgüdüsü de, ilkel insanlardaki önemini ve gücünü, modern insanda kaybetmiş olacaktı. Düşüncelerimiz bizi daha sonra, uygarlaşma süreci içinde, öldürmeye karşı engelleme alışkanlığının yaygınlaştığı ve bu yasaklayıcı özelliğin,

insanlarda sabit bir fikir olarak yerleştiği inancına götürüyor. Ama yine de, bu değişimleri kalıtım yoluyla açıklayabilsek bile ölüm içgüdüsü ile aynı kalıba dökmek hemen hemen imkânsızdır.

Freud'un anlayışına göre, ölüm içgüdüsü her canlı maddenin içinde var olan bir eğilimdir. Bu tür bir temel biyolojik gücün, uygarlığın gelişimi ile birlikte zayıflayabilmesi görüşünün kabulü ise, bana zor gelmektedir. Aynı mantık içinde düşünürsek Eros'un da gücünden kaybetmesi gerekecektir. Sonuçta, canlı maddenin uygarlık süreci içinde "organik" bastırmalar aracılığıyla değişip başkalaşabileceği düşüncesine varılacaktır.*

Bu konu, önümüze incelenmesi gereken bir yığın sorun çıkarmıştır. Gerçekten de kültürel evrim sırasında yapısal ve organik açıdan bazı içgüdülerin bastırılıp değiştirildiğini kanıtlayan yeterli malzeme var mıdır? Bu bastırma olayı Freud'un anladığı biçimden farklı olarak, içgüdülerin tatmin edilme ihtiyaçlarının zayıflatılmasına mı yol açıyor, yoksa onların bilinçten uzaklaşıp başka amaçlara mı yönelmesini sağlıyor? Daha kesin söyleyecek olursak, insanlık tarihi içinde yıkıcılık içgüdüleri gerçekten zayıflamış ve onları engelleyen bazı karşı güdüler mi ortaya çıkmıştır? Ve bunlar gitgide biyolojik kökenli içgüdüler gibi insanda yerleşmişler midir? Bu sorulara kesin cevaplar bulabilmek için antropoloji, sosyal psikoloji ve genetik alanlarında geniş kapsamlı araştırmalar yapmak gereklidir.

Freud'un ölüm içgüdüsü konusundaki kendi tasarımının geçerliliğinden böylesine şüphede oluşunu açıklayan bir neden daha vardır. Freud'un yapıtlarını dikkatli okuyan her insan, onun yeni bir teori kurarken ne denli titiz davrandığını

* Ama Freud'un bu varsayımına karşı gösterilebilecek en iyi kanıt, tarih öncesi insanların, kültürel insandan daha az saldırgan olmaları gerçeğidir.

fark edecektir. Teorisini kurup açıkladıktan sonra da geçerliliği konusunda hiçbir zaman iddialı olmamış ve hatta bazen teorinin değerini alçaltır biçimde konuşmaktan bile kaçınmamıştır. Ama varsayımlara dayalı düşünce yapıları, zamanla teori biçimine dönüşmüş ve Freud bu kez de bunlara dayanarak, yeni varsayımlar ve teoriler kurmaya girişmiştir. Teorisyen yönüyle Freud, bu varsayımlarının çelişkili yanlarını gayet iyi bilmektedir. Peki ama acaba daha sonra bu şüpheli temelleri nasıl oluyor da bir anda unutuveriyor? Bu, cevaplandırılması güç bir sorudur. Belki Freud'un psikanaliz hareket içindeki öncü rolü buna bir açıklama getirebilir. (Fromm, 1959 a ile karşılaştırın). Öğrencileri arasında teorisinin bazı yönlerini eleştirenler olmuşsa da ya kendiliklerinden onun yanından ayrılmışlar ya da buna mecbur bırakılmışlardır.

Psikanaliz hareketini daha sonra geliştirenler ve Freud'a bağlı kalanlar ise teorik açıdan biraz kuru ve yaratıcılıktan uzaktılar. Onlar inanabilecekleri ve çevresinde bir hareket oluşturabilecekleri bir dogma arıyorlar ve bunun ihtiyacı içinde bulunuyorlardı.* Eğer Freud, teorisinin bazı temel bölümlerini değiştirecek olsaydı, bu durum, öğrencilerinin onu izlemelerini imkânsız kılardı. Böylelikle bir bilim insanı olarak Freud, bir hareketin önderi olan Freud'a esir düşmüştü. Ya da bir başka deyişle, öğretmen Freud, sadık ama yaratıcılıktan nasibi olmayan öğrencilerinin tutsağı olmuştu.

* Beni bu sonuca, birçok Freudcunun ölüm içgüdüsü konusundaki tepkileri götürdü. Bunlardan çoğu, bu yeni ve güç spekülasyona katılmak yerine, Freud'un saldırganlık konusundaki düşüncelerini, eski İçgüdü Teorisi'ne oturtmaya çalışmışlardır.

V. BÖLÜM

PSİKANALİZ RADİKAL BİR TEORİ OLMAKTAN ÇIKIP NEDEN UYUM ARAYAN BİR TEORİ HALİNE DÖNÜŞTÜ?

Freud'u kişilik olarak "radikal" diye niteleyemeyiz. O, tutucu yönleri baskın olan tipik bir liberal karaktere sahipti. Ama yarattığı teori hiç şüphesiz tam radikaldir. Teorisi derken, cinsellik konusundaki ya da metapsikolojik spekülasyonlarını değil de, bastırma olayının önemini ve ruhsal yaşamımızda bilinçdışının büyük yerini ilk olarak açıkça ortaya koymasını kastediyorum. Bu teori, insanı evrenin merkezine koyan ve onun her güce erişebileceğini, her şeyi bilebileceğini savunan düşüncenin yanlışlığını kanıtladığı için radikaldir ve önemlidir. Galileo insanlara, dünyanın evrenin merkezinde olmadığını öğretmişti. Ama Freud'dan önce hiç kimse bilinçli düşüncenin, insanın güvenebileceği tek silahı olmadığını böylesine açık olarak ortaya koymamıştı. İnsanı akılcılığın gururundan kurtaran Freud, sorunun kökenine inerek, bizlere radikal sözüne gerçek anlamda nasıl uyulması gerektiğini göstermiştir. Onun en büyük buluşu, bilinçli düşüncemizin bize gerçek duygu ve düşüncelerimizin ancak bir bölümünü, o da bir tül perde arkasından gösterebildiğini ve gerçeği çoğu kez gizlediğini ortaya koyması olmuştur. Bizim bilinçli düşüncelerimiz, çoğunlukla bilincine varmak istemediğimiz bazı duygu ve isteklerimizin aklileştirilmiş (akla uydurulmuş) biçimleridir. Yani bilinçaltı istek ve güdüler kendilerini bilinçte, başka giysilere bürünmüş olarak gösterirler.

Freud'un bu buluşu, öncü bir nitelik taşımaktaydı ve insanlara içlerinde yaşadıkları toplumların yapısı hakkında büyük bilgiler getirmekteydi. Belki de böylelikle toplumları insan-

lığın gerçek ilgi ve istekleri doğrultusunda yeniden biçimlemek arzusunu doğuracaktı bu. Ama her ne kadar Freud'un düşüncesi devrimci bir potansiyele sahip olsa da daha sonraki tutumu bu potansiyelin tam olarak gerçekleştirilmesine engel olmuştur. Meslektaşları ve kamuoyu onu, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa orta sınıf tabularını sarsan cinsellik anlayışı yüzünden eleştirirken bilinçdışı olgusunun keşfedilmesi, gerektiğince değerlendirilmiyordu. Buna şaşırmamak gerek. Çünkü cinsellik konusunda büyük bir hoşgörü talebinde bulunmak, toplumları kökten değiştirecek etkiler taşımaktadır. Bunun ardından, katillere daha bir hoşgörülü bakmak ve çocuklara da çok serbest bir eğitim uygulamak gerekecekti. Cinsellik üzerindeki bu yoğunlaşma, teorinin toplum eleştirisi taşıyan bölümünün daha az dikkat çekmesine yol açtı. Eğer bütün bu rahatsızlıklar cinsel sorunları çözememekten doğuyorsa bir insanın tam gelişebilmesi için ona engel olan ekonomik, toplumsal ve politik diğer faktörlere gerekli önemi vermemek de doğal olacaktır. Tam tersi, politik radikalizm bir nevroz belirtisi olarak ele alınabilir. Çünkü Freud ve öğrencilerinden birçoğu için "liberal vatandaş" sağlıklı insan tipinin en iyi örneğiydi. O zamanlar, sağ ya da sol radikalizm, nevrotik süreçlerin (özellikle Oedipus Kompleksi'nin) bir yansıması olarak açıklanıyordu. Bu durumda liberal orta sınıfın değer yargılarına uymayan her politik görüş, fazla düşünülmeden, rahatlıkla nevrotik olarak adlandırılabiliyordu.

Psikiyatrlar da hastaları gibi, genellikle aynı şehirsel entelektüel tabakadan, yani orta sınıftan geliyorlardı. Bir avuç psikiyatr hariç tutulacak olursa hiçbirinin radikal politik görüşleri yoktu. Bunlar arasında en tanınmışı olan Wilhelm Reich, cinselliğin engellenmesinin karşı devrimci bir karakter doğuracağını, buna karşılık cinsel özgürlüğün devrimci ve ilerici eğilimleri geliştireceğini ileri sürüyordu. Bu düşüncesi-

ne dayanarak daha sonra cinsel serbestliğin devrimci bir yönlendirmeye yol açacağını savunan teorisini geliştirdi. Ama bu inancında tamamen yanılmış olduğu, sonraki gelişmelerde ortaya çıktı. Çünkü bu cinsel serbestlik, gitgide gerçekte tüketime yönelik davranışın bir uzantısı halini alıyordu. İnsanlara para, daha çok para harcama eğitimi verildiğinde ve on dokuzuncu yüzyıldaki tasarrufun tersine, parayı tüketimde sarf etme alışkanlığı geliştikçe cinsel tüketimi de aynı biçimde desteklemek gerekecektir. Çünkü bu, tüketimin en kolay ve ucuz yoludur.

O zamanlar tutucu çevrelerin sıkı bir cinsel ahlak taraftarı olmaları, Reich'i cinsel özgürlüğün tutuculuğa karşı bir eğilim yaratacağı inancına vardırmıştı ve bu yanlıştı. Tarih içindeki gelişme bizlere, cinsel özgürlüğün ancak insanların tüketime yönelik tutumlarını geliştirdiğini ve eğer etkili oluyorsa politik radikalizmi de zayıflatıcı etki yarattığını göstermektedir. Ne yazık ki Reich, Marx'ı hem az tanıyor hem de onu tam anlamıyordu. Onu, ortaya koyduğu tavır nedeniyle bir "cinsel anarşist" olarak niteleyebiliriz.

Freud, bir diğer noktada daha kendi zamanının küçük bir çocuğu olarak kalmıştır. İçinde yaşadığı toplumda, zenginliklerin çoğunu kendi yanlarına çeken bir azınlık, güçlerini zorlama yolu ve sansürle korumaktaydı.

Freud bu toplum biçimini değişmez ve gerçek sanarak ruh modelini de aynı şema üzerine oturtur: "Es" kültürsüz kitleleri sembolize ederken "ben" ise kaliteli ve gelişmiş elit tabaka anlamına geliyordu. Tıpkı toplumsal modelde olduğu gibi "ben" yönetmek ve "es"e biçim vermek durumundadır. Eğer Freud sınıfsız ve özgür bir toplum yapısını tasarlayabilseydi sanırım "ben" ve "es"i insan psişesinin iki evrensel kategorisi olarak düşünmekten de vazgeçerdi.

Psikanalizin reaksiyoner bir hale gelmesi tehlikesine karşı alınabilecek en iyi önlem, politik ve dinsel ideolojilerin altında hatta ardında yatan ve bilince çıkmayan nedenleri bulup ortaya koymaktır.* Marx'ın burjuva ideolojisini eleştirirken toplum için ortaya koyduğu hizmeti, Freud kendi teorisi ile bireyler için gerçekleştirmiştir. Ama çoğu kez atlanan ve unutulan bir nokta var: Marx bu arada, kendi psikolojik görüşlerini de ortaya koyarak Freud'u aşmış ve toplumsal bir psikolojinin temellerini oluşturmuştur. Marx cinsellik, açlık vb. gibi doğuştan getirilen içgüdüler ile ihtiras, nefret, istifçilik ve sömürü gibi yaşam deneyi içinde kazanılan, yani bir toplumun üretici güçlerince belirlenen, bu nedenle de tarihsel süreç içinde değişebilecek güdüler arasında bir ayrım yapmasını bilmiştir.**

Toplumsal duruma bağımlı bir özellik gösteren psikanalizin, radikal bir teoriden, liberal ve toplumla uyumu amaçlayan bir teoriye dönüşmesi kaçınılmazdı. Çünkü yalnız doktorlar değil hastaları da aynı düzeyden ve burjuva denilen orta sınıftan geliyorlardı. Birçok hasta daha insancıl, bağımsız ve özgür olmak yerine, yalnızca kendi sınıflarına özgü ortalama bir insanın çekeceği ya da çekmesi gereken acılardan daha fazlasına katlanmak istemiyordu. Özgür bir insan olmayı değil ki bu eleştirici ve yenilikçi olmalarına yol açar, başarılı bir

* Sovyet komünistleri Freud'u, hasta toplumsal özelliklere pek ilgi göstermemesi yüzünden eleştirir. Bence bu rahat bir akılcılaştırmadan başka bir şey değildir. Vatandaşların, sistemin nasıl oluşturulduğunu fark etmemeleri için onların beyinlerini yıkayarak, gerçekleri görmelerini engelleyen ve onları insancıl umutlarından koparmayı amaçlayan bir sistemin psikanalize yapacağı eleştiri, onun toplumsal gerçeklere az önem vermesi yönünde olamaz. Sanırım onları korkutan ve böylesi eleştirilere yönelten, psikanalizin, düşlerin ve aldatmacaların gerisindeki gerçekleri görme konusunda insanlara yaptığı radikal hizmettir.

** *Bkz.* Karl Marx, Elyazmaları, 1844.

vatandaş tipini kazanmayı istiyorlar ve radikalizmin bedelini ödeme cesaretini gösteremiyorlardı. Çünkü böylesi bir seçim, sahip olmak eğilimi yerine, önce insan olmak ve olgunlaşmak anlamına gelir. Neden istesinler bunu? Çevrelerinde örnek alınacak ve imrenilecek hemen hemen hiçbir mutlu insan göremiyorlar ki. Rastlanılan kişilikler, kaderleri ile uyuma girmiş ve bundan hoşnut olan kimselerdir. Bunların o dışa yansıyan huzurları da, genellikle yaşamlarında başarılı olup başkalarınca hayran olunmalarının bir sonucudur, kendi olgunluklarının değil. İşte hastalar böylesi kişilikleri kendilerine hedef olarak alırken o amaca ulaştırıcı model rolünü takınan psikiyatrlar da bol bol konuşup anlattıkça hastaların arzuladıkları yere erişebileceklerini vaat ediyorlardı. Gerçekten de yalnızca kendilerini dinleyen ve onlarla konuşmaya katılan bir insan bulmak bile birçok hastaya olumlu yönde etki ediyordu. Ayrıca bunca deney ve yaşananlar, artık o ortalama insanlarda bile bir değişme ve iyileşme sağlamıştı yıllar geçtikçe. Tabii yaşanandan ve kendi deneylerinden öğrenemeyecek derecede hasta olanlar dışındakiler için geçerliydi bu durum.

Politik açıdan biraz saf olanlar, "mademki psikanaliz radikal ve değiştirici bir yöntem, o halde en çok sosyalist ve komünist ülkelerde yaygın olması gerek" diye düşünebilirler. Nitekim, bu bilim dalı devrimin başlarında Rusya'da oldukça yaygınlık ve popülarite de kazanmıştı. (Troçki'nin psikanaliz ve en çok da Alfred Adler'in teorisi ile yakından ilgilendiği bilinmektedir.) Ama bu, Sovyetler Birliği'nin devrimci sistemden bazı özellikler taşıdığı sürece devam etti. Stalinciliğin gelmesi ve devrimci toplum biçiminden, tutucu ve reaksiyoner bir topluma dönüş gösterilmesiyle psikanalize gösterilen ilgi giderek söndü. Günümüzde de durum aynıdır. Sovyetler, psikanalizi idealist olduğu, ekonomik ve toplumsal faktörleri

dikkate almadığı ve burjuva ideolojisini yansıttığı için eleştirirler. Bunların doğru olan yanları vardır. Ama Sovyet ideologların yaptığı, boş bir ağız kalabalığından başka bir şey değildir. Onların psikanalizde beğenmediği yönler, bu sayılan eksiklikler değil, tüm dogma ve ideolojilere karşı gösterdikleri güvensizlik ve eleştirel tavırdır. Ne yazık ki, psikanaliz bu "etteki bıçak" olma özelliğini oldukça pahalıya ödemiştir. Temel araştırma alanı bireylerin kaderi olan psikanaliz, bu konuyla ilgili olarak dikkatini daha çok erken çocukluk döneminde toplamış ve sosyo-ekonomik faktörlere gereken önemi verememiştir.

Psikiyatrlar da genellikle burjuva düşüncesini izlemişler ve onların felsefesi doğrultusunda tüketim toplumlarının pratik gereklerini koruyan ve bunlara destek olan bir tutum içine girmişlerdir. Freud öğretisi, onun kendi inancına ters bir biçimde işlenmiş, nevrozların cinsel tatmindeki eksiklikten (bastırılma yoluyla) doğduğu ve ruhsal açıdan sağlıklı bir toplum için ön şartın, tam bir cinsel özgürlük olduğu ileri sürülmüştür. Bu anlayış, tüketim zihniyetinin her alanda zafer kazandığı anlamına gelir.

Freud'un tanımlamalarında son ve ciddi bir zayıflık daha gizlidir ki, bu da "gerçek" kavramının iki anlamlılığıdır. Kendi toplumsal sınıfından olan birçok kimse gibi Freud da, kapitalist toplumun en gelişmiş ve en yüksek toplum biçimi olduğu kanısındaydı. Bu toplum biçimi "gerçek" sayılırken diğer toplumsal sistemler ya ilkel ya da ütopik damgası yiyorlardı. Günümüzde bu görüşü ancak, kendi propagandalarını yapmakla görevli olan uzmanlar ile politikacılardan ya da buna inanıyor görünmek zorunda olanlardan başkası taşımıyor pek. Her gün daha fazla insan, kapitalizmin birçok toplumsal biçimden yalnızca biri olduğuna ve bu toplumsal yapının,

Orta Afrika'daki bir toplumsal yapıdan hiç de daha "gerçek" olmadığına inanmaktadır.

Düşünsel yapılar kurması açısından Freud bir dehaydı. Bu nedenle "düşünsel yapılar gerçeği yaratır" sözünü onun için kullanmak hiç de abartılı olmayacaktır. Bu açıdan Freud, pek tanımamasına ve bilmemesine rağmen, iki ayrı bilgi kaynağı ile yakınlık gösterir. Bunlardan biri Talmud, diğeri ise Hegel'in felsefesidir.

Kaynakça

Ammacher, P., *On the Significance of Freud's Neurological Background* (Freud'un Nörolojik Temellerinin Önemi Üzerine), Psychological Issues, Universtiy of Washington Press, 1962, Seattle.

Benveniste, E., *Problemes de Linguistique General*, Gallimard, 1966, Paris. (Türkçesi: *Genel Dilbilim Sorunları*, Çev. Erdim Öztokat, Yapı Kredi Yayınları, 2000, İstanbul.)

Fenichel, O., *Die Kritik am Begriff des Todestriebes* (Ölüm İçgüdüsü Kavramının Eleştirisi). *Psychoanalytische Neurosenlehre* (3 cilt), 1. cilt, s. 90-92, Olten/Freiburg, Walter Verlag, 1974. (İngilizcesi: *Critism of the Concept of a Death Instinct, The Psychoanalytic Theory of Neurosis*, The Collected Papers of Otto Fenichel (2 cilt), 1. Cilt, s. 59-61, W. W. Norton and Co., 1945, New York.

Freud, S., *Gesammelte Werke* (Tüm Yapıtları), Ciltler 1-17, Imago Publishing, 1940-1952, London ve S. Fischer Verlag, 1960, Frankfurt. (İngilizcesi: *The Standard Edition of the Complete Psychologicial Works of Sigmund Freud* (S. E.), Ciltler 1-24, The Hogart Press, 1953-1974, London.) Sigmund Freud, *Studienausgabe* (Bir İnceleme), Ciltler 1-10 ve Ek Cilt, S. Fisher Verlag, 1969-1975, Frankfurt.

– 1897: *Brief an Fliess vom 14.11.1897* (Fliess'e 14.11.1897 Tarihli Mektup). S. Freud, 1950 içinde, s. 224-249.

– 1898 b: *Zum psychologischen Mechanismus der Vergesslichkeit* (Unutma Olayının Psikolojik Mekanizması). G. W. Cilt 1, s. 517-527 ve S. E., Cilt 3, s. 287-297.

– 1899 a: *Über Deckerinnerungen* (Bastırılmış Anılar Üzerine). G. W., Cilt 1, s. 529-554 ve S. E., Cilt 3, s. 301-322.

– 1900 a: *Die Traumdeutung* (Rüyaların Yorumu) G. W., Cilt 2-3 ve S. E., Cilt 4-5.

– 1901 b: *Zur Psychopathologie des Altagslebens* (Günlük Yaşamın Psikopatolojisi). G. W., Cilt 4, s. 5-310 ve S. E., Cilt 6, s. 1-279.

– 1905 d: *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (Cinsiyet Üzerine). G. W., Cilt 5, s. 27-145 ve S. E., Cilt 7, s. 123-243.

– 1905 e: *Bruchstücke einer Hysterie-Analyse* (Bir Histerik Olay Çözümlemesinden Bölümler). G. W., Cilt 5, s. 161-268 ve S. E., Cilt 7, s. 1-122.

– 1908 b: *Charakter und Analerotik* (Karakter ve Anal Bölge Erotizmi). G. W., Cilt 7, s. 201-209 ve S. E., Cilt 9, s. 167-175.

– 1914 c: *Zur Einfühmng des Narzissmus* (Narsisizme Giriş). G. W., Cilt 10, s. 137-170 ve S. E., Cilt 14, s. 67-102.

– 1918 b: *Aus der Geschichte einer infantilen Neurose* (Bir Çocukluk Nevrozu Hikâyesi). G. W., Cilt 12, s. 27-157 ve S. E., Cilt 17, s. 1-122.

– 1920 g: *Jenseits des Lustprinzips* (Haz İlkesinin Ötesi). G. W., Cilt 13, s. 1-69 ve S. E., Cilt 18, s. 1-64.

– 1921 c: *Massenpsychologie und Ich-Analyse* (Kitle Psikolojisi ve Ben'in Çözümlenmesi). G. W., Cilt 13, s. 71-161 ve s. 65-143.

– 1923 b: *Das Ich und das Es* (Ben ve O Şey) G. W., Cilt 13, s. 235-289 ve S. E., Cilt 13, s. 235-170.

– 1924 c: *Das ökonomische Problem des Masochismus* (Mazoşizmin Ekonomik Sorunu) G. W., Cilt 13, s. 369-383 ve S. E., Cilt 19, s. 155-170

– 1925 e: *Die Wiederstände gegen die Psychoanalyse* (Psikanalize Karşı Olan Görüşler) G. W., Cilt 14, s. 97-110 ve S. E., Cilt 19, s. 213-222.

– 1926 d: *Hemmung, Symptom und Angst* (Engellenme, Belirtiler ve Korku), G. W., Cilt 14, s. 111-205 ve S. E., Cilt 20, s. 75-172.

– 1926 e: *Die Frage der Laienanalyse* (Bilgisizlerin Çözümleme Yapması Sorunu), G. W., Cilt 14, s. 207-286 ve S. E., Cilt 20, s. 75-123.

– 1930 a: *Das Unbehagen in der Kultur* (Kültürdeki Huzursuzluk), G. W., Cilt 14, s. 419-506 ve S. E., Cilt 21, s. 57-145.

– 1933 a: *Neue Folge der Vorlesungen zur Einfühmng in die Psychoanalyse* (Psikanalize Giriş Konferansları Yeni Dizisi). G. W., Cilt 15, s. 1-197 ve S. E., Cilt 22, s. 1-182.

– 1933 b: *Warum Krieg?* (Neden Savaş?), G. W., Cilt 16, s. 11-27 ve S. E., Cilt 22, s. 195-215.

– 1937 c: *Die endliche und die unendliche Analyse* (Sonlu ve Sonsuz Analiz), G. W., Cilt 16, s. 57-99 ve S. E., Cilt 23, s. 209-253.

– 1940 a: *Abriss der Psyhoanalyse* (Bir Psikanaliz Taslağı), G. W., Cilt 17, s. 63-138 ve S. E., Cilt 23, s. 139-207.

– 1950: *Aus den Anfängen der Psychoanalyse* (Psikanalizin Başlangıcından), Imago Publishing Co., 1950, Londra.

Fromm, E., *Über Methode und Aufgabe einer Analytischen Sozialpsychologie: Bemerkungen über Psychoanalyse und historischen Materialismus* (Analitik Sosyal Psikolojinin Yöntemi ve İşlevi Üzerine: Psikanaliz ve Tarihsel Maddecilik Üzerine Notlar), Zeitschrift für Sozialforschung, Hirschfeld Verlag, 1932, Leipzig, 1, s. 28-54.

– 1941 a: *Escape from Freedom*, Farrar and Rinehart, 1941, New York. (Almancası: *Die Furcht vor der Freiheit*, Europäische Verlagsanstalt, 1966, Frankfurt; Türkçesi: *Özgürlükten Kaçış*, çev. Şemsa Yeğin, Say Yayınları, 2015, İstanbul.)

– 1951 a: *The Forgotten Language-An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths*, Rinehart and Co., 1951, New York. (Almancası: *Märchen, Mythen, Träume: Eine Einführung zum Verständnis von Träumen, Märchen und Mythen*, Diana Verlag, 1959, Zürich. Türkçesi: *Rüyalar, Masallar, Mitler*, çev. Kaan H. Ökten-Aydın Arıtan, Say Yayınları, 2015, İstanbul.

– 1955 a: *The Sane Society* (Aklı Başında Toplum), Rinehart, 1955, New York. (Almancası: *Der moderne Mensch und seine Zukunft. Eine sozialpsychologische Untersuchung*, 1960, Frankfurt, Europäische Verlagsanstalt.

– 1959 a: *Sigmund Freud's Mission. An Analysis of His Personality and Influence*, Harper, 1959, New York. (Almancası: *Sigmund Freuds Sendung*, Ullstein Verlag, 1967, Frankfurt; Türkçesi: *Sigmund Freud'un Misyonu*, çev. Orhan Düz, Say Yayınları, *henüz yayımlanmadı*).

– 1963 e: C. G. Jung, Prophet of the Unconscious. A Discussion Of "Memories, Dreams, Reflexions" by C. G. Jung (C. G. Jung, Bilinçdışının Peygamberi. Anılar, Rüyalar ve Çağrışımlar Üzerine Bir Tartışma). Yayımlayan Aniella Jaffe. *Scientific American* içinde, New York 209 (1963), s. 283-290.

– 1968 h: Marx's Contribution to the Knowledge of Man (Marx'ın İnsan Bilime Katkısı). *Social Science Information* içinde, Den Haag 7, (1968), No: 3, s. 7-17. Almanca: Marx's Beitrag zur Wissenschaft vom Menschen. E. Fromm'un *'Analytische Sozialpsychologie und Gesellschaftstheorie'* adlı kitabından. Frankfurt, 1970, s. 145-161, Suhrkamp Taschenbuch Verlag.

– 1973 a: *The Anatomy of Human Destructiveness*, Holt, Rinehart and Winston, 1937, New York. (Almancası: *Anatomie der menschlichen Destruktivität*, Deutsche Verlagsanstalt, 1976, Stuttgart; Türkçesi: *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, 2016, İstanbul.)

– 1976 a: *To Have or To Be*, Harper and Row, 1976, New York/ London. (Almancası: *Haben oder Sein. Die seelischen Grund-*

lagen einer neuen Gesellschaft, Deutsche Verlagsanstalt, 1976, Stuttgart; Türkçesi: *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. Aydın Arıtan, Say Yayınları, 2015, İstanbul. Gardiner, M. (Yayımcı), *The Wolf-Man by the Wolf-Man* (Kurt Adam, Kurt Adam ile Birlikte). Basic Books, 1971, New York. (Almancası: *Der Wolfsmann*, S. Fischer Verlag, 1972, Frankfurt.

Holt, R. R., *A Rewiew of Some of Freud's Biological Assumptions and Their Influence of His Theories* (Freud'un Bazı Biyolojik Varsayımları ve Bunların Teorisine Etkileri Üzerine Bir Araştırma). N. S. C. Lewis'in yayımladıkları, *Psychoanalysis and Current Biological Thought* içinde. University of Wisconsin Press, 1965, Madison, s. 93-124.

Jones, E., *The Life and Work of Sigmund Freud* (Sigmund Freud'un Yaşamı ve Yapıtı). 3 Cilt, Basic Books, 1957, New York. (Almancası: *Das Leben und Werk von Sigmund Freud*, 3 Cilt, Huber Verlag, 1960-1962, Bern/Stuttgart.)

Pratt, J., *Epilegomena to the Study of Freudian Instinct Theory* (Freud'un İçgüdü Teorisi Araştırmaları Üzerine). International Journal of Psychoanalysis içinde, 1958, Londra, 39, s. 17 ve sonrası.

Robert, C., *Ödipus*, Weidmannsche Buchhandlung, 1915, Berlin.

Schachtel, E., *Memory and Childhood Amnesia* (Hafıza ve Çocukluk Dönemi Unutkanlığı). Psychiatry Dergisi içinde, 1947, Washington, 10, No: 1.

Schneidewin, F. W., *Die Sage vom Ödipus* (Oedipus Efsanesi). Abhandlung der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen içinde, Cilt 5, Diederich Verlag, 1852, Göttingen.

Sophokles: *The Complete Greek Drama* (Toplu Yunan Dram Sanatı), Yayımlayanlar: Whittney J. Oates ve Eugene O'Neill, Random House, 1938, New York.

– 1957: *Die Tragödien* (Trajediler). Çeviren ve yayıma hazırlayan: Heinrich Weinstock, Kroner Verlag, 1957, Stuttgart.

– 1974: *Antigone*. Çeviren, hazırlayan ve yayımlayan: Wolfgang Schadewaldt, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 1974, Frankfurt.

"Kendini yanılgılara yönelten koşulları değiştirebilmesi için insanın önce bu koşulları doğuran yanlışlıkları yok etmesi gerekir."

Freud da böyle bir tanımlama yapabilirdi. Marx'ınkine benzer bir cümle, psikanaliz teorisini kullanarak tedavi uygulayan bir bilim dalı için çok uygun bir slogan olurdu. Gerçek kavramını epeyce genişleten Freud'un en özgün yanı, gerçeğin bilinçli zihinle düşünülen ya da inanılan şey değil de, asıl düşünmek istenilmediği için bastırılan olgular olduğunu ortaya koymasıdır.

Onun buluşlarının büyüklüğü, gerçek sanılanların ötesindeki gizli ve üzeri örtülü olarak duran asıl gerçeğe nasıl varılacağının yöntemini göstermesinden kaynaklanır. Bir insanı iyi etmenin yolu, onun ruhsal yapısını anlayıp bastırma olayını yok etmekten geçer. Bunu deneysel çalışmalarıyla kanıtlayan Freud, gerçeğin iyileştirip kurtaracak tek yol olduğu ilkesini çalışmalarında (yani pratikte) uygulamıştır. Her ne kadar uygulamada bazı bozulmalara uğramış ve yeni yanılgılara yol açmışsa da bu ilke, onun insanlık tarihine yaptığı en önemli katkıdır.

15 TL

ISBN 978-605-02-0534-3

SAY YAYINLARI